

ÖN SÖZ

Quran son səmavi müjdədir. Hansı ki, sonuncu Peyğəmbərə (s), yəni həzrət Məhəmmədə (s) göndərilərək bəşəriyyəti nura, kamilliyə doğru hidayət edir. Quran yalnız bir kitab deyil. O, həm də Peyğəmbərin (s) sədaqətini göstərən bir nişanədir. Elə buna görə də Quranın ecazkarlığı İslamın erkən çağlarından müsəlman və qeyri-müsəlmanların diqqətini cəlb etmişdir. Quranın ecazkarlığı fəsahtə və bəlağət, dərin məzmun, qeybdən verilən xəbərlər və s. kimi fərqli yönlərə malikdir. Müsəlmanların yunan elmləri ilə (h. II əsrdən başlayan) tanışlığı və hicri IV əsrdə (Əbu Əli Sinanın əsərlərində özünü göstərən) Quranın empirik (təcrübi) elmlərlə uzlaşdırılması “elmi təfsir” adlanan yeni bir təfsir üsulu meydana gətirdi. Son iki əsrdə qərbdə təcrübi elmlərin geniş inkişafı ilə əlaqədar olaraq təfsirin yeni yaranmış bu üsulu da öz inkişaf mərhələlərində sürətlə irəliləməyə başladı. Elmi təfsirlə yanaşı “Quranın elmi ecazkarlığı” adlanan digər tərəfi də üzə çıxdı. Belə ki, bir çox Quran şərhçiləri və digər elm adamları (həkimlər, mühəndislər və s.) bu mövzuda tədqiqata başladılar. Lakin təəssüflər olsun ki, bəziləri mötədilliyi qoruya bilməyib Quranın 300 ayəsini təcrübi elmlərə tətbiq etdilər və bir çox məsələlərdə Quran adına elmi ecazkarlıq iddiası ilə çıxış etdilər. Digərləri isə bunu yanlış və Qurana aid olmayan həqiqət kimi qiymətləndirərək onun elmi ecazkarlığını bütünlüklə rədd etdilər. Biz isə mötədilliyə sadıq qalıb elmi ecazkarlığın doğru tərəflərini qəbul edib, yanlış iddiaları isə rədd etmək fikrindəyik.

TƏDQIQIN PREDMETİ

Quranın elmi ecazkarlığı onda mövcud olan o sirlərə deyilir ki, onun nazil olduğu dönmədə bəşərə məlum olmamış, lakin müxtəlif elmlər inkişaf etdikdən sonra bu sirlərin üstü açılmışdır.

Biz bu kitabda Quran ayələrinin təcrübi elmlərə tətbiq olunmasında mövcud olan iradları üzə çıxarmağı, onun yanlış və doğru tərəflərini incələməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

SUALLAR

1. Quranın hansı ayəsi təcrübi elmlərin qəti nailiyyətləri ilə üst-üstə düşür?
2. Bu uyğunluq hansı surətdə elmi ecazkarlığı isbat edir?
3. Hansı məsələlərdə elmi versiyalar, ehtimallar Quranın ibtidai, ilkin mənasına qeyri-həqiqi şəkildə aid edilmişdir?
4. Bu tətbiq Quranın şərh baxımından hansı iradlara malikdir?
5. Bəzi ayələrlə elmi nailiyyətlər arasında iddia olunan ziddiyyət doğrudurmu?

HƏDƏFLƏR

1. Quranın elmi ecazkarlığının doğru və məqbul tərəflərini bəyan edib, bu müqəddəs kitabın haqq olduğunu isbat etmək.
2. Quranın elmi ecazkarlığının yanlış və qeyri-məqbul tərəflərini üzə çıxarmaq.
3. Quranın şərh zamanı elmin təsiri altına düşməyin qarşısını almaq.
4. Elm və Quranın bir-birinə zidd olmasını göstərən iddiaların qarşısını almaq.

TARIXİ KEÇMİŞ

Elmi təfsirin min ilə yaxın tarixi var (yəni Əbu Əli Sinanın əsərlərindən başlamışdır). Lakin Quranın elmi ecazkarlığı iddiası son iki əsrdə meydana çıxmış, bir çox elmi kəşflər Quranla uyğunlaşdırılmış və bu ilahi kitabın doğruluğunu bir daha isbat etmişdir.

Quranın elmi nailiyyətlərlə uyğunlaşdırılması və elmi təfsirlə bağlı yazılara bir çox kitablarda rast gəlirik. Biz bu kitabları sonda, “İstifadə olunmuş ədəbiyyat” bölümündə qeyd edəcəyik. Sözügedən kitabları nəzərdən keçirərkən Quranın elmi ecazkarlığı ilə bağlı olan bütün ayələri toplayıb incələyən tam əhatəli bir əsər tapa bilmədik və buna görə də elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirilən qarşımızdakı kitabı qələmə alıb, daha sonra isə bir cildə xülasə etdik.

Qum, Məhəmməd Əli Rzayi İsfahani, 1383. 6. 16.

BİRİNCİ FƏSİL

ÜMUMİ BƏHSLƏR

GİRİŞ

Quranın elmi ecazkarlığını, onun təcrübi elmlərlə uyğunlaşdırılmasını, başqa sözlə desək, elmi təfsir hesab olunmasını nəzərə alıb birinci fəsildə elmi təfsirə, kitab boyunca qarşılaşacağımız termin və məfhumlarla bağlı bir sıra ümumi məsələlərə, möcüzə və elmi ecazkarlığa aydınlıq gətirməyi məqsəduyğun hesab edirik.

“ELMİ TƏFSİR” TERMİNİ HAQQINDA (Quranın təcrübi elmlərlə uyğunlaşdırılması)

Təfsir bir şeyin üzərindən pərdəni, örtüyü götürmək mənasını ifadə edir. Bu söz Quran haqqında işlədildikdə isə onun sözlərindəki anlaşılmaqları aydınlaşdırmaq, bu və ya digər ayənin məna və məqsədlərini aşkara çıxarmaq, izah etmək nəzərdə tutulur.

Elmdən məqsəd isə burada təcrübi (empirik) elmlərdir. Hansı ki, təbiətə hakim olan qanunauyğunluqların və nəzəriyyələrin yanlışlığını və ya doğruluğunu təcrübə yolu ilə müəyyən edir. Deməli, elmi təfsirdən məqsəd Quran ayələrinin təcrübi elmlərin vasitəsi ilə izah olunmasıdır.

ELMİ TƏFSİRİN¹ TARİXİ KEÇMİŞİ

Quranın təcrübi elmlərlə uyğunlaşdırılması hicri II əsrdən başladı və çox keçmədən uğurlu təfsir üsulu kimi öz yerini tutdu. Belə ki, bir çox quranşünaslar, Quran şərhçiləri, filosoflar, mütəkəllimlər (sxolastiklər) və hədisşünaslar məlum metoddan istifadə etməyə başladılar.² Son bir əsrdə İslam cəmiyyətlərində bu metoda geniş yer verilmişdir. Belə ki, əksər ziyalılar, təfsirçilər, hətta təcrübi elmlərlə məşğul olan mütəxəssislər Quran ayələrini təcrübi elmlərlə izah etməyə, açıqlamağa və Quranın elmi ecazkarlığını isbat etməyə başladılar. Əlbəttə, yuxarıda qeyd olunan zümrələrin hər biri məlum elmi fəaliyyətdən özünəməxsus məqsəd güdüdü.

Bu elmi metodun müsəlmanlar arasında geniş yayılmasının səbəblərini ixtisarla aşağıdakı şəkildə sadalamaq olar.

1. Quranın elmə xüsusi diqqət yetirməsi, elmi misallar göstərməsi, Allahın səmada, Yerdə və insanın özündə mövcud olan aydın nişanələri haqqında düşünməyə sövq etməsi elmlərin inkişafına və Quran ayələri ilə müqayisə olunmasına gətirib çıxarmışdır.

2. Fəlsəfə və təbiətşünaslıq elmlərinin (II əsrdən başlayaraq) yunan və fars dillərindən ərəb dilinə tərcümə olunaraq müsəlmanlar arasında yayılması.

3. Bütün elmlərin Quranda mövcud olması və ayələrdən çıxarılması təfəkkürü.

4. Quranın elmi ecazkarlığının isbatı üçün təbiətşünaslıq elmlərinə və yeni kəşflərə diqqət də elmi təfsirin inkişafına böyük təkan verdi.

¹ “Qərbdə elmi təfsirin tarixi”, “İslamda elmi təfsirin tarixi” və “Elmi təfsirin son iki əsrdə inkişafının səbəbləri” haqqında ətraflı məlumat əldə etmək üçün bax: “Pəjuheşi dər ecaze-elmiye-Quran”, c. 1, səh. 23-33.

² Quranın təcrübi elmlərlə uyğunlaşdırılmasının tarixi haqqında ətraflı məlumat üçün bax: “Dəramədi bər təfsiri-elmiye-Quran”, “Üsvə” nəşriyyatı, 1365 il.

5. Avropada sensualist təfəkkürün qələbəsi, onun müsəlmanlara təsiri, təmayülçü qruplaşmaların meydana gəlməsi də Quran ayələrinin (elmi kəşflərə) tətbiq olunmasına, yozulmasına gətirib çıxartdı.

6. Müsəlman alimləri qərbin dinə hücumunun, din və elmin ziddiyyəti təfəkkürünün təbliğinin qarşısını almaq məqsədi ilə Quran və təcürbi elmlərin üst-üstə düşməsi fikrini öz əsərlərində önə çəkməyə başladılar.

7. Bir çox təfsirçilər, Quranşünaslar, təcürbi elmlər üzrə mütəxəssisləri məlum elmlərdən istifadə edərək Quranın ecazkarlığını isbat etməyə çalışdılar.

BÜTÜN ELMLƏR QURANDA MÖVCUDDURMU?

Bu məsələ ilə bağlı üç əsas baxış mövcuddur. Aşağıda bu üç versiyayı və onların dəlillərini ixtisarla nəzərdən keçirək.

Birinci versiya: Bütün elmlər Quranda mövcuddur.

Bu versiyaya ilk dəfə olaraq Əbu Hamid Qəzalinin (vəfat- 505 h.q.) “Ehya əl-ülum” və “Cəvahir əl-Quran” əsərlərində rast gəlirik. O, bütün elmlərin Qurandan çıxarılmasının mümkün olduğunu göstərməyə çalışmışdır¹.

Bundan sonra Seyid Əbu əl-Fəzl əl-Mursi (570-655 h.q.) qələmə aldığı təfsir əsərində eyni nəzəriyyəni ifrat şəkildə qəbul edərək yazır: “Bəşəriyyətə məlum olan və olmayan bütün elmlər Quranda mövcuddur”².

İkinci versiya: Quran yalnız hidayət və din kitabıdır. O, təcürbi elmlərlə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün göndərilmişdir. Misal üçün, Qəzali və əl-Mursinin irəli sürdüyü fikrə ilk etiraz edən Əbu İshaq Şatibi yazır:

“Quran axirət və onun haqqındakı əlavə məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün göndərilmişdir”³.

“Məcmə əl-bəyan” və “Kəşşaf” təfsirlərinin müəllifləri yazırlar: “Quranda hər şeyin açıqlanmasından məqsəd din və hidayətlə bağlı hər bir şeyin açıqlanmasıdır”⁴.

Üçüncü versiya: Ayırıcı baxış. Bu baxışa görə, bir tərəfdən bütün elmlər Quranda yoxdur. Quranın başlıca məqsədi bəşəriyyəti Allaha doğru hidayət etməkdir. Digər tərəfdən isə Quran insanları təfəkkürə, elmə dəvət edir və bir çox doğru elmi misallar göstərir. Hansı ki, bu elmi misallar Quranın elmi ecazkarlığını əks etdirir.

YEKUN

Yuxarıda qeyd edilən hər üç versiyayı araşdırdıqda belə bir nəticə əldə edirik ki, Quranın ilkin, ibtidai mənası bütün bəşər elmlərini (bütün formullarla, xırdalıqlarla) əks etdirmir. Bəli, Quranda söz gəlişi bir çox elmi məsələlərə toxunulmuşdur. Lakin bütün elmlər aktual (bil-fel) olaraq öz əksini tapmamışdır. Bu mövzu ilə bağlı ayələr isə (Nəhl, 89; Ənam, 38, 59) bəşəriyyətin din və hidayətlə əlaqəli bütün ehtiyaclarının geniş və ya ötəri şəkildə Quranda mövcud olduğunu önə çəkir.

Sual: Allah-taala elmi məsələləri Quranda hansı məqsədlə bəyan etmişdir?

1. Quranın ilkin zahiri mənalı bəzən ilahi nişanələrin tanınması və varlığın başlanğıcı ilə bağlıdır.

¹ “Ehya əl-ülum”, c. 1, səh. 289.

² Bax: “Ət-Təfsir və əl-müfəssirun”, c. 2, səh. 478-482.

³ “Əl-Müvafiqə”, c. 2, səh 76-79. “Ət-Təfsir və əl-müfəssirun” əsərindən sitat gətirilmişdir, c. 2, səh. 485.

⁴ “Təbərsi, “Məcmə əl-bəyan”, c. 4, səh. 289; Zəməxşəri, “Kəşşaf”, c. 2, 628.

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

“Həqiqətən, göylərin və Yerin yaradılmasında, gecə ilə gündüzün bir-birini əvəz etməsində ağıl sahibləri üçün (Allahın varlığını, qüdrətini və əzəmətini sübut edən açıq) dəlillər vardır”¹.

2. Bəzən Quranın elmi ayələri həmin elmi məsələnin əzəmətinin göstəricisidir. Yəni o barədə bu və ya digər elmi məsələnin əhəmiyyətini göstərmək məqsədi ilə söhbət açır. Məsələn üçün, Quranda Günəşə, Aya and içilməsi² bu qəbildəndir.

3. Bəzən Quranın elmi ayələri məədi isbat etmək üçün qeyd olunur. Məsələn üçün, buyurur:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ يُخْرَجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ

“Elə isə insan nədən yaradıldığına bir baxsın! O, axıb tökülən bir sudan (nütfədən) yaradılmışdır. (Hansı ki,) bel sümüyü ilə köks arasından çıxar! Həqiqətən, (Allah) insanı (öləndən sonra) yenidən diriltməyə qadirdir!”³

4. Belə də demək olar ki, Quranın bir başlıca, ümdə məqsədi var. Bu, insanı kamilliyin zirvəsinə ucaltmaqdır. Bundan başqa digər məqsədləri isə həmin ümdə məqsədə xidmət edir. Bu məqsədlərə misal olaraq məədin, nübuvvətin, Quranın özünün ecazkarlığının isbat edilməsini və s. göstərmək olar. Bütün bunlar hamısı vəhyin bəşəriyyət tərəfindən qəbul olunması üçün bir müqəddimədir. Deməli, elmi məsələlər Quranın məqsədləri sırasındadır. Çünki Quranın ecazkarlığını isbat edir. Lakin bu, Quranın başlıca məqsədi deyil. Quran ayələrinə daha dəqiq yanaşsaq görürük ki, bütün şeylərin Quranda mövcud olduğunu bəyan edən ayələr hamısı hidayət və din haqqındadır. Demək, burada ümdə məqsəd insanların hidayəti və din maarifinin bəyan edilməsidir. Dinlə bağlı məsələlərdən biri də Quranın ecazkarlığının sübuta yetirilməsi, həmin ecazkarlığın bir yönü isə elmi ecazkarlıqdır. Elə buna görə də Quranın elmi məsələləri açıqlaması özü onun məqsədlərindən biridir. Lakin öncə də qeyd etdiyimiz kimi başlıca hədəf deyil.

QURANIN ELMİ MƏSƏLƏLƏRİNİN MÜSƏLMANLARIN İNKİŞAFINDA ROLU

1. Quranda həqiqi elmi misalların mövcudluğu bəşəriyyətin marağını artırmış, səmanın, insanın və digər varlıqların yaradılışındakı qəribəliklər haqqında düşünməyə vadar etmiş və diqqəti təbiətin hələ tanınmamış qüvvələrinə yönəltmişdir. Yəni Quranın ən mühüm funksiyalarından biri də insan zehmində sual yaratmaqdır. Çünki insanda sual yaranmadıqda o, öyrənməyə maraq göstərmir. Sual yaranmadığı təqdirdə o hər şeyi bildiyini düşünür və cəhalət dairəsindən çıxıb bilmir. Quran kəhkəşanlar və s. varlıqların öyrənilməyən tərəflərini böyük göstərir və təbiət haqqında düşünməyə dəvət edir. Bu, elmlərin və sənayenin inkişafına təkan verir. Həmin məsələ İslam mədəniyyətinin erkən çağlarında inkişafa, daha dəqiq desək, müsəlman cəmiyyətlərində elmi sıçrayışa gətirib çıxartdı⁴.

2. İslamın və Quranın elmə diqqəti bir çox elmlərin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Bütün elmlərin xırdalıqlarına qədər Quranda olmamasına baxmayaraq, bir çox elmlər ondan ilham aldı və elmi inkişafı sürətləndirdi. Məsələn üçün, İslamın səmələrə, Günəşin hərəkətinə, ulduzlara və s. planetlərə diqqət yetirməsi astronomiyanın müsəlmanlar arasında sürətlə inkişaf etməsinə səbəb

¹ “Ali-İmran”, 190.

² Şəms, 1-dən sonrakı ayələr.

³ “Tariq”, 5-8.

⁴ Sərəfrazı, “Elm və dinin əlaqəsi”, səh. 43.

oldu. Əlbəttə, qiblənin təyin olunması və s. bu kimi məsələlər də bu inkişafa öz təsirini göstərmişdir.

Qeyd: Quranın elmi məsələlərini sadə misallar həddinə endirmək insafsızlıqdır. Çünki misal məsələnin sadələşdirilməsi məqsədi daşıyır və bir çox hallarda həqiqətə uyğun olmur. Lakin Quranın elmi misalları kəşf edilməmiş həqiqətlərdən ibarətdir. Hansı ki, əsrlər sonra elm adamlarında təəccüb doğurur və Quranın elmi ecazkarlığını sübuta yetirir.

“Quran bir məsələni aydınlaşdırmaq üçün elmi misal göstərmiş və təsadüfən düz çıxmışdır” demək sadələşmədir. Bundan başqa, elmi məsələlər Quranın ecazkarlığını sübuta yetirdiyi üçün misal səviyyəsindən daha yüksəkdə durur.

QURANIN ELMİ MƏSƏLLƏRLƏ UYGUNLAŞDIRILMA METODUNUN QISIMLƏRİ

Elmi təfsir öz daxilində fərqli üsullara yer verən bir təfsir metodudur. Həmin üsulların bəzisi şəxsi rəyə əsaslandığı üçün mötəbər hesab edilmədiyi bir halda bəzi qisimləri mötəbər və doğru üsul hesab edilir. Bu, bir çoxlarının elmi təfsiri bütünlüklə rədd etmələrinə, onu şəxsi rəyə əsaslanan təfsir və ya yozum adlandırmalarına, digərlərinin isə qəbul edərək Quranın ecazkarlığının sübutu kimi dəyərləndirmələrinə səbəb olmuşdur. Biz burada elmi təfsirin üsullarını oxucuların diqqətinə çatdırır və hər biri haqqında ayrı-ayrılıqda söhbət açırıq ki, yanlışlıqları ilə doğrusu bir-birindən ayrılınsın.

1. Bütün elmlərin Qurandan çıxarılması:

Keçmiş alimlər (Əbu əl-Fəzl əl-Mursi, Qəzali və başqaları) bütün elmləri Qurandan çıxarmağa səy göstərmişlər. Lakin bu iddia əsassızdır.

2. Elmi nəzəriyyələrin əsassız olaraq Qurana aid edilməsi:

Elmi təfsirin bu üsulu son bir əsrdə geniş yayılmışdır. Bir çoxları elmi qanunların, nəzəriyyələrin son həqiqət olduğunu güman edərək onlara uyğun Quran ayəsi tapmağa, belə bir ayə tapmadıqda isə ayələrin mənalərini yozaraq ibtidai mənalərinin tam əksinə izah etməyə çalışmışlar. Misal üçün, bu ayədə ﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا ﴾ “Sizi tək bir nəfərdən xalq edən və ondan zövcəsini yaradan Odur”¹ sözügedən “nəfs” və “zövc” sözlərini atom nüvəsinin tərkibinə daxil olan müsbət və mənfi elektrik yüklü hissəciklər kimi izah etmişlər. Onların qənaətinə Quranın məlum ayədən məqsədi hamının atom nüvəsinin müsbət və mənfi zərrəcikləri olan proton və elektronlardan yaradılmasıdır. Bu izahda “nəfs” sözünün leksik və terminoloji mənası belə nəzərə alınmamışdır².

Bu növ elmi təfsir son bir əsrdə Misir və İranda geniş yayılmış və bir çox İslam alimində elmi təfsirə qarşı mənfi təəssürat, pessimist fikir oyatmışdır. Buna görə də elmi təfsiri elmi nəzəriyyələrin əsassız olaraq Qurana aid edilməsi kimi dəyərləndirərək onu bütövlükdə rədd etmişlər. Əllamə Təbatəbai bu qənaətdə olan alimlərdəndir³.

¹ Əraf, 189.

² “Əl-Quran və elm əl-hədis”, səh. 156.

³ Bax: “Təfsir əl-mizan”, c. 1, səh. 6.

QURANIN DAHA YAXŞI BAŞA DÜŞÜLMƏSİ ÜÇÜN MÜXTƏLİF ELMLƏRDƏN İSTİFADƏ OLUNMASI

Elmi təfsirin bu üsulunda Quran, lazımi şərtlərin mövcudluğu nəzərə alınmış, mötəbər təfsirin qaydalarına riayət olunaraq izah edilir. Burada Quran şərhçisi onu (ağıla əsaslanan) qəti elmi nailiyyətlərə, ayələrin hərfi və terminoloji baxımdan ibtidai mənasına əsaslanaraq elmi şəkildə izah etməyə çalışır və Quranın aydın olmayan tərəflərini üzə çıxarıb həqiqət soracağında olanların ixtiyarına verir. Elmi təfsirin bu üsulu ən yaxşı, ən düzgün təfsir üsuludur. Biz növbəti bəhslərimizdə bu növ təfsir haqqında ətraflı söhbət açacağıq. Lakin burada bir daha təkid edirik ki, sözügedən üsul hər növ şəxsi rəyə əsaslanmadan və müxtəlif əsassız yozmalardan uzaq olmalıdır. Bu zaman gəldiyin qənaəti yalnız ehtimal şəklində irəli sürə bilərsiniz. Çünki təcrübəli elmlər, empirik təbiətşünaslıq sırf ehtimallara, natamam induksiya əsaslandığından dəqiq, tam düzgün nəzəriyyə irəli sürə bilmir. Məsələn üçün, aşağıdakı ayəyə nəzər salaq.

والشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ هَآءِ “Günəş də (qüdrət əlamətlərimizdən biri kimi) özü üçün müəyyən olunmuş yerdə seyr edər”¹.

İslamın erkən çağlarında bu ayə nazil olduqda insanlar Günəşin yalnız Yerdəki müşahidəçi tərəfindən gözlə görülən hərəkətini hiss edirdilər və ayəni də belə anlayırdılar. Halbuki Günəşin şərqdən qərbə doğru hərəkəti əldəgəlməkdir. Bu bizim görmə hissimizin yanılmasıdır. Əslində Yer hərəkət edir. Biz isə Günəşin hərəkət etdiyini görürük. Bu, qatara minmiş yolçunun yol kənarındakı evlərin hərəkət etdiyini görməsinə bənzəyir. Lakin elm inkişaf etdikcə, Yer kürəsinin və Günəşin hərəkət etdiyi kəşf olduqda məlum oldu ki, Günəş özü də müəyyən orbit üzrə (çevrə, sfera) hərəkət edir (bu əldəgəlmə deyil, həqiqi hərəkətdir). Nəinki Günəş, hətta bütöv Günəş sistemi, Ağ yol qalaktikası (Süd yolu qalaktikası) da daim hərəkətdədir. Kəhkəşanlar, ulduzlar son dərəcə heyvət doğuran bir sürətlə biri-birindən uzaqlaşır və gerçəklik genişlənir². Deməli, əgər qəti şəkildə Günəşin hərəkət etdiyi sübuta yetərsə, o zaman Quran ayəsinin ilkin zahiri mənasından da məqsədin həmin həqiqi yerdəyişici hərəkət olduğu anlaşılır³.

Bu arada elmi təfsirin məlum növü vasitəsi ilə Quranın elmi ecazkarlığı da sübuta yetir. Məsələn üçün, təbiətşünaslıqda bitkilərin cütlüyü (erkəkçik və dişiciklərdən ibarət olması) XVII əsrdə kəşf edilmişdir. Lakin Quran təqribən ondan on əsr öncə bütün bitkilərin erkəkçik və dişiciklərdən ibarət olduğu haqda söhbət açmışdır⁴.

MÖTƏBƏR ELMİ TƏFSİRİN MEYARLARI HANSILARDIR?

Ötən bəhslərdən görüldüyü kimi biz elmi təfsirin üç üsulundan yalnız birini (Quranın daha yaxşı başa düşülməsi üçün müxtəlif elmlərdən istifadə olunmasını) qəbul etdik və empirik elmlərin müddələrinin sırf ehtimal olduğu haqqında söhbət açdıq. İndi isə təfsirçinin (Quran şərhçisinin) və mötəbər, düzgün təfsirin şərtlərinə nəzərən aşağıdakı meyarları elmi təfsirin dolğun, mötəbər təfsir olması üçün zəruri hesab edirik:

1. Elmi təfsir elə bir təfsirçi tərəfindən həyata keçirilməlidir ki, o, təfsirçi üçün nəzərdə tutulan lazımi şərtləri özündə toplamış olsun. Təfsirçi ərəb ədəbiyyatı, ayələrin nazil olma səbəbləri, ayələrlə bağlı tarixi faktlar, quranşünaslıq, hədisşünaslıq və üsul elmləri ilə tanış olmalı, fəlsəfi, elmi, ictimai (sosioloji), əxlaqi (etik) baxışlardan xəbərdar olmalı, hər cür öngörənlikdən, təbiiq

¹ “Yasin”, 38.

² “Yeni fizika”, səh. 45-48.

³ Gələcək fəsillərdə bu haqda geniş söhbət açacağıq.

⁴ “Yasin”, 36.

və təhmildən uzaq olmalı, təfsir elminə dərinlən yiyələnməli, amma təfsirçiləri təqlid etməməlidir¹.

2. Təfsir edərkən mötəbər təfsirin meyarlarına riayət olunmalıdır. Həmin meyarlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

Düzgün təfsir üslubuna uyğun təfsir etmək, doğruluğu sübuta yetmiş hədislə ziddiyyət təşkil etməmək, qeyri-zəruri öngörənliklərə yol verməmək, təfsirin digər ayələrə və ya sağlam əqlinəticələrə qarşı çıxmaq, münasib və doğru qaynaqlardan bəhrələnmək və s.².

3. Elmi təfsir qəti elmi müddəalara əsaslanmalıdır (yəni əsaslandığı elmi müddəalar yalnız təcrübə deyil, əqli dəlillərlə də təsdiqlənməlidir). Təcrübə elmlər sonradan sübuta ehtiyacı olan yalnız ehtimal olunan müddəalar, hipotezlər əmələ gətirir. Çünki burada yalnız natamam induksiya əsas götürülərək ümumiləşdirilsə də qarşı tərəfin ehtimalını sifra endirmir və elə buna görə də burada qəti əqlinəticedən söhbət gedə bilməz. Son elmi nəzəriyyəyə görə ümumiyyətlə elmi qanun yoxdur. Sadəcə faydalı nəzəriyyə və hipotezlər (fərziyyələr) mövcuddur. Buna görə də elmi müddəalarla bağlı bir neçə ehtimal irəli sürülür;

Birinci ehtimal: Tam mənada yəqinə səbəb olan elmi müddəa xarici aləmlə tam şəkildə müvafiqdir. Çünki burada elmi təcrübə əqli dəlillərlə təsdiq olunur (və yaxud hiss etmə baxımından aksiomatik şəkil alır).

İkinci ehtimal: Elmi müddəa geniş mənada yəqinə səbəb olur. Lakin qarşı tərəfin ehtimalını sifra endirmir. Təcrübə elmlərdə öz həllini tapmış əksər elmi müddəalar, teoremlər bu qəbildəndir.

Üçüncü ehtimal: Elmi müddəa yalnız bir güman, ehtimal şəklində qoyulur; lakin hələ sübuta yetirilmir.

Deməli, birinci ehtimalda elmi təfsir doğrudur. Çünki Quran bitkin əqlinəticələrə qarşı deyil. İkinci ehtimalda elmi təfsir bir ehtimal, versiya şəklində önə çıxarılsa, doğru və icazəlidir. Misal üçün, təfsirçi deyir: Quranın ilkin zahiri mənası Günəşin öz orbiti üzrə hərəkəti ilə uyğun gəlir. Çox güman ki, ayədə məqsəd həmin hərəkətdir.

Üçüncü ehtimalda da təfsir düzgün deyil. Çünki burada elmi təfsirə qarşı çıxanların tutduqları iradlarla qarşılaşırıq.

QURANIN TƏCRÜBİ ELMLƏRLƏ UYĞUNLAŞDIRILMASININ MÜSBƏT TƏSİRLƏRİ HANSILARDIR?

Elmi təfsirin tərəfdarları bu növ təfsirin müsbət təsirləri haqqında ətraflı söhbət açmışlar. Biz bu təsirləri (faydaları) ixtisarla diqqətinizə çatdırırıq:

1. Quranın elmi ecazkarlığının isbatı. Bu isə iki mühüm nəticə verir:

a) Qeyri-müsəlmanların İslama dəvət olunmasında üzərimizə düşən məsuliyyət götürülür və onlarda İslama qarşı rəğbət oyadır. Çünki Quran (digər müqəddəs kitablardan fərqli olaraq) nəinki elmə qarşı deyil, hətta bəşəriyyətə çox mühüm elmi məsələlər bəxş etmişdir.

b) Müsəlmanların Qurana, peyğəmbərliyə və İslamın haqq olduğuna imanını artırır, gücləndirir.

2. Quran ayələrinin elmi izahı. Çünki elmi təfsir də təfsir metodlarından biridir və bu olmadıqda təfsir natamam qalacaqdır.

¹ Bax: "Dəramədi bər təfsire-elmiye-Quran", səh. 185-205.

² Yənə orada.

3. Elm və dinin ziddiyyəti məkurəsinin qarşısı alınması. Çünki Quranın ehtiva etdiyi elmi məsələlər üzə çıxdıqda bütün insafılı düşüncə sahibləri İslamın elmə yalnız adekvat olduğu deyil, həm də onu təsdiq etdiyinin şahidi olacaqlar.

4. Bizim Quranı daha dərinəndən anlamağımız və Quranın mənə çalarlarının genişlənməsi.

Qeyd: Qeyd olunan müsbət nəticələr əksər hallarda elmi təfsirin üçüncü qisminə aiddir.

QURANIN TƏCRÜBİ ELMLƏRLƏ UYGUNLAŞDIRILMASININ MƏNFİ TƏSİRLƏRİ HANSILARDIR?

Elmi təfsirə qarşı radikal mövqedə olanlar bu metodun mənfi nəticələrini aşağıdakı şəkildə sıralamışlar:

1. Təfsirin bu metodu şəxsi rəyə əsaslanır. Şəxsi rəyə əsaslanan təfsir isə dində yasaq edilmişdir.

2. Elmi təfsir icazəli olmayan yozumlarla nəticələnir.

3. Ayələrin həqiqi (müstəqim) mənaları məcazi mənalar kimi göstərilir.

4. Elmi təfsir Quranın digərlərinə ehtiyacı olduğunu etirafdır.

5. Elmi nəzəriyyələrin əsassız olaraq Qurana aid edilməsinə yol açır.

6. İnsanlarda Quranın səhih olduğuna dair şübhə oyadır. Çünki elmi teoremlər dəyişkəndir. Müəyyən zaman keçdikdən sonra dəyişir və öncə Quranın ilkin mənası ilə müvafiq olan elmi nəzəriyyə sonradan onunla ziddiyyət təşkil edir. Nəticədə isə Quranın səhih, doğru olduğu şübhə doğurur.

7. Elmi təfsir Quranın başlıca məqsədinin (insanın tərbiyə olunması, Allaha doğru hidayət) unudulmasına yol açır.

8. Ola bilər ki, müsəlman millətlər məlum elmi izahlara arxalanıb yeni elmlərin ardınca getməsinlər. Nəticədə isə digərlərinə möhtac olsunlar.

9. Elmi təfsir Quranın bədii ecazkarlığına zərər vurur.

10. Elmi təfsir materializmə xidmət edir və bu tipli cərəyanların isbatı üçün istifadə olunur.

11. Yanlış versiyalar, elmi ziddiyyətlər Qurana yol tapır.

12. Quran elmlərə tabe olur. Bir halda ki, elmlər yanlışlıqlarla əhatə olunmuşdur.

13. Elmi təfsir Quranın məqsədlərinin yanlış anlaşılmasına səbəb olur.

14. Təfsirçini Quranın sırf ərəb dilində düşünməsindən uzaq salır.

Qeyd: Elmi təfsirə qarşı sərt mövqedə olanların dəlillərinə nəzər saldıqda bütün bunların yalnız elmi təfsirin birinci və ikinci qisminə aid olduğu anlaşılır. Üçüncü qisim isə sözügedən nəticələrdən kənardır.

MÖCÜZƏ NƏDİR?

Qurani-kərim “Ayə”¹, “Bəyyinə”², “Bürhan”³, “Sultan”⁴ ifadələrini peyğəmbərlərin (ə) möcüzələri, misli görünməmiş xariqüladə işləri haqqında işlətməmişdir. Quranda möcüzə sözündən istifadə olunmasa da bu söz peyğəmbərlərin (ə) xariqüladə işləri haqqında ən geniş yayılmış ifadədir.

---

¹ Əraf, 73.

² İbrahim, 9.

³ Nisa, 174.

⁴ İbrahim, 11.

Möcüzəyə tərif verərkən deyilir ki, möcüzə bir termin kimi peyğəmbərliyin isbatı üçün həyata keçirilən xariqülədə hadisədir. Bu təriflə yanaşı iki şərti yaddan çıxarmaq lazım deyil. Möcüzə iddiaya uyğun olmalı və digərləri eyni möcüzəni göstərməkdə aciz olmalıdırlar. Bütün bunlara baxmayaraq, möcüzə əqlin çıxardığı nəticələrlə, səbəbiyyət qanunu ilə heç bir ziddiyyət təşkil etmir¹.

Quran İslam peyğəmbərinin (s) əbədi möcüzəsi, onun haqq yolunun canlı dəlilidir. Quran zamanəmizə gəlib çıxan yeganə möcüzədir. O, İslamın sədaqətinin həmişəyaşar şahidi, insanların hidayətçisidir.

QURAN HANSI BAXIMDAN MÖCÜZƏDİR? **QURANIN BƏNZƏRSİZLİYİNİN SİRRİ NƏDƏDİR?**

Bu haqda əsrlər boyu müxtəlif versiyalar irəli sürülmüşdür. Həmin versiyaları on iki ehtimal şəklində ixtisarla diqqətinizə çatdırırıq:

- 1) Fəsaḥət və bəlağət (bədi sintaksis, üslubiyyət);
- 2) Quranın özünəməxsus ahəngdarlığı;
- 3) Quranın özünəməxsus cazibədarlığı;
- 4) Dərin ilahi maarifin heç bir təhsil almamış fərd tərəfindən önə çıxarılması;
- 5) Quranın möhkəm, qəti qanunları;
- 6) Quranın tutarlı arqumentləri (güclü məntiqi);
- 7) Keçmiş və gələcək haqqında qeybdən verilən xəbərlər;
- 8) Quranda yaradılışın sirləri (elmi ecazkarlıq);
- 9) Təzadsızlıq;
- 10) İctimai inqilab yaratması;

11) Sərfə²;

12) Bütün bunlar hamısı (“sərfə”ni çıxmaq şərti ilə) Quranın ecazkarlıq nümunələridir. Bütün bunlar hamısı Quranın ecazkarlığının yönləridir. Bunlardan yalnız “sərfə” möcüzə deyil və yanlış fikirdir.

Bizim qəbul etdiyimiz on ikinci baxış keçmişdə və hazırkı dövrdə bir çox alimlər tərəfindən qəbul edilmiş və özünəməxsus şəkildə izah olunmuşdur. Burada bir neçə alimin fikirlərinə nəzər salaq:

1. Əllamə Təbatəbai və Ayətullah Mərifətin sözlərinə görə Quranın bütün yönləri möcüzədir. Lakin bu dinləyicilərə görə fərqlənir. Misal üçün, Quran ədiblər üçün bədi möcüzə, siyasətçilər üçün siyasi möcüzədir. Bu nəzəriyyəyə görə Quranın ecazkarlığı bütün dövrlərdə bütün insanları əhatə edir³.

2. “Ala ər-Rəhman” təfsir əsərinin müəllifi Şeyx Məhəmməd Cavad Bəlaği yazır:

“Ərəblər və digər xalqlar üçün Quranın ecazkarlığının başqa tərəfləri də (qeybdən verilən xəbərlər və s.) mövcuddur⁴.

3. Ayətullah Xoyi də bütün bu tərəfləri Quranın ecazkarlığı kimi dəyərləndirir. Lakin onları ərəbə, əcəmə, ixtisas sahiblərinə məxsus etmir⁵.

¹ “Tarix və ülum əl-Quran”, səh. 88; Əllamə Təbatəbai, “əl-Mizan”, c. 1, səh. 72.

² Bəzilərinə görə Quran həm də o baxımdan möcüzədir ki, Allah onun mislini yazmağa icazə vermir. Yəni öz müxaliflərindən bu imkanı almışdır. Əlbəttə, bu baxış yanlıştır.

³ “Əl-Mizan”, c. 1, səh. 57-67; “Ət-Təhmüd”, c. 4, səh. 23, 134.

⁴ “Ət-Təhmüd”, c. 4, səh. 180.

⁵ “Əl-Bəyan”, səh. 43-91.

QURANIN ECAZKARLIĞININ SİRRİ NƏDƏDİR?

Nə üçün on dörd əsr keçməsinə baxmayaraq heç kim Quranın iddiasına cavab olaraq bir surə belə gətirə bilməyib? Bu acizliyin, bacarıqsızlığın sirri nədədir? İnsanlar ərəb dilini bilmirlərmi, yoxsa onu öyrənməkdə acizdirlərmi? Bəşərin elmi kifayət deyilmi? Bu qalmaqallı sual bir çox mütəfəkkirlərin “sərfə” nəzəriyyəsini qəbul etmələrinə gətirib çıxarmışdır. Sözügedən suala aşağıdakı şəkildə cavab vermək olar. Quran müxtəlif yönərdən möcüzə olan bir kitabdır. O, məhdud sözlərdən, zəngin ifadələrdən ibarətdir. Quran ayələri sadə ərəb dilində, lakin son dərəcə bədii üslubda verilmişdir. Quran da digər bütün kitablar kimi üç ünsürdən - söz, məna və onların arasındakı ahəngdarlıqdan təşkil olunmuşdur. Deməli, ona bənzər bir kitab yazmaq istəyən kimsə ən azı üç şeyə yiyələnmişdir.

1. Bütün sözləri, ifadələri, isim və felləri bilməlidir ki, ən yaxşısını və münasibini cümlələrdə işlədə bilsin.

2. Onun zəkası bütün sözləri, ifadələri, isim və felləri başa düşməlidir ki, söz deyərkən (və ya yazarkən) öz məqsədini ifadə etmək üçün ən uyğun, ən münasib sözlərdən yararlınsın.

3. Sözlərin düzülüşünü, özünəməxsus ahəngdarlığını bilməlidir ki, lazım gəldikdə cümlələrini ən yaxşı şəkildə qura bilsin.

Məlum söz, məna və düzülüşü üst-üstə gəldikdə sonsuz bir toplu ilə qarşılaşırıq. Buna görə də bütün bunları əhatə etmək, zehnin bütün bunlardan yeri gəldikdə istifadə etməsi bir insanın qüdrəti xaricindədir. Bundan başqa Quranın dərin məzmununu, elmi sirləri və digər cəhətləri bəşər üçün başqa əlçatmaz elmlər də tələb edir. Deməli, hər şeyi əhatə edən yalnız uca yaradandır. Onun elmi sonsuzdur. O, yuxarıda qeyd olunanları bir anda, bir yerdə nəzərdə tuta və elə bir kitab təqdim edə bilər ki, orada ən fəsih ifadələrdən, ən düzgün anlayışlardan və ən yaxşı düzülüşdən istifadə olunmuşdur. ﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ “Allahın hər şeyə qadir olmasını bilmirsənmi?!”¹ Bəli, fikrimizcə insanın Qurana bənzər bir kitab gətirməkdəki acizliyinin, bu ilahi kitabın ecazkarlığının sirri bəşər əqlinin və elminin məhdudluğu, Allahın əql və elminin sonsuzluğunda gizlənmişdir. ﴿وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾ “Sizə yalnız cüz’i (az) bir bilik verilmişdir!”²

Buna görə də bəşərin elmi artdıqca, zəkası, təfəkkür qabiliyyəti dərinləşdikcə, Quranın söz, məna və ahəngdarlığının sirləri qarşısındakı təəccüb və heyranlığı daha da artır.

﴿قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ وَاجِنٌ ظَهِيرًا﴾

(Ya Peyğəmbər!) De: "Əgər insanlar və cinlər bir yerə yığılıb bu Qur’ana bənzər bir şey gətirmək üçün bir-birinə kömək etsələr, yənə də ona bənzərini gətirə bilməzlər"³.

QURANIN ELMİ ECAZKARLIĞINDAN MƏQSƏD NƏDİR?

Quranın elmi ecazkarlığından məqsəd Quranın aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olan ayələridir.

1. Elmi sirlərin üstünü açan ayələr. Yəni ayədə elə bir elmi məsələ haqqında söhbət gedir ki, ayə nazil onuncaya qədər heç kimin o haqda məlumatı yox idi. Bundan başqa həmin elmi məsələnin kəşfi o dövrün insanları üçün ixtiyarlarında olan imkanlara nəzərən mümkün deyildi.

¹ Bəqərə, 106.

² İsrə, 85.

³ İsrə, 88.

3. Təbiət hadisələri və gələcəkdə baş verəcək tarixi olaylar haqqında (qeybdən) verilən xəbərlər. Hansı ki, Quran nazil olduğu dönmədə heç kimin bu haqda məlumatı yox idi. Məlum (qeybdən verilən) xəbərlər adi yolla bilinməsi mümkün olmayan xəbərlər olmalıdır. Deməli, əgər Quranda öncəki səmavi kitablarda öz əksini tapmış, o dövrün yunan və iran elmi mərkəzlərində, elmi əsərlərdə sözü keçən və ya insanın instinktiv olaraq anladığı bir şey haqqında xəbər verilərsə, bu möcüzə hesab edilmir.

BƏŞƏR ELMİ VƏ ZƏKASI BÜTÜN HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİNİ DƏRK EDİRMİ?

Şiə sxolastikasında qəbul edilmiş prinsiplərə görə İslam hökmlərinin arxasında müəyyən məsləhətlər durur. Yəni Allah-taala spirtli içkilərdən törəyəcək fəsadları nəzərə alıb onu haram, oruc tutmağın faydalarını nəzərə alıb onu vacib etmişdir¹.

Şəriətdə bir neçə növ hökm mövcuddur:

Birinci: Səbəbləri, fəlsəfəsi bəlli olan hökmlər. Belə hökmlərin hikmətini bəzən Allah özü açıqlamış (spirtli içkilərin haram edilmə səbəbləri kimi), bəzən ağıl qəti olaraq onun səbəbini dərk etmişdir (ədalətin, nizam-intizamın müsbət olması kimi).

İkinci: Səbəbləri, fəlsəfəsi bəlli olmayan hökmlər. Bu növ hökmlərin nə üçün əmr və ya yasaq olduğunu tam bilməsək də məsumlar (ə) tərəfindən bizə gəlib çatan rəvayətlərdə bu səbəblərə işarələr vurulmuş (qan yeməyin haramlığının səbəbi kimi) və ya yeni təcrübi elmlər onun sirlərini kəşf etmişlər (leş yeməyin haram olması kimi).

Üçüncü: Bu qismə aid olan hökmlərin səbəbi, hikməti bəlli deyil. Ayə və rəvayətlərdə onların səbəblərinə işarələr yoxdur. Təcrübi elmlər onların sirlərini kəşf edə bilməmişdir. Başqa sözlə desək, onların kəşfi bəşər zəkasının qüdrəti xaricindədir. Bu növ hökmlər vəhy yolu ilə gəldiyindən müəyyən məsləhətə dayandığını bilir və qəbul edirik. Bunlar “təəbbüdi hökmlər” adlanır (gündəlik namaz rəkətlərinin sayını buna misal göstərmək olar). Əsrlər öncə “təəbbüdi hökmlər” çox olmuşdur (donuz ətinin, spirtli içkilərin haram olması və s.). Lakin zaman keçdikcə, bəşər elmləri inkişaf etdikcə bu cür hökmlərin sayı azalır.

Qeyd: Birinci və ikinci qismə aid olan hökmlər elmin də qəbul etdiyi hökmlərdir. Üçüncü qismə aid olanlar isə bəşərin bugünkü elminin fəvqündədir. Lakin İslamda elmə zidd hökm yoxdur. Yəni bəşərin hazırkı zəkası, elmi sözügedən hökmlərin hikmətini dərk etmək iqtidarında deyil. Buna görə də biz iddia edirik və bu kitabda sübuta yetirəcəyik ki, Quran ayələri, İslam hökmləri təcrübi elmlərin nailiyyətləri ilə tam uyğundur. Heç bir ayə və ya hökm zəka və elmin təsdiq etdiyi kəşflərlə ziddiyyət təşkil etmir

---

¹ Əllamə Hilli, “Şərhi-Təcrid”, səh. 302; Müzəffər, “Üsuli-fiqh”, c. 1, səh. 216.

İKİNCİ FƏSİL

QURAN VƏ KOSMOLOJİ ELMLƏR

GİRİŞ

Səma və ona xüsusi gözəllik verən ulduzlar hələ erkən dövrlərdən bəşər övladını düşündürmüş, alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Belə ki, elmdə səmanı, ulduzları və s. göy cisimlərini araşdırmaqla məşğul olan xüsusi bölmə yaranmış və astronomiya, yaxud (daha geniş mənada) kosmologiya adlandırılmışdır.

Qurani-kərim də yaradılışın bu böyük nümunələrinə xüsusi diqqət yetirmiş və bir çox ayələrdə bu haqda söhbət açmışdır. Bəzən Yer və səmanın yaradılışı haqqında düşünməyi tövsiyə edir, bəzən də bu haqda elmi məsələlərə toxunur. Hansı ki, kosmologiya alimləri həmin elmi məsələləri yalnız əsrlər sonra kəşf edə bilmişlər.

Burada kosmoloji və astrofizik nəzəriyyələrlə uyğunlaşdırılan ayələri diqqətinizə çatdırıb tədqiq edəcəyik.

DÜNYA NECƏ YARANMIŞDIR?

Dünyanın (Kainatın) başlanğıcı bəşəri daim düşündürən məsələlərdəndir. Bir çox ayələrdə bu məsələyə işarələr vurulmuşdur. Kosmoloqlar da bu haqda müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Bəziləri isə məlum elmi nəzəriyyələri Quranla uyğunlaşdıraraq onun elmi ecazkarlığını sübut etməyə səy göstərmişlər. Təfsircilər bu məsələ ilə bağlı aşağıdakı ayələrə istinad etmişlər.

﴿ تَمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ ﴾

“Sonra Allah tüstü halında olan göyə üz tutdu (göyü yaratmaq qərarına gəldi)”¹.

﴿ أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴾

“Məgər kafir olanlar göylə Yer bitişik ikən Bizim onları ayırdığımızı, hər bir canlınu sudan yaratdığımızı bilmirlərmi?! Yenə də iman gətirməzlər?”².

DÜNYANIN BAŞLANĞICI İLƏ BAĞLI ELMİ NƏZƏRİYYƏLƏR

1. Böyük partlayış nəzəriyyəsi.

Bu nəzəriyyə 1900-cü ildə irəli sürülmüş, indi də astronomlar tərəfindən ən dəqiq nəzəriyyə kimi qiymətləndirilməkdədir. Bu nəzəriyyədən məqsəd odur ki, təqribən 20 mln. il öncə dünyada mövcud olan maddə və enerji son dərəcə sıxlıqda və olduqca kiçik bir nöqtədə yer almışdı. Maddə və enerjidən ibarət bu kiçik və sonsuz nöqtə partladı və partlayışdan dərhal sonra (bir neçə saniyə sonra) işıq sürətinə yaxın bir sürətlə yayılmağa başladı. Bir müddət sonra (ehtimal ki, bir neçə saniyədən bir neçə ilə qədər) maddə və enerji parçalanaraq ayrıldı və bugünkü Kainatın müxtəlif hissələri həmin ilkin partlayışdan törədi.

¹ Fussilet, 11.

² Ənbiya, 30.

Bu nəzəriyyənin tərəfdarları iddia edirlər ki, qalaktika, ulduz və planetlər hələ də məlum partlayışdan yaranan sürətin təsiri nəticəsində olduqca yüksək sürətlə bir-birindən uzaqlaşır. Bu, Edvin Habbın müşahidələri ilə təsdiq edilmişdir.

Müasir kosmoloq Stefn Uilyam ilkin partlayışı, onun yanar qazların yaranmasına qədər olan hissəsini izah edərək bu nəzəriyyənin rus alimi C. Qamova aid olduğunu iddia edir.

Doktor *Erick* isə Kainatın yaranmasının səkkiz mərhələdə baş verdiyini iddia edir¹.

2. Sabit vəziyyət nəzəriyyəsi.

Bu nəzəriyyə 1940-cı ildə ingilis kosmoloqu *Hoyle* tərəfindən irəli sürüldü. Bu nəzəriyyəyə görə Kainat sabitdir və zaman keçdikcə belə dəyişmir. Bu nəzəriyyə “böyük partlayış” kimi xüsusi bir hal ilə əlaqələndirilmir. Bu nəzəriyyəyə görə, Kainatın genişlənməsi nəzəriyyəsi qəbul edilir. Lakin bu da əlavə olunur ki, getdikcə bir-birindən uzaqlaşmaqda olan qalaktikalar arasında yeni bir maddə meydana gələcək. Yeni meydana gəlmiş bu maddə tədricən hidrogen atomları törədəcək, onlar da öz növbələrində yeni ulduzlar formalaşdıracaqlar.

3. Plazma dünyası.

Astronomların çox az bir hissəsi dünyanın yaradılışını İsveç alimi Hannes Alfvenin təqdim etdiyi model əsasında qəbul edirlər. Bu nəzəriyyəyə görə Kainatın müşahidə etdiyimiz hissəsinin 99 %-i, xüsusilə ulduzlar plazmadan yaranmışdır. Plazma elektrik yükləri parçalanan (bir-birindən ayrılan) ionlaşmış qazdır. Plazma bəzən materiyanın dördüncü halı adlandırılır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarına görə Kainat çox böyük elektrik cərəyanları və sıx maqnit sahələrindən ibarətdir. Bu nəzəriyyəyə görə dünya əzəlidir. Deməli, Kainat üçün müəyyən başlanğıc və son nəzərdə tutmaq olmaz. Qalaktikalara gəlincə onlar təqribən 100 mln. il öncə formalaşmışlar.

4. Kiçik partlayışlar dünyası.

Bir qrup astronom isə astronomik müşahidələrə müvafiq olan digər bir nəzəriyyəni irəli sürmüşlər. Bu nəzəriyyəyə görə dünya başlanğıcsız və sonsuzdur. Maddə daim kiçik partlayışlar nəticəsində yaranır. Bu yeni nəzəriyyəyə görə Kainat tədricən genişlənir və qalaktikalar formalaşır².

ELMİ SİRLƏR

1. Bəzi təfsirçilər Fussilət surəsinin 11-ci ayəsi haqqında yazırlar: “هي دخان” [*hiyə duxanun*] ifadəsi göstərir ki, göyün yaradılışı öncə geniş qaz kütlələrindən başlamışdır. Bu ilk yaradılış haqqındakı son elmi tədqiqatlarla üst-üstə düşür. İndi də çoxlu sayda ulduz sıx qaz və tüstü formasındadır.³

2. Təfsirçilər “رتق” [*rətq*] və “فتق” [*fətq*] ifadələri (göylər və Yerin öncə bir-biri ilə bitişik bir vəziyyətdə olub sonradan hissələrə ayrılması) haqqında üç ehtimalla çıxış etmişlər:

a) Göy və Yerin öncə bir-biri ilə bitişik olması yaradılışın başlanğıcına işarədir. Alimlərin fikrincə Kainat öncə çox böyük vahid yanar (qızğın) buxar şəklində olmuş, daxili partlayış və hərəkət nəticəsində tədricən parçalanaraq ulduzları, planetləri, Yer kürəsini, ümumilikdə Günəş

¹ “Yeni fizika”, səh. 51, 52.

² Bax: “Kosmos və qalaktikanın yolu”, səh. 34-50.

³ “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 228.

sistemini əmələ gətirmişdir. Kainat hələ də genişlənməkdədir. Əhli-beytdən (ə) gələn bəzi rəvayətlərdə də bu ehtimala işarələr var¹.

b) Bitişiklik və ya bütövləşmədən məqsəd Kainatın maddələrinin öncə yeknəsəq, sonsuz kiçiklikdə vahid bir maddə şəklində olmasıdır. Lakin zaman keçdikcə maddələr bir-birindən ayrılaraq yeni tərkiblər əmələ gətirdilər. Beləcə göydə və Yerdə heyvanlar, bitkilər və digər varlıqlar meydana gəldi.²

c) Göyün bitişik olmasından məqsəd əvvələr yağışın yağmamasıdır. Yerini bitişikliyindən isə məqsəd əvvəllər heç bir bitkinin bitməməsidir. Lakin Allah bu ikisini bir-birindən ayırdı. Göydən yağış yağdırdı, Yerdə müxtəlif növ bitkilər bitirdi.

Əhli-beytdən (ə) gələn xeyli sayda rəvayət də son ehtimala işarələr vurur³. Əlbəttə, məlum ayə yuxarıda qeyd olunan hər üç ehtimalı əks etdirə bilər.

3. Ayətullah Mərifət Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsi haqqında geniş söhbət açır və öncə qeyd etdiyimiz üçüncü ehtimalı (yağışın yağmaması versiyasını) rədd edir. Onun fikrincə bu ehtimal ayənin mənasına qarşıdır və bu məsələ ilə bağlı əlimizdə olan rəvayətlər zəifdir.

İkinci ehtimalı (müxtəlif varlıqların sonsuz kiçiklikdə vahid bir maddədən yaranması) Fəxr Razi tarixi ardıcılıqla Qütadə, Səid ibn Cübeyr, Əkrəmə, İbn Abbasdan nəql edir və bunu keçmişdə və müasir dövrdə ən çox qəbul edilən nəzəriyyə hesab edir. O, Əbu Müslüm İsfahanidən “فتق” [fətiq] sözünün digər mənasının da olduğunu nəql edir. Burada “فتق” [fətiq] sözü icad etmək, izhar etmək mənalarını ifadə edir. Həzrət Əlinin (ə) “Nəhcül-bəlağə” kitabında qeyd olunan söyləmi də həmin mənanı ifadə edir.

... فتق الأجواء... Allah (ucuz-bucaqsız) səmaları yardı.

... ثم فتق بين السموات العلى... Sonra isə səmaların arasını açdı⁴.

Onun fikrincə, bu məna Fussilət surəsinin 11-12-ci ayələri ilə uyğundur. Yəni ayədə sözü keçən tüstüdən məqsəd göylərin və Yerini yaradılışındakı ilkin materiyadır. Həmin surədə oxuduğumuz انتيا [i`tiya] feli genetik (təkvini) əmr mənasını ifadə edir. Ayədən aydın olur ki, göylər yaranmazdan öncə (onların ilkin maddəsi) mövcud idi. Allah onları müəyyən formalara saldı. Təntəvinin fikrincə bu ayələrin məzmunu Quranın elmi möcüzələrindəndir⁵.

O, P. Laplas və başqalarının Kainatın yaranması ilə bağlı elmi araşdırmalarını qeyd edərək belə bir nəticə əldə edir ki, Quranın məqsədi elmi məsələləri bəşərə çatdırmaq deyil. Allah-taala göylərin yaradılışı ilə bağlı bəzi məsələlərə toxunsa da və bu elmi nəzəriyyələr üst-üstə düşsə də mənası bizə tam bəlli deyil⁶.

4. Alimlərdən biri dünyanın yaradılışı adı altında Fussilət surəsinin 11-ci ayəsini geniş izah edərək ilkin partlayışdan söhbət açır. Sonra isə *Edward Luther*-in aşağıdakı sözlərini qeyd edir:

“Elm dünyanın yaradıldığını isbat etməklə yanaşı onun (müəyyən) bir anda böyük bir partlayış nəticəsində qaz kütləsindən yarandığını da üzə çıxarır. Məlum an təqribən beş milyon il öncə olmuşdur və (Kainat) hələ də genişlənməkdədir”.

5. Digər müasir bir alim isə Fussilət surəsinin 11 və Ənbiya surəsinin 30-cu ayələri haqqında söhbət açaraq məlum ayələrin elmi kəşflərlə üst-üstə düşdüyünü və bunun Quranın elmi möcüzəsi olduğunu vurğulayır.

¹ Yenə orada, c. 13, səh. 394, 395.

² “Əl-Mizan”, c. 14, səh. 278, 279.

³ “Təfsiri-Safi”, c. 3, səh. 347.

⁴ “Nəhcül-bəlağə”, xütbə/1.

⁵ “Əl-Cəvahir”, c. 10, səh. 199.

⁶ “Ət-Təhmüd fi ülum əl-Quran”, c. 6, səh. 129-139.

O yazır: “Astronomiya elmi sübuta yetirmişdir ki, planetlər yaradılışdan öncə bütövləşmiş, bir-birinə bitişik qaz şəklində olmuşlar. Sonralar, zaman keçdikcə sıxlıq nəticəsində (fırlanan) qaz dumanlıqları cisimlərə (göy cisimlərinə) çevrilmişdir. Bu hipotez (fərziyyə) təqribən iki əsr öncə məşhur fransız astronomu və riyaziyyatçısı P. Laplas tərəfindən açıqlanmışdır. Bu gün artıq yeni astronomiya öz nailiyyətləri ilə P. Laplasın fikrinin doğruluğunu sübuta yetirmişdir¹.

6. Doktor *Maurice Bucaille* məlum ayələri izah edərkən Kainatın yaradılışı ilə bağlı yazır: “Quran hissəciklərdən ibarət qaz kütləsinin (qaz-toz buludu) mövcudluğunu təsdiq edir və ibtidai maddənin bütövləşmiş, bir-birinə bitişik ünsürlərinin ayrılmasından söhbət açır”.

Sual: Fussilət surəsinin 11-12-ci ayələrində Yer in yaradılışının iki mövsümdə gerçəkləşdiyini vurğulanaraq buyrulur:

(*Ya Peyğəmbər!*) *De: "Doğrudanmı siz Yeri iki gündə yaradını inkar edir və Ona şəriklər qoşursunuz? O ki, aləmlərin Rəbbidir! O, yer üzündə möhkəm durmuş dağlar yaratdı, onu bərəkətli etdi və (Allahdan ruzi) istəyənlər üçün bərabər olaraq orada yer əhlinin ruzisini dörd gündə (mövsümdə) müəyyən etdi. Sonra Allah tüstü (duman) halında olan göyə üz tutdu (göyü yaratmaq qərarına gəldi). Ona (göyə) və Yerə belə buyurdu: "İstər-istəməz vücuda gəlin!" Onlar da: "İstəyərək (Allahın əmrinə itaət edərkən) vücuda gəldik!" - deyə cavab verdilər².*

Qurani-kərim yuxarıdakı ayədə göylərdən və tüstüdən (duman, buxar, qaz-toz dumanlıqları) söhbət açır. Əgər Quranın məqsədi bütün Kainatın (fırlanan) qaz-toz dumanlığından yaradılmasındırsa, nə üçün Yer in yaradılışını göylərdən qabaq qeyd etmiş, hətta *ثُمَّ* [summə] (sonra) bağlayıcısı ilə onların arasındakı tərtibə də işarə vurmuşdur? Bir halda ki, Yer özü göylərin bir hissəsidir və təbii ki, göylərdən sonra (və ya) onlarla yanaşı yaranmalıdır.

Cavab: Doktor *Maurice Bucaille* suala nəzərən digər elmi bir məqamı önə çəkmişdir. Onun fikrincə Quranda Naziat surəsində (27-31) göylərin və Yer in yaranması məsələsi digər modeldə verilmişdir³. Bu ayələrdə göylərin yaradılışı Yer in yaradılışından öncə qeyd edilmişdir. Bu mənada *بعْدَ ذَالِكَ* [bə`də zalikə] qeydi böyük önəm daşıyır.

O, yazır: “Elm, bir ulduzun (Günəş kimi) yaradılışının digər planet və ya planetlərdən birinin yaradılışı ilə **qarışıqlı** olduğunu sübuta yetirir. Sizcə bu, məlum Quran ayəsində ən yaxşı şəkildə verilməmişdirmi?”⁴

8. Əbd ər-Rəzzaq Nofel də sözügedən ayələri (Ənbiya, 30 və Fussilət, 11) izah edərkən ilk yaradılış məsələsini önə çəkərək bildirir ki, göylər və Yer öncə vahid bir varlıq olmuş, sonradan ayrılmışlar. O, elmi nəzəriyyələri tətbiq edərək bunu Quranın elmi xəbərlərindən hesab edir. Hansı ki, bu, əsrlər sonra elmə məlum olmuşdur⁵.

9. Əhməd Məhəmməd Süleyman da Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsini izah edərkən onu Günəş sistemi haqqında yeni elmi nəzəriyyələrlə uyğunlaşdıraraq Peyğəmbərin (s) qeyb elminin (okkultizminin) nişanəsi, Quranın elmi sirləri kimi qəbul etmişdir⁶.

10. Seyid Hübə əd-Din Şəhristaninin fikrincə Fussilət surəsinin 11-ci ayəsindəki “سَمَاءَ” [səma] (səma) və “دُخَانَ” [duxan] (tüstü) sözlərindən məqsəd atmosfer — Yer kürəsini (eləcə də bəzi

¹ “Quranın heyranedicisi məsələləri”, səh. 17-19.

² Fussilət, 11-12.

³ Naziat, 27-31.

⁴ “Tövrat, İncil, Quran və elm”, səh. 188-201.

⁵ Bax: Əbd ər-Rəzzaq Nofel, “Əl-Quran və əl-elmi əl-hədis”, səh. 162, 163.

⁶ “Əhməd Məhəmməd Süleyman, “əl-Quran və əl-elm”, səh. 53-54.

başqa planetləri, habelə günəşi və ulduzları) bürüyən qazaoxşar təbəqədir (qaz örtüyüdür). O, bunu Yer kürəsinin ətrafını bürümüş kürəvi “buxar təbəqəsi” sözləri ilə ifadə edir. O, öncə “سما” [səma] sözünün adı danışıda və leksik baxımdan hansı mənaları ifadə etdiyini açıqlayaraq bildirir ki, “سما” [səma] sözü ərəb dilində hərfi mənə etibarilə (yuxarıda olan) Yerdən yuxarıda olan hər bir şeyə aid edilir. Təbii ki, müqəddəs mətnlər də sözlərin işlədilməsi baxımından adı danışılacaq dilinə tabe olmuşlar. O, yazır: “سما” [səma] sözü dini mətnlərdə aşağıdakı üç mənadan birində işlədilmişdir:

1) Hava;

2) Yeri bürüyən (əhatə edən) kürəvi təbəqə, qaz örtüyü (dini mətnlərdə əksər hallarda həmin mənəni ifadə edir);

3) Planetlər.

Bir halda ki, “سما” [səma] sözü yüksəkdə yerləşən istənilən şey haqqında işləyə bilər, nə üçün Yer kürəsinə əhatə edən kürəvi buxar təbəqəsi haqqında işlənilə bilməsin?!

Şəhristani sözünün bu yerində ayədə məqsədin Yeri əhatə edən “kürəvi buxar örtüyü” olduğuna dair (ayə və hədislərdən ibarət) on sübut gətirir. Onun dəlillərinin ikinci qrupu Fussilət surəsinin məlum 11-ci ayəsi və göylərin tütüdən yaradıldığına işarə vuran rəvayətlərdir. Sözlərinin sonunda Fussilət ayəsindəki “دخان” [duxan] tütü sözünü sözügedən “kürəvi buxar örtüyü” kimi izah edərək belə bir nəticə alır:

“Yuxarıda qeyd olunanlardan görüldüyü kimi tütüdən məqsəd həmin buxardır. Lakin tütü və buxarın qaynağı eyni olduğundan və ya ilk baxışda bir-birinə bənzədiklərindən buxar tütü deyə yad edilmişdir. Deməli, Yeri əhatə edən yeddi səma hamısı buxardan yaranmışdır”¹.

11. Bəzi müasir nəzəriyyəçilər Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsini izah edərkən bu ayənin göylərin öncə vahid olub sonradan ayrıldığını qeyd etdiyini və Quranın yeni elmin də təsdiq etdiyi möcüzəsi olduğunu vurğulamışlar².

Fussilət surəsinin 9-11-ci ayələrini Kainatın tütüdən yarandığına işarə vurduğunu hesab edirlər³.

12. Məhəmməd Kamil əs-Səməd Fussilət surəsinin 11-12-ci ayəsini Quranın elmi ecazkarlığına bir sübut kimi qiymətləndirir və ayənin göylərin tütüdən yarandığına işarə vurduğunu bildirir⁴.

13. Səlim əl-Cabi “Böyük partlayış” nəzəriyyəsinə söhbət açaraq Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsini leksik və terminoloji baxımdan açıqlayıb belə bir nəticə alır ki, “Böyük partlayış” nəzəriyyəsi məlum ayə ilə üst-üstə düşür⁵.

YEKUN

Burada bir neçə məqamı nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

1. Mərhum Seyid Hibə əd-Din Şəhristaninin fikirləri bir neçə baxımdan iradlıdır.

2. Quranın ilkin zahiri mənəsi (yaradılışın tütüdən başlaması) Kainatın yaranması haqqındakı “Böyük partlayış” nəzəriyyəsi ilə uyğun gəlir və müştərək cəhətləri çoxdur. Başqa sözlə desək, Quranın ilkin zahiri mənəsi Kainatın başlanğıcda qızgın qazlardan təşkil olunduğunu qəbul edir. Amma Quran ayələri məlum elmi nəzəriyyənin digər tərəflərinə (ilkin partlayış kimi) heç bir aydın işarə vurmur.

¹ “Seyid Hibə əd-Din Şəhristani, “İslam və astronomiya”, səh. 131-145.

² Məhəmməd Sami, “əl-Ecaz əl-elmi fil-Quran”.

³ Yenə orada, səh. 34.

⁴ Məhəmməd Kamil Əbd əs-Səməd, “Əl-Ecaz əl-elmi fil-İslam”, səh. 47.

⁵ Səlim əl-Cabi, “Ən-Nəzəriyyə əl-Quraniyyə əl-kəvniyyə həvlə xəlq əl-ələm, səh. 106-111.

3. Yaradılışın başlanğıcı haqqında elmi nəzəriyyələr çoxsaylı olduğu, onların qəti sübuta yetmədiyini üçün hal hazırda heç bir nəzəriyyəni qəti şəkildə Qurana aid etmək olmaz.

4. Əgər bir gün “Böyük partlayış” nəzəriyyəsi qəti şəkildə sübuta yetərsə, bu, Quranın elmi ecazkarlığını da sübut edər. Çünki bir növ Quranın elmi sirlərə işarəsi kimi qiymətləndirilir. Lakin bu gün üçün sadəcə Quran və elm arasında maraqlı ahəngdarlıqdır¹.

QURAN YARADILIŞIN MƏRHƏLƏLƏRİ HAQQINDA NƏ DEYİR?

Qurani-kərim də Tövratda olduğu kimi dünyanın yaradılışının mərhələli şəkildə olduğu haqda bir neçə ayədə söhbət açır. Burada Quran və elm baxımından yaradılışın mərhələlərini araşdıracağıq. Quranın bu mövzu ilə bağlı ayələri bir neçə yerə bölünür.

Birinci: “*Həqiqətən, Rəbbiniz göyləri və Yeri altı gündə xəlq edən ... Allahdır*”².

İkinci: “*Göyləri, Yeri və onların arasındakıları altı gündə xəlq edən ... Allahdır*”³.

Qeyd: Fikrimizcə, “السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا” (göylər, Yer və onların arasında olanlar) ifadəsi bütünlüklə obyektiv gerçəkliyi nəzərdə tutur.

Üçüncü: *(Ya Peyğəmbər!) De: "Doğrudanmı siz Yeri iki gündə yaradana inkar edirsiniz və Ona şəriklər qoşursunuz? O ki, əməllərin Rəbbidir! O, yer üzündə möhkəm durmuş dağlar yaratdı, onu bərkətli etdi və (Allahdan ruzi) istəyənlər üçün bərabər olaraq orada yer əhlinin ruzisini dörd gündə (mövsümdə) müəyyən etdi. Sonra Allah tüstü (düman) halında olan göyə üz tutdu (göyü yaratmaq qərarına gəldi). Ona (göyə) və Yerə belə buyurdu: "İstər-istəməz vücuda gəlin!" Onlar da: "İstəyərek (Allahın əmrinə itaət edərək) vücuda gəldik!" - deyər cavab verdilər. Allah onları (səmaları) yeddi (qat) göy olaraq iki gündə əmələ gətirdi. O, hər bir göyün işini özünə vəhy edib bildirdi. Biz aşağı göyü (dünya səmasını) qəndillərlə (ulduzlarla) bəzədik və (onu) hiyf etdik. Bu, yenilməz qüvvət sahibi olan, (hər şeyi) bilən Allahın təqdiridir (əzəli hökmü, qanunudur)!⁴"*

¹ Birincisi, mərhum Şəhristani “سما” [səma] sözünün üç mənasını qeyd etmişdir. Halbuki bu söz Quranda daha çox mənada işlənmişdir. İkincisi, o, Fussilət surəsində qeyd olunan “سما” [səma] sözünü atmosfer kimi izah etmişdir. Halbuki Fussilət surəsinin 9-12-ci ayələrində kontekstdən, surəyə hakim olan ümumi vəziyyətdən anlaşılır ki, “سما” [səma] sözündən məqsəd göylər və digər planetlərdir. Çünki öncə Yerin yaradılışından (De: “Doğrudanmı siz Yeri iki gündə yaradana inkar edirsiniz və Ona şəriklər qoşursunuz?”), sonra isə göyün tüstü halında yaradılmasından danışır (Sonra Allah tüstü (düman) halında olan göyə üz tutdu). Növbəti ayədə isə yeddi göyün yaranmasını izah edir. Onlardan biri dünyanın səmasıdır. Hansı ki, ulduzlarla bəzənmişdir (Allah onları (səmaları) yeddi (qat) göy olaraq iki gündə əmələ gətirdi. O, hər bir göyün işini özünə vəhy edib bildirdi. Biz aşağı göyü (dünya səmasını) qəndillərlə (ulduzlarla) bəzədik və hiyf etdik). Deməli, “سما” [səma] sözündən məqsəd (ayələrin ilkin zahiri mənasına görə) atmosfer deyil. Üçüncüsü, o, dilimizə tüstü kimi tərcümə olunan, “دخان” [duxan] sözünü Yerin ətrafını bürüyən, əhatə edən buxar örtüyü kimi izah etmişdir. Halbuki məlum ayədə “دخان” [duxan] sözünün ibtidai mənasından əl çəkməyimizə səbəb ola biləcək və onu məcazi olaraq buxar kimi izah edə biləcəyimizə heç bir əsas yoxdur. Burada sifət adı həyatdakı oxşarlıq kifayət etmir. Əlbəttə, “دخان” [duxan] (tüstü) sözü bəzi rəvayətlərdə buxar mənasında işlənmişdir (Mərhum Şəhristani də bir neçə rəvayət qeyd etmişdir). Lakin birincisi, bu rəvayətlər sənəd baxımından araşdırılmalıdır (bu növ rəvayətlər “Təfsiri-Qumi” kimi kitabdan nəql olunduğuna görə, daha da şübhə doğurur). İkincisi, ehtimal ki, burada süyun buxarından və ya tüstüdən məqsəd əşyanı təşkil edən ilkin zərrəciklərdir (hidrogen, oksigen və s.). İnsanların asanlıqla başa düşməsi üçün su buxarı kimi izah edilmişdir.

² Əraf, 54; Yusuf, 3; Hud, 7; Hədid, 4.

³ Səcdə, 4; Furqan, 59; Qaf, 38.

⁴ Fussilət, 9-12.

“(Ey kafirlər!) Sizi yaratmaq çətindir, yoxsa göyü ki (Allah) onu yaratdı; Qübbəsini ucaltdı, düzəldib nizama saldı; Gecəsini qaranlıq, gündüzünü işıqlı etdi?! Bundan sonra da Yeri döşəyib (yayıb) düzəltdi (üstündə gəzmək və yaşamaq üçün onu yararlı hala saldı). Ondan suyunu və otlagını çıxartdı. (Orada) dağları yerləşdirdi. (Bütün bunlar) sizin və heyvanlarınızın istifadəsi üçündür”¹.

Birinci qrup ayələrdə eyni məzmun təkrar olunmuşdur. Yəni Alahın göyləri və Yeri altı gündə (يوم) yaratdığı qeyd olunmuşdur. İkinci qrup ayələrdə “يَوْمًا” [bəynəhuma] sözü də əlavə edilmişdir. Yəni Allahın göyləri, Yeri və onların arasındakıları altı gündə xəlq etdi. Üçüncü qrup ayələrdə (Fussilət, 9-12) ümumilikdə səkkiz gündən söhbət açılmışdır. Burada bir neçə sual meydana çıxır.

Sual: Ayədə sözü keçən “يوم” [yəvm] gün sözündən məqsəd nədir? Günəş, Yer, gecə və gündüz yaranmadan dünyanın altı gündə (gün çıxandan batana qədər olan fasilə) yaranması haqqında danışmaq olarmı?

Cavab: “يوم” [yəvm] sözünün ilkin mənası mütləq mənada məhdud zamandır. İstər bu zaman az olsun, istər çox, istər konkret (maddi) olsun, istər abstrakt (müərrəd), istər gündüz olsun, istərsə də gecə və gündüz. Quranda isə bir neçə mənada işlənmişdir:

- 1) Gün çıxandan batana qədər olan zaman kəsiyi;²
- 2) Müəyyən bir zaman kəsiyi (mövsüm);³
- 3) Maddi anlayış xaricində olan zaman (axirət günü, Qiyamət günü və s.)⁴.

Sual: Əgər “يوم” [yəvm] sözündən məqsəd bizim başa düşdüyümüz adi gündürsə, o zaman bu ayələrin elmi nailiyyətlərlə yaranan təzaddı necə həll olunur? (Yeni elmi kəşflərə görə dünya milyard illər ərzində meydana gəlmişdir).

Cavab: Ayələri bütövlükdə nəzərdən keçirdikdə göylərin və Yerin altı gündə yaradıldığı, gündən isə məqsədin mövsüm və ya mərhələ olduğu qənaətinə gəlirik. Belə olan halda elmi kəşflərlə ayələr arasındakı ilkin ziddiyyət də qalxmış olur. Çünki ayədə “يوم” [yəvm] sözündən məqsəd altı mövsüm və ya altı mərhələdirsə, adi gün deyilsə, deməli heç bir ziddiyyət qalmır və dünyanın yaradılması ilə Quran ayələri elmi kəşflərlə bir-birini tamamlayır.

Sual: “سماوات وارض” [səməvat və ərz] anlayışlarından məqsəd nədir?

Cavab: Leksik məna etibarlı ilə hər bir şeyin yuxarisına “سما” [səma], aşağısına isə “ارض” [ərz] deyilir⁵. Lakin Quranda fərqli mənalarda işlədilmişdir⁶. Burada həmin mənaların bir neçəsini diqqətinizə çatdırırıq:

- 1) Səma yuxarı, yer (ərz) aşağı mənasında işlənmişdir;⁷
- 2) Səma atmosfer mənasında işlənmişdir;⁸
- 3) Yer, Yer kürəsi, səma isə digər planetlər, göy cisimləri haqqında işlədilmişdir;⁹
- 4) Səma Allah dərgahı, yer isə varlığın aşağı mərtəbəsi kimi işlənmişdir¹⁰. Burada mənəvi cəhət əsas götürülmüşdür.

¹ Naziat, 27-33.

² Bəqərə, 2.

³ İbrahim, 5; Ali-İmran, 140.

⁴ Bax: “Mufərədati-Rağib”.

⁵ Yenə orada.

⁶ Ətraflı məlumat üçün bax: “Təfsiri-nümunə”, c. 1, səh. 165.

⁷ İbrahim, 4.

⁸ Qaf, 9.

⁹ “Fussilət”, 11.

¹⁰ “Səcdə”, 5.

Deməli, səma və yer sözləri Quranda daim konkret mənada işlənməmişdir. Elə buna görə də səma və ya yer sözünü gördüyümüz an maddi anlamda izah etməməliyik. Fussilət surəsində ilkin zahiri mənə baxımından konkret göy və Yer mənalarını ifadə etsə də, Səcdə surəsində (5-4-ci ayələr) mənəvi, mücərrəd anlayışda verilməsi daha məqsəduyğundur¹.

Qeyd: Göylərin sayı və yeddi ədədinin sirri haqqında ayrıca söhbət açacağımızdan burada o haqda danışmırıq.

QISA TARİX

Obyektiv gerçəkliyin yaranması və keçdiyi mərhələlər bəşəriyyətin ən qədim suallarından olmuşdur. İnsan ulduz dolu səmaya, dağlara, dənizlərə baxdıqca düşünür ki, bunları kim və necə yaratmışdır. Onlar hansı mərhələlərdən keçmişlər. İlahi dinlər, filosoflar, astronomlar və geoloqlar bu haqda bir sıra fikirlər irəli sürmüşlər ki, burada bir neçəsini diqqətinizə çatdırırıq:

a) Dünyanın yaranışı yunan filosoflarının fikrincə;

1. İlk yunan filosofu hesab edilən Miletli Falesə (miladdan öncə 640-cı il) görə obyektiv aləm sudan yaranmışdır. Bütün mövcudatın ilk əsası sudan ibarətdir. Kainatda baş verən bütün dəyişikliklər suya təsir göstərən ünsürlər nəticəsində gerçəkləşir².

2. Falesin şagirdi Miletli Anaksimandr deyirdi: “Varlıq anlaşılmaz və sonsuzdur. Bu qədər şey görünür və gözdən itir. Bu daimi hərəkət nəticəsində gerçəkləşir”.

O, dünyanı üç boru şəklində təsəvvür edirdi. Birinci borunun dəliyi var. Biz onu Günəş şəklində müşahidə edirik.

3. Atomistikanın baniləri Levkipp və Demokrit Abderliyə görə (mütləq) boşluq gözlə görünməyən atomlarla doludur. Atomlar dəyişməz və əzəlidir. Göy və Yer onlardan yaranmışdır.

4. Anaksaqor Klazomenliyə görə dünya dörd ünsürdən ibarətdir; od, su, hava, torpaq. Bütün bunlar hamısı əzəlidir.

5. Heraklitə (Efesli) görə bizim gördüyümüz ulduzlar hamısı qəlizləşmiş (sıxılmış), daşlaşmış buxardan ibarətdir.

b) Dünyanın yaranışı Tövratda.

Tövratın “Yaradılış” bölməsində yaradılışın mərhələləri haqqında belə deyilir:

Birinci gün: Allah göyləri və Yeri yaratdı. Gecə və gündüzü yaratdı (nur icad etdi).

İkinci gün: Allah sular arasında onları bir-birindən ayırmaq üçün fəlak (sfera) yaratdı və onu səma (göy) adlandırdı.

Üçüncü gün: Allah səma altındakı suların bir yerə yığılmasını və quruluqların meydana gəlməsini istədi və onu Yer adlandırdı. Sonra da Yerdə bitkiləri göyərttdi.

Dördüncü gün: Allah iki böyük işıqlı varlıq yaratdı. Onlardan ən böyüyünü gündüzə, (nisbətən) kiçiyini isə gecəyə hakim etdi. Beləcə ulduzları da yaradıb onları səmaya düzdü.

Beşinci gün: Allah suların çoxlu sayda canlılarla dolmasını, quşların yer üzündə, səmada uçmasını əmr etdi.

Altıncı gün: Allah Yer üzündə heyvanları, həşəratı yaratdı. Daha sonra isə Adəmi öz şəklində yaratdı.

¹ “Təfsiri-əl-mizan”, c. 16, səh. 247.

² Torpaq ovuntusu havanın dəyişilməsi nəticəsində əmələ gəlmişdir. Hava buxar şəklini almış sudan ibarətdir. Od, sudan bərkimiş (kristallaşmış) cisimlərdən törəyir. Buludlar suyun buxarlanması nəticəsində yaranır digər buludlarla toqquşur. Nəticədə od yaranır. Hansı ki, biz onu elektrik adlandırırıq. Həmin od, alov Kainatın yuxarısına doğru yüksəlir və dəliklər açır. Biz, bu parlaq dəlikləri ulduz adlandırırıq (Məhəmməd Gələb, “Yunan fəlsəfəsi”, c. 1, səh. 8; Əbd əl-Qəni əl-Xətib, “Quran və müasir elm”, səh. 68-70).

Yeddinci gün: Allah bütün işlərini bitirdi və rahatladı. Buna görə də yeddinci günü “mübarək gün” adlandırdı.

Huks «Qamusi-kitabi-müqəddəs» əsərində yaradılışın mərhələləri ilə bağlı “gün” ifadəsindən istifadə olunması haqqında yazır:

“Bilməliyik ki, burada “gün” sözündən məqsəd məlum iyirmi dörd saatlıq gün (sutka) deyil. Burada məqsəd daha geniş və uzun zaman kəsiyidir”.

Sonra Tövratın yaradılış kitabının (bölməsinin) təcrübi elmlərin kəşfləri ilə ziddiyyəti haqqında yazır:

“Əgər kimsə yaradılış kitabına (bölməsinə) etiraz gözü ilə yanaşsın bunların astronomiya, geologiya, biologiya və zoologiya ilə uyğun gəlmədiyini iddia edərsə, ona belə cavab verərik ki, birincisi, bunlardan məqsəd elmi məsələləri açıqlamaq deyil. İkincisi, məlum olduğu kimi bütün bunlar elmə zidd deyil. Lakin bu məsələlərin izahı buraya sığmaz”¹.

QURAN VƏ ELMƏ GÖRƏ YARADILIŞIN MƏRHƏLƏLƏRİ

Elmi nailiyyətlərə və Quran ayələrinə nəzərən məlum altı mərhələ haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmək olar.

1. Əllamə Təbatəbai “əl-Mizan” əsərində Fussilət surəsinin 9-cu ayəsini izah edərkən yazır:

“Burada “يوم” [yəvm] (gün) sözündən məqsəd zaman kəsiyidir. Adi danışmada işlədilən gün, yəni Yer kürəsinin öz oxu ətrafında bir tam dövrü müddəti, iyirmi dörd saat (sutka) deyil. Bu versiya təbii ki, yanlışdır. Gün sözü özündə çoxlu hadisələri sığdıran müəyyən zaman kəsiyinə aid olması (ərəb dilində) çox geniş yayılmış haldır”.

Sonra Ali-İmran surəsinin 140-cı, Yunus surəsinin 102-ci ayələrinə istinad edərək yazır:

“Allahın Yeri yaratdığı iki gündən məqsəd Yerin yaradıldığı iki mərhələni əhatə edən zaman kəsiyidir”. Nə üçün bir gün deyil, məhz iki gün deyildiyinə gəlincə, bilməliyik ki, bu iki mərhələ bir-birindən tamamilə fərqli mərhələlər olmuşdur”.

Sonra diqqəti göylərin və Yerin altı gündə (mərhələdə) yaradıldığına çəkib bildirir ki, bu mərhələlərin dördü Fussilət surəsində açıqlanmışdır (iki mərhələ Yerin yaradılışı, iki mərhələ isə göylərin yaradılması haqqında, yəni üstü halından yeddi səmanın formalaşmasınadək). O, “اربعة ايام” [ərbəatu əyyam] (dörd gün) ifadəsini özünəməxsus şəkildə izah edir ki, növbəti səhifələrdə bu haqda söhbət açacağıq².

2. Ustad Misbah Yəzdi “سنة ايام” [sittatu əyyam] altı gün haqqında (Əraf, 56) iki ehtimalı qeyd edir:

a) Həftənin altı günü (adi günlər);

Onun fikrincə bu fikir əhli kitab, xüsusilə yəhudilər arasında məşhurdur. Onlara görə Allah yaradılışı bazar günü başladı, cümə günü sona yetirdi. Şənbə günü isə istirahət etdi. Bu ehtimal doğru deyil³.

b) Yaradılışın altı mərhələsi.

O, “يوم” [yəvm] sözünün Quranda hansı mənalarda işləndiyindən söhbət açaraq bildirir ki, “يوم” [yəvm] sözü gün mənasından fərqli mənalarda da işlənmişdir. Buna dəlil olaraq Yusuf (54), Nəhl (8), Həcc (47), Məaric (4) ayələrini və “Nəhcül-bəlağə”dən bir hədis qeyd edib nəticə alır ki, bütün bunlar altı gündən məqsədin yaradılışın altı mövsümü, mərhələsi olması ehtimalının daha məqsədəuyğun olduğunu göstərir.

¹ Haks, “Qamusi-kitabi-müqəddəs”.

² “Əl-Mizan”, c. 17, səh. 363-364.

³ “Maarifi-Quran” səh. 241-243.

O, Fussilət surəsinin 9-12-ci ayələrini izah edərək yazır:

“Ehtimal vermək olar ki, iki gündən məqsəd göyün yaradılmasındakı iki mərhələdir. İlk mərhələ qaz və tüstü mərhələsi, ikinci isə yeddi göy mərhələsi. Yer in yaradılışı da həmin şəkildə olmuşdur. Birinci mərhələ qaz və maye halı, ikinci mərhələ isə qəlizləşmiş, bərkimiş mərhələsi¹.”

3. Ustad Məkarim Şirazi Ə`raf (54), Fussilət (9-12) surələrinə və elmi kəşflərə nəzərən yaradılışın ehtimal olunan altı mərhələsini belə izah edir:

Birinci: Kainatın qaza oxşar kütlə şəklində olması mərhələsi.

İkinci: Ondən böyük kütlələrin ayrılıb mərkəzi kütlənin ətrafına fırlandığı mərhələ.

Üçüncü: Günəş sisteminin yarandığı mərhələ.

Dördüncü: Yer in soyuq və yaşam üçün əlverişli vəziyyətə gəlməsi mərhələsi.

Beşinci: Yerdə bitkilərin və ağacların yaranması mərhələsi.

Altıncı: Yer üzündə insan və heyvanların yaranması mərhələsi.

O, Fussilət surəsinin 9-12-ci ayələrini izah edərək bir neçə məqamı önə çəkir:

a) “يوم” [yəvm] (gün) sözünün digər mənələrdə - mövsüm, mərhələ mənasında işlənməsi geniş yayılmış haldır;

b) “ثم” [summə] (sonra) ifadəsi ehtimal ki, Yer in yaradılışının göylərin və göy cisimlərinin yaradılmasından sonra baş verdiyinə işarədir.

“ثم” [summə] (sonra) ifadəsi adətən zaman haqqında, bəzən isə bəyan haqqında (sadəcə söhbətdə birinci cümlənin ikinci cümlədən sonra gəldiyini bildirir) işlənir. Əgər birinci mənada işlənersə, bu, göylərin yaradılışının Yer in yaradılışından sonra baş verməsi deməkdir. Lakin ikinci mənada işlənersə, göylərin yaradılışının Yerdən qabaq baş verməsinin düşünülməsi mənəəsizdir. Yəni sadəcə bunları bəyan edərək (insanların diqqət mərkəzində olduqları üçün) öncə Yer in yaradılmasından, sonra isə göylərin yaradılışından söhbət açır.

İkinci mənə elmi kəşflərlə ahəngdar olması ilə yanaşı, Quranın digər ayələri ilə də uyğundur. Buna dəlil olaraq Naziat surəsinin 27-33-cü ayələrini göstərmək olar. Burada Yer in yaradılması ilə bağlı məsələlərin göylərin yaradılışından sonra baş verdiyi göstərilir².

4. Doktor *Maurice Bucaille* yaradılışın altı mərhələsi haqqında yazır:

“Tövratda söhbət adı altı gündən gedir. Yeddinci gün isə (şənbə) Allah istirahət etdi. Bu gündən məqsəd iki günçaxanla iki günbatan arasındakı zaman fasiləsidir. Quranda “يوم” sözü işlənməmiş, lakin mövsüm, mərhələ mənasını ifadə etmişdir. Yeddinci gün dedikdə isə məqsəd istirahət deyil. Bu məqam Quranın elmi möcüzələrindəndir”.

O, Əraf (54) və Fussilət (9-12) surələrinin məlum ayələrini izah edərək müasir elmin yaradılışın mərhələləri haqqındakı ehtimalları ilə bağlı yazır:

“Müasir elmə görə Kainat ağır tərənışli qaz kütləsindən təşkil olunmuşdur. Onun əsas tərkibi hidrogəndən, digər hissəsi isə heliumdan ibarət idi. Sonra bu buluda bənzər qaz kütləsi (dumanlığı) çoxsaylı parçalara ayrıldı. Həmin qaz kütləsi sonradan qalaktikalar şəklini aldı... (Yaranan) sıxlıqlar, təkanlar, cazibə qüvvəsi reaksiyaların (atomistik istiliyin) yaranmasına səbəb oldu. Sadə atom zərrəciklərindən ağır (elektrik yüklü) atomlar törədi. Hidrogen heliuma, karbon oksigenə çevrildi, nəticədə metal və metaloxşar elementlər meydana gəldi”³. Onun gəldiyi qənaətə görə yaradılış ümumilikdə iki mərhələdə baş vermişdir:

a) Hərəkətdə olan sıx qaz yığını (kütləsi);

b) Onun böyük hissələrə (Günəş, Yer və digər planetlərə) parçalanması.

¹ Yənə orada.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 20, səh. 222-231.

³ Yənə orada, səh. 198.

5. Müasir tədqiqatçılardan biri¹ dünyanın yaradılışını bir neçə ad altında incələyir və Quran ayələrinə tətbiq edir. Biz onun yazısını ixtisarla diqqətinizə çatdırırıq:

a) Kainatın yaradılışı;

O, Hud surəsinin 7-ci (*Göyləri və Yeri altı gündə yaradan Odur*) ayəsini qeyd edərək yazır:

“Başlanğıcda zülmət qaranlıq bütün aləmi bürümüşdü. Uca Tanrıdan başqa heç nə və heç kim yox idi². Bu zaman Allah iki mərhələdə yeddi göyün yaranmasını əmr etdi”.

Sonra Kainatın ilkin materiyasının nə olduğunun məlum olmadığını açıqlayır və bildirir ki, bunu Kəhf surəsinin 51-ci ayəsi və bəzi elmi teoremlər də təsdiq edir. Qurana və alimlərə görə bəlli olan yaradılışın başlanğıcında hərəkətli tüstü və qaz hissəcikləri mövcud olmuşdur. Lakin bu hissəciklər nadir hallarda bir-birinə toxunacaq dərəcədə səpələnmişlər³.

Sonda belə bir nəticə alır:

“Allah iki mərhələdə bu qazlardan yeddi göyü yaratdı (Fussilət, 11). (Gözə) görünməz sütunlar vasitəsi ilə (hansı ki, müasir elmdə Ümumdünya Cazibə Qanunu adlanır) planetləri möhkəmlətdi (Loğman, 10).

b) Ulduzların yaradılışı;

O, Saffat surəsinin 6-cı ayəsini (*Biz (sizə) ən yaxın olan göy üzünü (dünya səmasını) ulduzlarla bəzədik*) izah edərkən yazır:

“Beləcə milyonlarla qaz və tüstü (toz) hissəcikləri iri həcmli buludlar şəklində bir-birinin ətrafına fırlanmağa başladılar. Bulud yığınları zərrəcikləri mərkəzə doğru cəzb edirdilər. Nəticədə kütləvi bulud yığınları əmələ gəlir və onların hissəcikləri bir-birinə yaxınlaşırdı. Məlum hissəciklərin bir-birinə sürtünməsi, toqquşması nəticəsində istilik (elektrik, enerji) yaranırdı. Bəzən mərkəzdə istilik elə şiddətlənirdi ki, bulud yığınlarını şaxımağa (ışığı saçmağa) vadar edir, zülmətə qərq olmuş boşluğu işıqlandırır. Sonda milyonlarla bulud yığını ulduzlar şəklini aldı və aşağı səmanı (göyü) işıqlandırır (Əlbəttə, bütün ulduzlar bir anda yaranmamışlar).

c) Günəşin yaradılışı;

Bu fırtınalı dərya (tüstü və qaz) arasında, materiyanın hərəkəti nəticəsində spiralvari bir zolaq əmələ gəldi. Bu spiralvari zolaq Ağ yol qalaktikası adlanır (bütün göyü qurşayan açıq gümüşü zolaq)⁴. Günəş və Yer onun bir tərəfində (budağında) özünə yer almışdır (Nuh, 16).

Ağ yol qalaktikasının bu hissəsində fırtına qopur və qazlardan yaranan cərəyan onları hərəkətə gətirirdi. Onlar fırlandıqca geniş spiralvari, qıvrım şəkil aldı və işıqlı parçalar onun ətrafında hərəkətə başladı. Həmin nəhəng qıvrım forma fırlandıqca tədricən qaz topaları (dumanlıqları) mərkəzə doğru cəzb oldu. Orada nəhəng şar (yumaq) işıqlı, parlaq yığınlar şəklini aldı. Nəhayət, bu parlaq şar (yumaq) Günəşə çevrildi.

2) Yer və Günəş sisteminin yaradılışı Günəşin ətrafını (ışığı dairəsi şəklində) bürüyən qaz və toz topaları parçalandı və hər bir parça girdab (burulğan) şəklini aldı. Hər bir burulğanın özünəməxsus yolu (kursu), hərəkət çevrəsi var idi və həmin kurs üzrə Günəşin ətrafına fırlanırdı. Günəşə yaxın burulğanlarda istilik, uzaq burulğanlarda isə soyuq hökm sürürdü. Bəzi qaz zərrəciklərindən buxar törəyir və şəh kimi toz zərrəciklərinin üzərinə qonurdu. Toz zərrəcikləri bir-birinə dəydikdə şəh onları bir-birinə yapışdırırdı. Bəzənsə bərkimiş, qəlizləşmiş (buzlaşmış) su və gil şəklini alırdılar. Cazibə qüvvəsi bu parçaları bir-birinə doğru çəkirdi. Onlar böyüyür və

¹ Biazar Şirazi, “Dünyanın keçmişi və gələcəyi”, səh. 19, 31.

² “Fussilət”, 12.

³ “Fussilət”, 11. O, bu fikirlərini əsaslandırmaq üçün astronom *Jeames*-in sözlərinə istinad edir. Onun fikrincə yaradılışın ilkin maddəsi fəzada (boşluqda) səpələnmiş qaz kütlələrindən başlamış, sonra bu qaz yığınının yüngül meh yaranmışdır (“Günəşin başlanğıcı və sonu” əsərindən).

⁴ Qədim yunanlar bunu “qalaksias”, yəni süd dairəsi adlandırmışlar (qala-süd sözündəndir).

nəhəng, fırlanan şar (yumaq) əmələ gətirirdi. Nəhayət, məlum şar (yumaq) “Yerə” çevrilirdi. Sonra digər planetlər (Merkuri, Venera, Mars, Yupiter, Saturn, Uran Nepton, Pluton) bu burulğanalardan əmələ gəldi. Hər bir planet Günəş ətrafında dövr etməyə başladı.

ç) Yer in taleyi;

Yer formalaşır və quru, çılpaq daşlardan ibarət şar (yumaq) şəklində nəzərə çarpırdı (Bu zaman orada nə yaşam, nə hava, nə də bulud vardır). Əsrlər öncə onda dəfn olunan buxar və digər qazlar gil (çöküntü süxuru) yığınları ilə birgə daşlar altında qalaqlanmış məxsus atomların parçalanması nəticəsində istilik (enerji) yaradır. Yer in təkisi isinir, onun dərinliklərində daşlar elə qızır ki, əriməyə başlayır və qaz köpüklənərək qaynayır, yanardağlardan (vulkan) püskürərək yer üzünə axır.

Qazlar da yanar dağlardan xaric olur. Yer in dörd bir yanına yayılır və onun üzərinə hava örtüyü çəkirlər. Buxar soyuyur, buludlar zənginləşir və ilk yağışlar yağmağa başlayır. Milyon illər beləcə yağış yağır və Yer in dərinliklərinə hopur. Quran bu haqda buyurur:

“Biz göydən lazımi qədər yağmur endirdik və onu Yerdə (dənizdə, çayda, göllərdə və quyularda) saxladıq”¹.

d) Yer üzündə yaşam (bu haqda ayrıca bir fəsildə söhbət açacağıq).

6. Doktor Paknijad “İslam və biologiya” adı altında yaradılışın və Yerdə yaşamın başlanmasının elm, Quran və hədislərə nəzərən geniş izahını verir və onu bir film kimi olduqca maraqlı şəkildə canlandırır².

O, öncə Hud surəsinin 6-cı ayəsini qeyd edərək üç sözü “ایام” [əyyam], “عرش” [ərs] və “ما” [ma] sözlərini izah edir və bildirir ki, “ایام” [əyyam] mərhələlər, mövsümlər mənasını ifadə edir³.

O, əsərin digər bir hissəsində yazır:

“Bioloqlar bir çox məsələlərdə fərqli, ziddiyyətli fikirlər irəli sürmüşlər. Yaradılışın mərhələli təkamülü və s. bəzi məsələlərdə isə yekdil rəyə gəlmişlər. Bu mərhələlər aşağıdakı şəkildə sıralanmışdır:

Qaz-toz dumanlıqlarından (kütləsindən) sıra ilə kəhkəşanlar, Günəş sistemi və Yer yarandı. Öncə Yer əridilmiş şəkildə idi, sonra soyudu. O zaman yalnız cansız təbiət mövcud idi. Sonra su yarandı. Ardıcıl olaraq ilkin molekullar, bitkilər, heyvanlar, sürünənlər, məməlilər ərsəyə gəldilər.

7. Doktor Həmid ən-Nəcdi Fussilət surəsinin 9-11-ci ayələri haqqında yazır:

“Öncə alimlər Yer və göylərin eyni (kimyəvi) tərkibdən təşkil olunduğunu düşündülər. Lakin yeni elmi nailiyyətlər göstərir ki, Yer və digər planetlərin kimyəvi tərkibi fərqlidir. Yəni ulduzların 29%-i hidrogəndən təşkil olunmuşdur. Lakin Yer ünsürlərdən, metallardan (təqribən yüz ünsür) təşkil olunmuşdur. Onların qənaətinə görə Yer və göylərin mənşəyi bir olsa da, öncə Yer, sonra isə ulduzlar yaranmışdır. Məlum ayələr də öncə Yer in, sonra isə göyün yaradıldığına işarə vurur”⁴.

¹ Mu`minun, 18.

² “İlk universitet və son peyğəmbər”, c. 1, səh. 96.

³ Yenə orada, səh. 104. O, belə nəticə alır: Allah hər şeydən öncə ruhu, qüdrəti, nuru, mələkləri sonra isə (xalis) zülməti yaratdı. Bütün bunlar hədislərdə öz əksini tapmışdır. Demək olar ki, İslama görə öncə metafizik mərhələ (zəka, ruh və s.), sonra qüdrət və enerji, sonra su, daha sonra isə tüstü yaradılmışdır. Mövcud tüstü topaları bir-birinə toqquşaraq istilik yaratdı. Tədricən çox hərərətli oldular. Sonra fırtınalar nəticəsində kəhkəşanlar, ulduz sistemləri meydana gəldi (Həmin qaynaq, səh. 114).

⁴ Doktor Həmid ən-Nəcdi, “əl-Ecaz əl-elmi fi-Quran əl-kərim”, səh. 91-94.

8. Bu haqda digər alimlər də söhbət açmışlar. Bunlardan Hənəfi Əhməd¹ və Ədb əl-Mun`imin² adını çəkmək olar.

YEKUN

Dəyərli təfsirçi alimlərin Yer və göylərin yaradılışının mərhələləri haqqında qeydlərində bir neçə məqama diqqət yetirmək zəruridir.

1. Ayələrdə Yer, göylər və onların arasındakı digər mövcudatın altı mərhələdə yaradıldığı göstərilir. İki mərhələdə göylərin yaradılışı baş vermişdir. İki mərhələdə Yerin yaradılışı baş vermişdir. Növbəti iki mərhələdə isə Yer və göy arasında olanların yaradılışı baş vermişdir. Quran bu haqda ümumi işarələr vurmuş, təfərrüata (mərhələlərin zaman fasiləsi və s.) varmamışdır.

2. Tədricən baş verən şeylər haqqında mərhələli zaman təyin etmək mümkündür. Bu, şərti və nisbidir. Buna görə də müəyyən sabit bir mövzu ilə bağlı (misal üçün, bəşər elminin keçdiyi inkişaf yolu, incəsənətin yaranması və formalaşması və s.) fərqli mərhələli zaman haqqında danışmaq olar. Lakin bu fərqli bölgülər məsələyə hər biri bir ayrı baxımdan yanaşır. Bəzən bu bölgülər doğru və zəruridir. Onlar məsələnin qaranlıq tərəflərini aydınlaşdırırlar. Yaradılışın mərhələləri də belədir. Yəni Yer və göylərin yaradılış mərhələləri fərqli yönərdən fərqli şəkildə bölünə bilər. Elmi nəzəriyyələrdə yaradılışın mərhələləri ilə bağlı fikir ayrılığının kökündə də bu dayanır³.

Deməli, kosmologiya, biologiya və geologiya elmlərində yaradılışın mərhələləri Quran və ya müqəddəs kitabla fərqli şəkildə izah edilə bilər. Bu növ bölgülərin fərqliliyi elm və dinin ziddiyyəti demək deyil. Çünki hər bir bölgü məsələyə ayrı bir yöndən yanaşmışdır. Bu bir çox hallarda doğru və zəruridir. Başqa sözlə desək, dinlə elmin dili bu növ məsələlərdə fərqlidir.

3. Öncə də qeyd olunduğu kimi “سَمَوَاتٍ وَارْضَ” [səməvat və ərz] sözləri Quranda müxtəlif mənalarda işlənmişdir. Ola bilər ki, yaradılışın mərhələləri ilə bağlı ayələrin hamısı bizim başa düşdüyümüz maddi göy və Yerə aid olmasın. Bir çox ayələrdə (Səcdə, 4-5) göy və Yerdən məqsədin mənəvi, metafizik anlayışlar, üstün və alçaq dərəcələr olması ehtimalı böyükdür. Bəzi təfsirçilər bu ehtimala üstünlük vermişlər.

4. Quranın, mövcud Tövratın, yunan filosoflarının və müasir (təcrübi) elmlərin yaradılışın mərhələləri ilə bağlı irəli sürdüyü fikirləri müqayisə etdikdə Quranın önə çəkdiyi məsələlərin müasir elmin kəşfləri ilə uyğun gəldiyinin şahidi oluruq. Halbuki Tövratın və yunan filosoflarının fikirlərində bu adekvatlıq görünür. Bu, Quranın əzəmətinin, sədaqətinin göstəricisidir. Hansı ki, hər bir oxucunu heyrətə salır.

Lakin bütün bunlar Quranın elmi ecazkarlığını sübuta yetirmir. Çünki yaradılışın ümumilikdə altı mərhələni keçməsi Qurandan öncə Tövratda da öz əksini tapmışdır. Təbii ki, o dövərdə ərəblər yəhudilərlə birgə yaşayırdılar və onlar (Tövratda verilən bu bilgidən) xəbərdar idilər (Baxmayaraq ki, Quranda yeddinci gün — istirahət günü qeyd olunmamışdır).

5. Quranda Yer və göylərin yaradılışı haqqında ümumi və qısa məlumat verilmişdir. Buna görə də onu bu və ya digər elmi nəzəriyyələrə qəti tətbiq etmək doğru olmazdı. Lakin əgər tüstüdən məqsədin qaz-toz dumanlıqları olmasını bir ehtimal kimi önə çəksək, bu daha doğru olar.

¹ Hənəfi Əhməd, “ət-Təfsir əl-elmi”, səh. 110, 128, 131.

² Seyid Əbd əl-Munim, “Təfsir əl-ayat əl-kəvniyyə”, səh. 27.

³ Bəzən bölgülərdə qazabənzər — maye — bərk, bəzən göy cisimləri (planetlər) — Yer — insan, bəzən isə canlı-cansız varlıqlar əsas götürülür.

6. Ayətullah Məkarim Şirazinin qeyd etdiyi mərhələlər yaradılışın mərhələlərindən söhbət açan ayələrlə uyğun gəlmir. Çünki onun öz nəzərinə görə birinci və ikinci mərhələ göylərin yaradılışına, üçüncü və dördüncü mərhələ Yer in yaradılışına, beşinci və altıncı mərhələ Fussilət surəsinin 10-cu ayəsində göstərilədiyi kimi dağların, mədənlərin və qida maddələrinin yaradılışına aid olmuşdur. Bu mərhələlərdə heyvanların və insanın yaradılışından söhbət getməmişdir. Halbuki o, altıncı mərhələni heyvanların və insanın yaradılışı ilə bağlayır¹. Bu fikir Tövratda qeyd olunan mərhələlərə daha uyğun gəlir.

Qeyd: Ehtimal ki, Yer və göylərin yaradılışı altı mərhələdə, insanın yaradılışı isə ondan sonra gerçəkləşmişdir. Buna görə də Quranda məlum altı mərhələdə insanın yaradılışından söhbət açılmamışdır. Deməli, Allah Yer in yaradılışı sona yetdikdən sonra insanı torpaqdan yaratmışdır (Səcdə, 8-9), sonra isə bunu mələklərə də bildirdi (Bəqərə, 30).

7. Doktor Biazar Şirazinin qeydləri haqqında deməliyə ki, birincisi, onun sözlərindən anlaşıldığına görə Günəş ayrıca bir mərhələdə yaradılmışdır. Halbuki Quran göylərin yaradılmasını iki mərhələdə qeyd etmişdir ki, Günəş in yaradılışı da həmin iki mərhələyə daxildir. İkincisi, o, elmi nəzəriyyələri Qurana tətbiq edərkən bunun yalnız bir ehtimal olduğunu bildirməliyədi. Çünki elm və Qurana məlum bölgələrin əsası eyni olmaya bilər və ya gələcəkdə elmi bölgü dəyişə bilər.

8. Doktor Paknijadın fikirlərinə gəlincə bildirməliyə ki, o, yaradılışın metafizik mərhələsini izah edərkən hədislərə əsaslanmışdır. Bu bizim mübahisə obyektimizə yaddır. Çünki burada haqqında danışdığımız mövzu Kainatın maddi yaradılışıdır. Bunun altı günə heç bir aidiyyəti yoxdur.

Sual: Nə üçün mütləq qüdrətə malik Allah Kainatı bir anda yaratmadı?

Cavab: Bu suala müxtəlif cəhətdən cavab vermək olar:

a) Əgər Allah Kainatı bir anda yaratsaydı, insan yaradılışda nəzərdə tutulan proqramlılığı, elmi, qüdrəti, ahəngdarlığı dərk etməkdə çətinlik çəkərdi. Məlum mərhələli yaradılış burada nümayiş etdirilən ahəngdarlığı daha yaxşı nəzərə çarpdırır (Buna misal olaraq uşağın ana bətnində doqquz ay ərzində, mərhələli şəkildə dünyaya gəlməsini göstərmək olar)².

b) Yaradılışda subyektin bacarığından başqa obyektin çıxarı da nəzərdə tutulmalıdır.

Misal üçün, pəhləvanlıqda ad çıxarmış bir şəxs quru taxtanı (sınmamaq şərtilə) əyə bilməz. Burada subyektin (pəhləvanın) imkanları buna cavab verir. Lakin obyektin (taxta) isə mövcud çıxarı, qabiliyyəti buna imkan vermir.

Digər misala nəzər salaq: Çoxmərtəbəli bina tikmək üçün öncə onun özülünü qoymaq, (beton skeletini qurub) sütunlarını ucaltmaq, sonra isə bərkiməsi üçün gözləmək lazımdır. Tam quruyub möhkəmləndikdə isə işi davam etdirmək lazımdır. Burada mühəndis və işçi heyətin az bir zamanda tikmək bacarığı var. Lakin tikinti materialları bu sürətli işi qəbul edəcək dərəcədə yararlı deyillər. Əgər bu növ işlər tələsik görülsə, o zaman lazımi keyfiyyət əldə oluna bilməz. Varlığın yaranması da bu qəbildəndir.

QURAN DÜNYANIN GENİŞLƏNMƏSİ HAQQINDA NƏ DEYİR?

Bir çox alim və təfsirçilərin fikrincə Kainat daim genişlənməkdədir. Kəhkəşanlar (aralarında ki məsafəyə mütənəsb olaraq) bir-birindən qarşılıqlı uzaqlaşmaqdadırlar. Bu məsələ ilə bağlı bəzi Quran ayələrinə istinad olunmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

¹ "Təfsiri-nümunə", c. 6, səh. 202; c. 20, səh. 222: "Pəyami-Quran", c. 2, səh. 166-167.

² Ətraflı məlumat üçün bax: "Təfsiri-nümunə", c. 6, səh. 203.

“Biz göyü qüdrətimizlə yaratdıq və Biz onu genişləndirməkdəyik”¹.

“Biz Allahın və Ona tərəf qayıdacağıq!”²

“Bil ki, bütün işlər axırda Allaha qayıdacaqdır!”³

Birinci ayə Allahın yaradılışdakı əzəmətini açıqlayır. “أيد” [əyd] sözü qüdrət, bacarıq mənalarını ifadə edir. Bu söz Quran ayələrində həmin mənada dəfələrlə işlənmişdir. Burada da Tanrının göylərin yaradılışındakı tam qüdrətinə işarə vurur⁴.

İkinci ayə səbr edənlər haqqındadır. Onlar müsibətlə üzləşdikdə: “Biz Allahın və Ona tərəf qayıdacağıq!” - deyirlər. Yəni bütün nemətlər Allahdandır. Əlimizdən çıxdıqda narahat olmayaq. Bura əbədi qalacağımız yer deyil. Bu nemətlər keçici və kamillik üçün bir vasitədir⁵.

Üçüncü ayə doğru yol haqqındadır (*Bil ki, bütün işlər axırda Allaha qayıdacaqdır!*). Bu ayə göstərir ki, doğru yol yalnız Allaha tərəf gedən yoldur. Əslində bu ayə təqvalılar (pəhrizkarlar) üçün müjdə, zalım və günahkarlar üçün hədədir. Çünki hamısının qayıdışı Allaha doğrudur⁶.

KAINATIN GENİŞLƏNMƏSİ NƏZƏRİYYƏSİNİN QISA TARİXİ

Bir çox alimlər Kainatın genişlənməsi və bunun Quranda bildirildiyi haqda söhbət açmışlar. Burada belə nəzəriyyələrdən bir neçəsinə nəzər salmağı zəruri hesab edirik. Lakin öncə oxucunun diqqətinə çatdırmaq istəyirik ki, Kainatın genişlənməsi ilə bağlı iki nəzəriyyə mövcuddur:

a) Kainatın sabit və sıxılan olması;

Böyük kosmoloq professor Uilyam yazır:

“Nyuton (1643-1727) və başqaları belə qənaətə gəlmişlər ki, sabit Kainat tezliklə cazibə qüvvəsinin təsiri nəticəsində sıxlaşmağa (yığılmağa) (mərkəzəqaçma təcili) başlayacaq”⁷.

b) Kainatın genişlənməsi.

Kainat bütünlükdə yüz milyonlarla qalaktikadan ibarətdir. Bu qalaktikaların hər biri yüz milyonlarla ulduzu əhatə edir. Demək olar ki, onlar hamısı bizdən uzaqlaşmaqdadırlar. Bu, ulduzların görünən işıqlığını, parlaqlığını (ulduz ölçülərini) analiz (təhlil) edərkən məlum olmuşdur⁸.

Bu həqiqəti ilk dəfə olaraq *Hovell* rəsədxanasının müdiri Slifer (doğum-1875) kəşf etmişdir. O, 1929-cu ildə ulduzların bizdən qaçdığını (uzaqlaşdığını) üzə çıxartmışdır⁹.

Ondan sonra Habbl 1929-cu ildə ulduzların fəsiləsiz olaraq uzaqlaşdığını kəşf etdi¹⁰. Yəni bizdən bir milyon işıq ili məsafədə olan qalaktika saniyədə 186 km, iki milyon işıq ili məsafədə olan isə iki qat sürətlə (372 km/san) uzaqlaşır¹¹.

¹ Zariyat, 47.

² Bəqərə, 156.

³ Şura, 53.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 22, səh. 371, 372.

⁵ Yenə orada, c. 1, səh. 525.

⁶ Yenə orada, c. 2, səh. 506.

⁷ Stefn Uilyam, “Zamanın tarixçəsi”, səh. 57.

⁸ Yəni qırmızımtıl spektr (ışıq şüaları, rəngli zolaq) mavi spektrdən daha çoxdur. Bu qırmızımtıllıq onlara qədər olan məsafəyə uyğundur. Başqa sözlə desək, bizdən uzaq olan qalaktika daha sürətlə uzaqlaşmaqdadır.

⁹ “Elmlər tarixi”, səh. 739. Bəzilərinə görə Kainatın genişlənməsi teoremi belçikalı riyaziyyatçı *George Lumther* tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu nəzəriyyə elmi ictimaiyyət tərəfindən qəbul edildikdən sonra Palomar teleskopu müşahidələr üçün işə salındı (Məcid Yekta, “Yaradılışın tarixi”, səh. 63).

¹⁰ “Zamanın tarixçəsi”, səh. 58.

¹¹ “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 196; “Atomdan ulduza qədər”, səh. 104.

Bu gün artıq “Kainatın genişlənməsi” nəzəriyyəsi alimlər tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu nəzəriyyəni Kainatın yaradılışı ilə bağlı fərqli fikirdə olmalarına baxmayaraq hamı qəbul edir.

ELMİ SİRLƏR

Alim və tədqiqatçıların Quran ayələri və Kainatın genişlənməsi nəzəriyyəsinin uyğunluğu haqda qeydlərinə qısaca nəzər salaq:

1. Ayətullah Məkarim Şirazi Zariyat surəsinin 47-ci ayəsini izah edərkən “أنا لموسعون” cümləsi ilə bağlı dörd ehtimalı qeyd edir:

- a) Allah tərəfindən (yağış vasitəsi ilə) bəndələrinə geniş (bərəkətli) ruzi verilməsi;
- b) Allah tərəfindən bəndələrinə (istənilən vasitə ilə) ruzi verilməsi;
- c) Allahın ehtiyacsızlığı (Onun xəzinələri o qədər geniş və zəngindir ki, bəndələrinə əta etməklə tükənmir);
- ç) Allah göyləri yaratmış və fasiləsiz genişləndirməkdədir.

O, son ehtimala üstünlük verərək yazır:

“Öncəki cümlədə göylərin yaradılması ilə bağlı qeyd olunanlara, alimlərin “Kainatın genişlənməsi” ilə bağlı (eksperimental qurğular vasitəsilə aparılan) vizual müşahidələrin də təsdiq etdiyi kəşflərinə nəzərən ayə olduqca incə bir mənə kəsb edir. Yəni Allah göyləri yaratmış və fasiləsiz genişləndirməkdədir. Başqa sözlə desək, bir qalaktikada yerləşən ulduzlar (təsəvvür olunmaz) sürətlə mərkəzdən uzaqlaşır¹”.

Sonda isə kosmologiya alimlərinin “Kainatın genişlənməsi” ilə bağlı söylədiklərindən çoxlu sayda dəlillər göstərir.

2. Müasir yazıçılardan biri bu haqda yazır:

“Bütün qalaktikalar, böyük və kiçik göy cisimləri (planetlər, peyklər) yüksək sürətlə bir-birlərindən uzaqlaşır. Onların sürəti insanda təəccüb doğurur. Onlar saniyədə 60000 km-ə qədər naməlum istiqamətə doğru hərəkətdədirlər. Ehtimal ki, bu, “Biz Allahın qaydacağıq!” ayəsinin və ya “Bil ki, bütün işlər axırda Allaha qaydacaqdır!” deyərək buyuran başqa bir ayənin bariz nümunəsidir”.

O, Zariyat surəsinin 47-ci ayəsini izah edərkən yazır:

“Bəli, Quran hələ adi binoklların, böyük teleskopların (optik cihazların) mövcud olmadığı bir dönmədə Kainatın genişlənməsini açıqlamışdır²”.

3. Doktor *Maurice Bucaille* Zariyat surəsinin 47-ci ayəsini və “Kainatın genişlənməsi” nəzəriyyəsinə qeyd edərək belə nəticə alır:

“(Bu ayə) Kainatın genişlənməsini tam aydınlığı ilə açıqlayır³”.

O, Quranın digər tərcümələrinə, xüsusilə şərqşünas *Regis Blachere*-in tərcüməsinə irad tutaraq yazır: “موسعون” [*musiun*] ifadəsi “وسع” [*əvsə*] felindən törəmişdir və genişləndirmək mənasını ifadə edir. *Blachere* isə yanlış olaraq “biz olduqca səxavətliyik” kimi tərcümə etmişdir⁴”.

4. Ayətullah Mərifət Zariyat surəsinin 47-ci ayəsini izah edərkən “Kainatın genişlənməsi” nəzəriyyəsinə önə çəkir və çoxsaylı dəlillər göstərərək qəbul edir. Ruzinin artırılması ehtimalını isə ayənin məcazi mənası hesab edir⁵”.

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 22, səh. 973.

² Əbd əl-Fəttah Təbar, “Qurana bir baxış”, səh. 188; Sədr əd-Din Bəlaği, “Quran qissələri”, səh. 307.

³ Doktor *Maurice Bucaille*, “Tövrat, İncil və Quranın müqayisəsi”, səh. 225-226.

⁴ Yenə orada.

⁵ “Ət-Təhmüd fi ulum əl-Quran”, c. 6, səh. 111-114.

YEKUN

Burada bir neçə məqama diqqət yetirməyi zəruri hesab edirik.

1. İkinci (Bəqərə, 156) və üçüncü (Şura, 53) ayələr ilkin zahiri mənalara etibarlı ilə “Kainatın genişlənməsi” nəzəriyyəsinə uyğun deyil. Yazıcının verdiyi ehtimal əsassızdır.

2. Birinci ayəyə (Zariyat, 47) gəlincə, ən uyğun versiya dördüncü versiya, yəni göylərin fasiləsiz genişlənməsidir. Bu elmi məsələnin İslamın erkən çağlarında alimlərə və adi insanlara məlum olmadığını, hətta on yeddinci əsrdə Nyuton kimi böyük bir alimin bunun əksini düşünməsinə nəzərə alsaq, Quranın məlum elmi sirri açılmaqla öz əzəmətinə və Peyğəmbərin (s) sədaqətini sübut etdiyini söyləyə bilərik.

3. “Kainatın genişlənməsi” nəzəriyyəsinin Zariyat surəsinin 47-ci ayəsi ilə qovuşması Quranın elmi ecazkarlığına sübutdurmu?

Əgər məlum nəzəriyyə qəti şəkildə isbat olunarsa, o zaman Quranın elmi ecazkarlığını da sübuta yetirmiş olar. Lakin nəzərə alsaq ki, elmi nəzəriyyələr sabit deyil və yanlılıq ehtimalı var, o zaman “Kainatın genişlənməsi” nəzəriyyəsini Qurana aid edib elmi ecazkarlıq kimi qələmə vermək olmaz. Belə olan halda ayənin məlum nəzəriyyə ilə uyğunluğunu bir ehtimal kimi önə çəkmək mümkündür.

CAZİBƏ QÜVVƏSİ QURANIN ELMİ MÖCÜZƏSİ KİMİ

Cazibə qüvvəsi və ya Ümumdünya Cazibə Qanununa görə bütün böyük və kiçik cisimlər bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərərək cəzb edir. Bəzi elm adamlarının, təfsirçilərin fikrincə, Quranda bir neçə ayədə cazibə qüvvəsinə işarə vurulmuşdur.

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا

“Göyləri gördüyünüz dirək olmadan yüksəldən ... məhz Allahdır”¹.

“Allah, göyləri görə bilmədiyiniz bir dirək olmadan xəlf etmişdir”².

“Məgər Biz Yeri cəzb edən etmədikmi?”³

“Həqiqətən, Allah göyləri və Yeri zaval tapmasınlar (öz mehvərindən çıxmasınlar) deyər, tutub saxlayır. Əgər öz mehvərindən çıxsalar, Ondan başqa onları heç kəs tutub saxlaya bilməz. Doğrudan da, (Allah) həlimdir, bağışlayandır!”⁴

Yuxarıda qeyd olunan ayələr Allahın nişanə və nemətlərini sayır ki, insanlar Allaha, Qiyamət gününə iman gətirsinlər (Rəd, 2) və Allahdan qeyrisinin bu növ nemətlər yarada bilməyəcəyini görsünlər (Loğman, 10). Ayələr insanlara çatdırıldıqdan sonra təkzib edənlərin sonu heç də yaxşı olmayacaq (Mursəlat, 25).

2. “عمد” [əməd] sözü sütun mənasını ifadə edir. “ترونها” [tərvənəha] cümləsi isə iki cür izah edilir. Birinci izaha görə “ترونها” [tərvənəha] qrammatik baxımdan “عمد” [əməd] sözünün “sifət”idir. Yəni “göyləri görünməyən sütunlarla ucaldıq”. Bu izaha əsasən, göylər gözlə görünməyən sütunlar üzərində dayanmışdır. İkinci izaha görə “بغير عمد” [bi-ğeyri əmədin] ifadəsi bilavasitə “ترونها” [tərvənəha] cümləsi ilə əlaqəlidir. Yəni gördüyünüz kimi göylər sütunsuzdur. Əlbəttə, bəziləri “ترونها” [tərvənəha] cümləsini mötərizə cümləsi hesab etmiş və ikinci nəzəriyyəyə üstünlük vermişlər⁵.

¹ Rəd, 2.

² Loğman, 10.

³ Mursəlat, 25. Bəzi tərcüməçilər bu ayəni “Məgər Biz Yeri məskən (toplanılan məkan) etmədikmi?” kimi tərcümə etmişlər (Fuladvənd).

⁴ Fatir, 41. Həcc surəsinin 65-ci ayəsi də həmin məzmunudur.

⁵ Misbah Yəzdi, “Quran maarifi”, səh. 249.

QISA TARİX

Bəzilərinin fikrincə (Quran ayələri və Əhli-beytdən (ə) gələn hədislərdən sonra) ilk dəfə olaraq cazibə qüvvəsini Əbu Reyhan Biruni (h.q. 440) önə çəkmişdir¹. Lakin bu gün Ümumdünya Cazibə Qanunu Nyutonun adı ilə bağlıdır². Almanın ağacdən yerə düşməsi və Nyutonun fikrinin cazibə qüvvəsinə yönəlməsi məşhur hadisədir³.

Nyuton ümumi qanunlara əsaslanaraq göy cisimlərinin hərəkətini belə izah edir:

a) Ümumdünya Cazibə Qanununa görə bütün cisimlər bir-birini qarşılıqlı cəzb edir. Bu cəzbtmə iki şeylə bağlıdır; kütlə və məsafə (cisimlər öz kütlələri ilə düz, aralarındakı məsafənin kvadratı ilə tərs mütənəsibdirlər). Cismin kütləsi nə qədər böyük olsa, onun cazibəsi də bir o qədər çox olur⁴. Lakin cisimlərin məsafəsi çoxaldıqca cazibənin təsiri azalır (məsafənin kvadratına nisbətən cazibə qüvvəsi də azalır). Misal üçün, əgər məsafə iki bərabərdirsə, cazibə qüvvəsi dörd bərabər az olur.

b) Mərkəzdənqaçma qanununa görə bu və ya digər cisim bir mərkəz ətrafında hərəkət edərsə, təbii olaraq həmin cisimdə mərkəzdənqaçma qüvvəsi yaranır. Misal üçün, ipə bağlanmış cisim üfqi müstəvidə fırlanıqda (ip cismə mərkəzə qaçma qüvvəsi ilə) cisim isə ipə mərkəzdənqaçma ilə təsir edir.

Yerin, planetlərin, peyklərin və göy cisimlərinin öz orbitində və bir-birinin ətrafında hərəkəti iki qanunun - Cazibə və Mərkəzdənqaçma qüvvələrinin tərkibi nəticəsində gerçəkləşir. Bu iki qüvvə göy cisimlərini öz orbitində saxlayır, toqquşmalarının, sürtünmələrinin qarşısını alır.

ELMİ SİRLƏR

Sözündən Quran ayələrinin müasir astronomiyanın kəşfləri ilə qovuşması haqqında bir çox elm adamları, təfsirçilər bəhs etmişlər:

a) Birinci və ikinci ayələrin elmi sirləri (بَغِيْرَ عَمْدٍ تَرَوْنَهَا);

1. Ayətullah Məkarim Şirazi hər iki ayəni izah edərkən onun elmi tərəflərini də izah edir və bunu Quranın elmi möcüzələrindən hesab edir. O, ayənin məlum iki izahını qeyd etmiş, birinci izaha üstünlük vermişdir.

“Onun (“عمد” [əməd] sözünün) “ترونها” [tərvənəha] cümləsinin qeydi olduğunu söyləmək göylərin görünməz sütunlarının olmaması deməkdir. Halbuki ayə sütunların olduğunu, lakin gözlə görünmədiyini bildirir. Bu, cazibə qüvvəsini bəyan edən ən incə təbirdir”.

O, sözlərini İmam Rzadan (ə) nəql olunan bir rəvayətlə əsaslandırır.

Hüseyn ibn Xalid deyir: İmam Rzadan (ə) soruşdu: Allahın Quranda buyurduğu bu ayənin (Yolları olan göyə and olsun!) mənası nədir?

¹ “Quranın heyətləndirici məsələləri”, səh. 41.

² İsaak Nyuton (1643-1727) məşhur ingilis riyaziyyatçısı və astronomu. O, Ümumdünya Cazibə Qanununu formulə etmiş, sonsuz kiçik ədədlərin təhlilinin əsasını qoymuş və işığın dispersiyasını, difraksiyasını, interferensiyasını kəşf etmişdir. Ən məşhur əsəri “Natural fəlsəfənin riyazi əsasları” adını daşıyır.

³ Bu hadisə “Uzaq dünyalar” (səh. 42, 201), “Ulduzlar dünyası” (səh. 150) və “Sivilizasiya qəhrəmanları” (səh. 182) kitablarında qeyd edilmişdir. Guya həmin ağac 1814-cü ildə qurusa da onun bir calağını Kembric kollecinin Nyuton bağında əkdilər. Lakin “Elmlər tarixi” kitabı (səh. 262) bu hadisənin doğruluğunu şübhə altına alır.

Bəzilərinin fikrincə Ümumdünya Cazibə Qanununun kəşfi ilk olaraq Nyutonla bağlı deyil. Çünki cazibə qüvvəsi ondan öncə Kopernik və Keplərin də diqqətini çəkmişdir. Lakin Nyuton onu formulə etmişdir (Elmlər tarixi”, səh. 264; “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 44).

⁴ Misal üçün, Günəşin kütləsi Yer kütləsinin 330 min bərabəridir. Buna görə də Günəşin cəzbtmə qüvvəsi Yerdən 330 min dəfə çoxdur və Yer onun cazibəsinin təsiri altındadır. Yer kütləsi isə Ayın kütləsindən 81 dəfə çox olduğundan Ay Yer cazibəsinin təsiri altına düşüb ətrafında dövr edir.

Həzrət (ə) buyurdu: “Bu göyün Yerə doğru yolları var”.

— Göyün Yerlə əlaqə yolları ola bilərmi? Bir halda ki, digər ayədə göylərin sütunsuz olduğu bildirilir.

— Qəribədir Allah “müşahidə olunmayan sütunlar” buyurmurmu?

— Bəli!

— Deməli, sütunlar var; lakin siz görmürsünüz¹.

Əlbəttə, bu ayə və hədislər o zamanın astronomik təfəkkürü ilə — Ptolomey təlimi ilə ziddiyyət təşkil edirdi².

2. Ayətullah Hüseyn Nuri Rəd surəsinin 2-ci ayəsini həmin şəkildə izah etmiş və İmam Rzadan (ə) nəql olunan məlum hədisi sübut olaraq göstərmişdir. O, yazır:

“Sütunla ona dayanan cisim arasında uyğunluq olmalıdır. Cismin ağırlığı qədər sütunun da dayanıqlılığı olmalıdır. Buna görə də göy cisimlərinin hərəkəti ilə bağlı cazibə və digər qanunlar dəqiq hesablanmış və göy cisimlərini milyard illər boyu öz orbitində saxlaya bilmişdir. Bütün bunlar göstərir ki, Quranın bəşər səadətinin bələdçisi olan ifadələri nə qədər ecazkar və incədir”³.

3. Bəzi müasir yazıçılar da məlum iki ayəyə istinad edərək görünməz sütunun cazibə qüvvəsi olduğu qənaətinə gəlmişlər. Quran Nyutondan əsrlər öncə bu sirrin üstünü açmışdır (İmam Rzadan (ə) nəql olunan məlum hədisə də istinad etmişlər)⁴.

4. Ayətullah Misbah Yəzdi ayənin iki izahını qeyd etdikdən sonra yazır:

“Hər halda hər iki izah doğru ola bilər. İkisindən birinin istisna edilməsinə bir əsas yoxdur”⁵.

5. Digər müasir alim və yazarlar da məlum iki ayəyə istinad edərək cazibə qüvvəsi haqqında ətraflı söhbət açmışlar. Belə alimlərdən Məhəmməd Həsən Hitu⁶, Ayətullah Mərifət⁷ və Lətif Raşidinin⁸ adını çəkmək olar.

b) Üçüncü ayənin elmi sirləri “كفاتا” [*kifatən*]⁹;

1. Ayətullah Misbah Yəzdi yuxarıdakı ayə haqqında yazır:

“كفاتا” [*kifatən*] əşyanın toplaşdığı məkan mənasını daşıyır. Onun mənasında almaq (tutmaq), əlavə etmək anlayışları da var. Elə buradan da Yerə digər şeyləri özünə cəzb etməsi anlaşılır. Bu, Yerə cazibə qüvvəsinə də aid ola bilər. Əgər bu cazibə olmasaydı, Yer üzərindəki bütün şeylər fəzaya səpələnərdi. Əlbəttə, “كفاتا” [*kifatən*] surət mənasında da işlədilir. Lakin bu mənə işlək deyil¹⁰.

2. Digər elm adamlarından biri “كفات” [*kifat*] sözündən bir neçə məsələnin başa düşüldüyünü qeyd edir. Yerə öz oxu ətrafında və (Günəş ətrafına) orbital hərəkəti, hərəkətinin sürəti, yeraltı mayelərin və ya əriyən maddələrin mövcudluğu, Yerə səthində və nüvəsində (daxili hissəsində) gedən dəyişikliklər və Yerə cazibə qüvvəsi¹¹.

3. Müasir yazıçı və təfsircilərdən biri də bu ayənin Cazibə qanunu haqqında olduğunu öne çəkmişdir¹².

¹ “Təfsiri-bürhan”, c. 2, səh. 278.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 17, səh. 29, c. 10, səh. 110, 111; “Pəyami-Quran”, c. 8, səh. 146.

³ “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 55, 56.

⁴ “Quranın heyvətləndirici məsələləri”, səh. 41, 46.

⁵ “Məhəmməd Təqi Misbah Yəzdi, “Quran maarifi”, səh. 247-248.

⁶ Bax: “Möcüzə əl-Quraniyyə”, səh. 180.

⁷ Bax: “Ət-Təmhid fi-ulum əl-Quran”, c. 6, səh. 122-128.

⁸ “Quranda təbiət elmlərinə bir baxış”, səh. 50.

⁹ “Mursəlat”, 25.

¹⁰ “Quran maarifi”, səh. 254.

¹¹ Yəduallah Niyazmənd Şirazi, “Quranın bugünkü ecazkarlığı”, səh. 88-99.

¹² Doktor Sadiqi, “əl-Furqan fi təfsir əl-Quran”, c. 29, səh. 341.

c) Dördüncü ayənin elmi sirləri (*Allah göyləri və Yeri zaval tapmasınlar (öz mehvərindən çıxmasınlar) deyə, tutub saxlayır*)¹.

1. Ayətullah Hüseyn Nuri cazibə qüvvəsi haqqında geniş bəhs etdikdən sonra bu ayəyə istinad edir².

2. Bəzi müasir yazıçılar bu ayəni izah edərkən yazırlar:

“Bu saxlamaqdan məqsəd “Ümumdünya Cazibə Qanunu” deyil. Bu, Allah tərəfindən göy cisimlərinin arasında yerləşdirilmişdir ki, öz orbitlərindən çıxmasınlar”³.

3. Bəzi təfsirçilər yuxarıdakı ayəni iki cür izah etmişlər:

Birinci izah: Ayə varlıq aləminin müvazinətinin, ahəngdarlığının qorunması haqqında söhbət açır.

İkinci izah: Göy cisimləri milyon illərdir ki, öz orbitlərində hərəkət edirlər. Bu cazibə və mərkəzdənqaçma qüvvələrindən qaynaqlanırlar⁴.

YEKUN

“Ümumdünya Cazibə Qanunu”nun məlum ayələrlə üst-üstə düşməsi haqqında bir neçə məqamı diqqətdən qaçıрмаq lazım deyil.

1. Birinci və ikinci ayənin cazibə qüvvəsi kimi təfsir olunması haqda aşağıdakıları demək olar. Birincisi, “عمد” [əməd] sözü isimin cəm halı olub sütun deyil, sütunlar mənasını ifadə edir. Bunu cazibə qüvvəsinə aid etmək mümkündür. Lakin ola bilər ki, ayədə yalnız cazibə deyil, bir neçə fərqli qüvvədən söhbət getsin və gələcəkdə elmə məlum olsun. Bu səbəbdən “عمد” [əməd] sözünü yalnız cazibə qüvvəsinə aid etmək yanlışdır.

İkincisi, ötən bəhslərdə də qeyd etdiyimiz kimi “سما” [səma] Quranda fərqli mənalarda işlənmişdir (yuxarı, atmosfer, göy cisimləri, ulduzlar, planetlər və s.). Ayənin cazibə qanunu haqqında olması “səma”dan məqsədin göy cisimləri olması ilə bağlıdır.

Loğman surəsinin 10-cu ayəsindəki ümumi vəziyyətə nəzər saldıqda görürük ki, göydən yağış yağması haqqında danışır və göyləri Yerlə qarşılıqlı şəkildə işlədir. Rəd surəsinin ikinci ayəsində göylərin ardınca Günəşdən, sonra isə (sonrakı ayədə) Yerdən söhbət açır. Bütün bunlar göstərir ki, “səma”dan məqsəd göy cisimləri və ya atmosferdir.

2. Dördüncü ayə haqqında da bir neçə məqama nəzər salmaq zəruridir.

Birincisi, burada da “səma”dan məqsədin göy cisimləri olduğunu fərz etməliyik.

İkincisi, Allahın göyü və Yeri cazibə qüvvəsi ilə saxladığını qəbul etməliyik.

Əlbəttə, Allah göyləri və Yeri müxtəlif vasitələrlə, fərqli qüvvələrlə saxlamaq iqtidarındadır. Cazibə qüvvəsi isə onlardan yalnız biridir. Deməli, məlum ayəni yalnız cazibə qüvvəsinə aid etmək doğru deyil.

Üçüncüsü, bu ayənin iki izahı var. Bunlardan yalnız biri cazibə qüvvəsi ilə qovuşur.

3. Üçüncü ayə (كفات).

“كفات” [kifat] sözü leksik baxımdan iki mənə - toplaşmaq və sürət mənalarını ifadə edir. Bəziləri onu insanların Yerdə toplaşması (ölü və ya diri) kimi, bəziləri Yerin hərəkəti, bəziləri isə

¹ “Fətir”, 41.

² “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 55.

³ “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 43.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 18, səh. 287.

cazibə qüvvəsi kimi izah etmişlər. Deməli, “كفاتها” [kifatən] ifadəsinin cazibə qüvvəsi kimi izah olunması bir neçə ehtimaldan yalnız biridir. Bunu qəti olaraq ayəyə aid etmək olmaz¹.

Qeyd: Birinci və ikinci ayələrin cazibə qüvvəsi haqqında olması məqsədəuyğun olsa da yalnız ona aid deyil. Yəni cazibə qüvvəsi ayənin real nümunələrindən sadəcə biridir. Amma hər halda bu Quranın elmi sirlərindən hesab olunur. Quranın nazil olduğu dövərdə adi insanlara və alimlərə məlum olmayan bir elmi məsələyə aydınlıq gətirmək Quranın elmi möcüzələrindən biri ola bilər.

GÜNƏŞİN HƏRƏKƏTİ QURANIN ELMİ MÖCÜZƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Günəş Allahın Quranda and içdiyi ilahi nişanələrdən biridir². Bir çox ayələrdə Günəş və onun hərəkəti haqqında söhbət açılmışdır. Elə buna görə də əksər təfsirçilər, nəzəriyyəçi və astronomlar bu haqda fikir yürütmüşlər. Bu haqda aşağıdakı ayələrə istinad olunmuşdur.

“Gecə də onlar üçün (qüdrətimizə) bir dəlildir. Biz gündüzü ondan sıyıdırıb çıxardan kimi onlar zülmət içində olurlar. Günəş də (qüdrət əlamətlərimizdən biri kimi) özü üçün müəyyən olunmuş yerdə seyr edər. Bu, yenilməz qüvvət sahibi olan, (hər şeyi) bilən Allahın təqdiridir (əzəli hökmüdür)”³.

“Nə günəş aya çatır, nə də gecə gündüzü ötə bilər. (Günəş, ay və ulduzların) hər biri (özünə məxsus) bir göydə (öz hədəqəsində, öz dairəsində) üzər”⁴.

“Gecəni və gündüzü də, Günəşi və Ayı da yaradan Odur. Onların (həmçinin ulduzların) hər biri (özünə məxsus) bir göydə üzür (öz hədəqəsində, öz dairəsində hərəkət edir)”⁵.

“Müəyyən vaxta (dünyanın axırına - qiyamətə) qədər (səmada) dolanan Günəşi və Ayı ram edən ... məhz Allahdır”⁶.

“(Daim öz hədəqəsində, özləri üçün müəyyən olunmuş yerdə) seyr edən Günəşi və Ayı, həmçinin gecəni və gündüzü sizin ixtiyarınıza verən Odur”⁷.

QISA TARİX

Günəş hər gün gördüyümüz bir ulduzdur. Onun (şərqdən qərbə) gündəlik aldadıcı⁸ hərəkəti hər bir insanın diqqətini cəlb edir. İnsanlar əsrlər boyu Günəşin Yer ətrafında dövr etdiyini düşünmüşlər. Mürəkkəb Ptolomey təlimləri də bu geosentrik sistem üzərində qurulmuşdu. Onun

¹ Əllamə Təbatəbai və Ayətullah Məkarim Şirazi kimi böyük təfsirçilər bu ehtimal haqqında söhbət açmamış, ayəni insanların Yerdə toplaşması kimi açıqlamışlar. “Təfsiri əl-mizan”, c. 20, səh. 168; “Təfsiri-nümunə”. 25, səh. 44, 412.

² Şəms, 1.

³ Yasin, 37, 38.

⁴ Yasin, 40.

⁵ Ənbiya, 33.

⁶ Rə`d, 2; Fatir”, 13; Zumər, 5.

⁷ İbrahim, 33.

⁸ Günəşin şərqdən qərbə gündəlik hərəkəti aldadıcıdır. Çünki Yerin qərbdən şərqə hərəkəti yerdəki müşahidəçini yanıdır və o, Günəşin hərəkət etdiyini güman edir.

təlimlərinə görə Yer dünyanın mərkəzidir. O, sabitdir və bütün planetlərin mərkəzidir (Bütün göy cisimləri onun ətrafında dövr edir).

Ptolomey təlimləri on yeddi əsr bəşərin düşüncəsini əsarət altına aldı. Ondan sonra Kopernik (1544) yeni astronomik fikir (heliosentrik sistem) irəli sürdü. Onun yeni təliminə görə Yer Günəş ətrafında dövr edirdi. Lakin o, Yerin dairəvi şəkildə hərəkət etdiyini bildirirdi. Onun fikirlərini davam etdirən Kepler (1650) isə Yerin elliptik (ellipsşəkilli) hərəkətini kəşf etdi. Sonradan bu iki görkəmli astronomun fikirləri Qalileyin müşahidələri ilə təsdiq olundu və Günəş sisteminin yeni heliosentrik mənzərəsi əsaslandırıldı. Bu təlimə görə bütün planetlər, istər daxili planetlər — Merkuri, Venera, Yer və Mars — istərsə də xarici planetlər — Yupiter, Saturn, Uran, Neptun və Pluton — Günəş ətrafında dövr edir. Lakin bu hələ son demək deyildi. Çünki astronomlar (hətta Kopernik, Kepler və Qaliley də) Günəşin sabit olduğunu düşündülər. Belə ki, məhkəmədə Qalileyin əleyhinə oxunan iddianamədə onun (Müqəddəs kitaba qarşı çıxaraq) Günəşin sabit olduğuna inanmaqda ittiham olunduğu bildirilirdi¹.

Zaman keçdikcə Günəşin də hərəkət etdiyi üzə çıxdı və bəlli oldu ki, Günəş bir neçə şəkildə hərəkət edir.

Birinci: Günəş öz ekvatorunda təq. 2 km/san sürətlə fırlanır. Günəşin ekvatorunda fırlanma müddəti 25 sutka, qütblərin yaxınlığında 30 sutkadır.

İkinci: Günəş Günəş sistemi ilə birgə göyün Cənub yarımkürəsindən şimal yarımkürəsinə doğru $19,5 \text{ km/san}$ sürətlə hərəkət edir.

Üçüncü: Günəş 225 km/san sürətlə qalaktika mərkəzi ətrafına dövr edir².

Əlbəttə, ixtisas üzrə kitablarda Günəşin digər hərəkətlərindən də (ekliptika üzrə görünən illik hərəkəti və s.) söhbət açılmışdır.

ELMİ SİRLƏR

Günəşin hərəkəti ilə bağlı fikirlərinə görə təfsirçilər iki yerə bölünürlər.

Birinci: Keçmiş təfsirçilər

Keçmiş təfsirçilər erkən çağlardan Günəşin hərəkəti ilə bağlı ayələri başa düşməyə çalışmışlar. Bir tərəfdən Ptolomey təlimləri bəşər təfəkkürünə kölgə salmış, digər tərəfdən isə Quran ayələrinin ilkin mənalari (Günəş və Yerin öz orbitləri üzrə hərəkətləri haqqında) Ptolomey təlimləri ilə qovuşmurdu. Buna görə də təfsirçilər məlum ayələrin ilkin zahiri mənasının əksinə olaraq Ptolomey təlimlərinə uyğun şəkildə (Günəşin yerdəki müşahidəçinin hiss etdiyi gündəlik aldadıcı hərəkəti kimi) izah etməyə başladılar.

Görkəmli şiə təfsirçisi Təbərsi (h.q. 548) yazır:

“Günəşin qərarlaşacağı yer haqqında bir neçə nəzəriyyə var. Bəzilərinə görə Günəş dünyanın sonuna qədər hərəkət edəcək. Bu rəyə görə Günəşin qərarlaşacağı məkan yoxdur. Digər bir versiyaya görə Günəş müəyyən bir zamanadək hərəkətdə olacaq...”

Şəhristani Yasin surəsinin 40-cı ayəsi (كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ) haqqında yazır:

“Bu ayənin zahiri mənası antik astornomiya ilə uyğun deyil. Elə buna görə də keçmiş təfsirçilər ayəni məcazi mənada izah etmiş, “يسبحون” [yəsəbəhun] sözünü də mütələq hərəkət kimi başa düşmüşlər. Yəni hər bir ulduz öz orbiti üzrə hərəkətdədir”.

Yasin surəsinin 38-ci ayəsi (وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا) haqqında yazır:

¹ Arthur Koestler, “Lunatiklər” (səh. 590), “Quranın heyətləndirici məsələləri” (səh. 24), “Təkamülün yolu”, (c. 5, səh. 9), “İslam və astronomiya” (səh. 179) kitablarında Kopernikin Günəşin dünyanın mərkəzi və sabit olduğu haqqındakı fikri belə izah edilir ki, guya o, Günəşi Yerə nisbətdə (Günəş sistemi daxilində) hərəkətsiz hesab edirdi.

² Şəhristani, “İslam və astoronomiya”, səh. 180; Hüseyin Nuri, “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 26; “Uzaq dünyalar”, səh. 293; “Elmlər tarixi”, səh. 347; “Ulduzlar dünyası”, səh. 146.

“Keçmiş alimlər bu ayəyə əsaslanaraq Günəşin gündəlik xəyali (gündoğandan günbatana doğru) hərəkətini onun kütləsi ilə bağlamışlar. Lakin “مستقر” [mustəqərr] sözünün izahında böyük fikir ayrılığı yaranmışdır... Bəzilərinə görə Günəş Qoç bürcündə qərarlaşana qədər hərəkət edəcək (yanlış versiyadır). Bəziləri isə Günəşin öz orbiti üzrə hərəkət etdiyini önə çəkmişlər”¹.

Qərribə burasıdır ki, “Təfsiri-nümunə”nin müəllifi də məlum 40-cı ayəni izah edərkən ayədə məqsədin Günəşin yerdəki müşahidəçi tərəfindən hiss edilən xəyali hərəkəti olduğu ehtimalını da digər ehtimallarla yanaşı qeyd edərək rədd etməmişdir². Bir halda ki, məlum ayələr Allahın nişanələrini sayır və xəyali, aldadıcı hərəkət Tanrının nişanələrindən ola bilməz³.

İkinci: Müasir təfsirçilər

Yeni astronomiyada Yerin Günəş ətrafına fırlanması və Günəşin öz orbiti üzrə hərəkəti isbat edildikdən sonra Günəşin hərəkəti ilə bağlı ayələrin yeni mənaları üzə çıxdı. Mütəxəssislər, Quran təfsirçiləri bu haqda fərqli fikirlər irəli sürdülər və ayələrin sirli məqamları aşkar olundu. Belə məqamlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

a) Günəşin Ağ yol qalaktikası daxilindəki hərəkəti;

Ayətullah Məkarim Şirazi “تجري” [təcri] (Jasin, 38) sözünü izah etdikdən sonra yazır:

“Yuxarıdakı ayənin son və ən yeni açıqlaması alimlərin son dövrlərdəki kəşfi ilə üst-üstə düşür. Bu, Günəşin Günəş sistemi ilə birgə bizim qalaktikanın ortasında Veqa (göyün şimal yarım kürəsində Lira bürcündə ən parlaq ulduz) adlanan müəyyən çox uzaq bir ulduza doğru hərəkətdə olmasıdır⁴.

Alimlərdən biri Günəşin şimal yarım kürəsinə doğru 19,5 km/san sürətlə hərəkət etdiyini qeyd edərək Rəd surəsinin 2, İbrahim surəsinin 33-cü ayələrinə əsaslanır⁵.

Əllamə Təbatəbai məlum ayəni Günəşin hərəkəti kimi izah edərək yazır:

“Elmi baxımdan müşahidəçinin hislərinin əksi isbat olunmuşdur. Yəni əslində Günəş Yerın ətrafına deyil, Yer Günəşin ətrafına fırlanır. Elmi əsaslara görə, Günəş onu əhatə edən digər planetlərlə birgə müəyyən bir ulduza doğru hərəkətdədir”⁶.

Seyid Hibə əd-Din Şəhristani də Günəşin parlaq bir ulduza doğru hərəkətdə olduğunu vurğulayır. Digər bir yerdə isə bu hərəkətin apeksi kimi Herkules (göyün şimal yarım kürəsində bürc) bürcünü göstərir və “تجري” [təcri] sözündən məqsədin həmin hərəkət olduğu fikrini önə çəkir⁷.

Təntavi də “əl-Cövhər” əsərində ayədən məqsədin Günəşin (bütövlükdə Günəş sisteminin) müəyyən bir ulduza doğru hərəkəti olduğunu qeyd edir və mövzu ilə bu və ya digər əlaqəsi olmayan məsələlər (təyyarənin, avtomobilin hərəkəti və s.) haqqında geniş söhbət açır⁸.

¹ “İslam və astronomiya”, səh. 183, 185 (ixtisarla).

² “Təfsiri-nümunə”, c. 18, səh. 384-389.

³ Onun bu ehtimalı sükutla qarşılıması təəccüb doğurur. Çünki Quranda Günəşin məlum xəyali hərəkəti haqqında söhbət açıldıqda buyurur: “Günəşin doğduğu zaman onların mağarasının sağ tərəfinə meyl etdiyini, batdığı zaman isə onları tərk edib sol tərəfə yönəldiyini, onların da mağaranın ortasında geniş bir yerdə olduqlarını görürdin” (Kəhf, 18). Bu cümlə “تری” [təra] ifadəsi ilə başlayır, yəni görürdin, güman edərdin. Lakin həqiqi hərəkətdən söhbət açıldıqda buyurur: “Günəş də (qüdrət əlamətlərimizdən biri kimi) özü üçün müəyyən olunmuş yerdə seyr edər”. Xəyali hərəkəti göstərəcək bir söz işlətmir.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 18, səh. 388. Ayəni bu şəkildə izah etmək üçün “لمستقر” [limustəqərrin] ifadəsindəki “ل” [li] ön qoşması “الي” [ilə] ön qoşması kimi tərcümə edilməlidir. Yəni “Günəş qərarlaşacağı yerə doğru hərəkətdədir”. Bəzi ərəb yazıçıları da bu fikirdədirlər (Əhməd Məhəmməd Süleyman, “əl-Quran və əl-elm”, səh. 35).

⁵ Hüseyin Nuri, “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 25-36.

⁶ “Əl-Mizan”, c. 17, səh. 89.

⁷ “İslam və astronomiya”, səh. 181.

⁸ Təntavi Cövhəri, “əl-Cəvahir fit-təfsir əl-Quran”, c. 9, səh. 172.

Bu haqda Məhəmməd Əhməd Sadat¹, Cəfər Rzaifər² və Doktor Mənsur Məhəmməd Nəsəb ən-Nəbi³ də oxşar fikirlər söyləmişlər.

b) Günəşin qalaktika ilə birgə hərəkəti;

Ayətullah Məkarim Şirazi Yasin surəsinin 40-cı ayəsi ilə bağlı iki ehtimalı qeyd edir:

“Birinci ehtimal Günəşin Yerin hərəkəti nəticəsində oradakı (Yerdəki) müşahidəçinin gördüyü gündəlik xəyali hərəkətidir.

İkinci ehtimal Günəşin Günəş sistemi ilə, qalaktika ilə birgə hərəkətidir. Bu gün artıq sübuta yetmişdir ki, bizim Günəş sistemi nəhəng qalaktikanın sadəcə bir hissəsidir və daim hərəkətdədir”.

O, sonda bu ayənin Günəşin daxili hərəkətinə bir işarə olduğunu qeyd edir və bildirir ki, bu, antik astronomiyaya — Ptolomey təlimlərinə ziddir. Elə buna görə də Quranın elmi möcüzələrindən biri də sübuta yetmiş olur⁴.

Alimlərdən biri Günəşin qalaktika mərkəzi ətrafına 225 km/san sürətlə 200 mln. ildə bir tam dövr etdiyini qeyd edərək, bunun isbatı üçün Ənbiya surəsinin 2 və İbrahim surəsinin 33-cü ayələrinə istinad edir⁵.

Doktor *Maurice Bucaille* Ənbiya surəsinin 33, Yasin surəsinin 40-cı ayələrinə əsaslanaraq Quranın Günəşin öz orbiti üzrə hərəkətindən xəbər verdiyi qənaətinə gəlir. Halbuki bu, Ptolomey təlimlərinə qarşıdır.

O, yazır:

“Ptolomey təlimlərinin Peyğəmbər (s) dönəmində də hökm sürməsinə baxmayaraq, Quranda həmin təlimlərə kiçik bir işarə belə yoxdur”⁶.

Seyid Hibə əd-Din Şəhristani Günəşin (bütövlükdə Günəş sisteminin) hərəkəti ilə bağlı yazır: “Günəş digər planetlərlə birgə Ülkərdəki (Buğa bürcündə səpələnmiş qalaktik ulduz topası) ən parlaq ulduza — Alsionaya (üçüncü ulduz ölçülüdür) hərəkətdədir”.

Bəzi yazıçılar⁷ bu hərəkətin Quran ayəsində açıqlandığını (Yasin, 40) qeyd etmişlər.

Misbah Yəzdi yuxarıdakı ayəni qeyd edərək yazır:

“Quran sferanı (“*fələk*”) dəryaya bənzədir və cisimlərin (göy cisimlərinin) orada üzduyünü bildirir. Məlumdur ki, məqsəd göy cisimlərinin öz orbitləri üzrə hərəkət etdikləri fəzadır (boşluq). Bu onu göstərir ki, Quran öncədən qədim astronomik fikirləri rədd edirmiş. Deməli, bu ayədən bəlli olur ki, bütün göy cisimləri hərəkət edir. Bu, yeni astronomiyanın sübuta yetirdiyi müddəadır⁸.

Qeyd: Fikrimizcə məqsəd ikinci məna, yəni Günəşin öz orbiti üzrə hərəkət etməsidir. Bunu (*Hər biri (özünə məxsus) bir göydə üzər*) ayəsinin ardı da təsdiq edir.

c) Günəşin öz ekvatorunda fırlanması.

“Təfsiri-nümunə”də oxuyuruq:

“Bəziləri bu ayəni Günəşin öz ekvatorunda fırlanması kimi izah etmişlər. Çünki alimlərin tədqiqatları nəticəsində sübuta yetmişdir ki, Günəş öz ekvatorunda fırlanır”. O, bunu da qeyd

¹ “Quranın ecəzkarlığı və həmişəyaşarlıq”, səh. 28-30.

² “Quran və son elmi nailiyyətlər”, səh. 131.

³ “Əl-Quran əl-kərim və əl-elm əl-hədis”, səh. 264.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 18, səh. 386-389.

⁵ Hüseyin Nuri, “Kosmos əsrinin biliyi”, 26, 35-36.

⁶ “Tövrat, İncil və Quranın elmi müqayisəsi”, səh. 215, 216.

⁷ Əbd ər-Rəzzaq Nofel, “Əl-Quran və elm əl-hədis”, səh. 178.

⁸ “Quran maarifi”, səh. 252.

edir ki, ayədən bu mənanı almaq üçün “لمستقر لها” [limustəqərrin ləha] ifadəsindəki ikinci “ل” [lə] ön qoşması “فی” [fi] ön qoşması kimi tərcümə olunmalıdır¹.

Qeyd: Bu versiyaya görə ayənin tərcüməsi belə olur. “Günəş qərarlaşdığı yerdə hərəkət edir”, yəni öz ətrafına fırlanır.

Əhməd Məhəmməd Süleyman yazır:

“Ərəb dilində “ل” [li] ön qoşması 13 mənə ifadə edir. Əgər məlum ayədə “ل” [li] ön qoşması “فی” kimi tərcümə olunarsa, Günəşin öz ətrafına fırlanması, “الي” [ilə] kimi tərcümə olunarsa, Günəşin öz orbiti üzrə hərəkəti nəzərdə tutular. Bu, Quranın bədii möcüzəsidir. Bir ifadə ilə “لمستقر لها” [limustəqərrin ləha] iki elmi möcüzə əks etdirilir”².

Seyid Hibə əd-Din Şəhristani Əllamə Mərəşi Şəhristaninin (Seyid Məhəmməd Hüseyin) “لمستقر” [limustəqərrin] sözünün qərarlaşacağı məkan, yer, “ل” [li] ön qoşmasının isə “فی” mənasını daşdığı ehtimalını verdiyini qeyd edir. Bu ehtimala görə ayədə məqsəd Günəşin öz ətrafına dövr etməsidir”³.

Digər alimlər də eyni məzmunlu fikirləri öz əsərlərində qeyd etmişlər⁴.

ç) Günəşin sönükməsi;

Alimlərdən biri R`əd surəsinin 2-ci ayəsini izah edərkən yazır:

“Zənnimizcə ayədən məqsəd budur ki, Günəş və Ay müəyyən bir zamanadək hərəkət edəcək. Sonda elə bir zaman gələcək ki, bu səmavi çıraqlar sönükəcək. O gün artıq Qiyamət olacaq”⁵.

Seyid Şəhristani də bu ayəni izah edərkən həmin ehtimalı qəbul edərək yazır:

“Məqsəd Günəşin fəzada öz orbiti üzrə hərəkətidir. “لمستقر” [limustəqərrin] sözündən məqsəd isə qərarlaşacağı yer deyil, qərarlaşacağı zamandır”.

Qeyd: Burada “لمستقر” [limustəqərrin] sözü zaman bildirən isim kimi tərcümə olunmuşdur.

Müasir fiziklər yazırlar:

“Günəş 10 mlrd. il istilik vermək qabiliyyətinə malikdir. Hal-hazırda onun ömründən 5 mlrd. il keçmişdir. Deməli, Günəş yolun yarısındadır”⁶.

d) Günəşin daxili hərəkəti.

Fikrimizcə, Yasin surəsinin 38-ci ayəsindəki “تجري” [təcri] sözü tamam başqa bir mənə da ifadə edə bilər. Başqa sözlə desək, “تحرك” [təhruku] və “تجري” [təcri] arasında böyük fərq var. “تحرك” [təhruku] sözü yalnız hərəkət etmək mənasını ifadə edir. Bu, eynilə avtomobilin hərəkətini xatırladır. O, müəyyən istiqamətə gedir; lakin alt-üst olmur. “تجري” [təcri] sözü isə su və s. mayelər haqqında işlənir. Yəni hərəkət zamanı qarışır, alt-üst olur.

Bu gün alimlər kəşf etmişlər ki, Günəşin daxilində də tərpəniş, hərəkət mövcuddur. Günəşin nüvəsində daim istilik nüvə reaksiyaları gedir. Enerji işığa, şüalanmaya çevrilir. Həmin reaksiyalar zamanı Günəş daxilində əriyən maddələr yüksək təzyiqlə yuxarıya və ətrafa səpələnir (fışqırır). Bəzən də Günəşdən kilometrərlə uzağa sıçrayır (Günəş ləkələri).

Quran bu reaksiyaları olduqca incə təbirlərlə ifadə edir. Bu, Quranın elmi möcüzəsi ola bilər.

Qeyd: Yuxarıdakı təhlil irad olaraq yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, “تجري” [təcri] sözü həm Günəş haqqında, həm də Ay haqqında işlənmişdir (“Fətir”, 13; “Zumər”, 5; “Loğman”, 29). Bir

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 18, səh. 382.

² “Quran və elm”, səh. 35-36.

³ “İslam və astronomiya”, səh. 186.

⁴ Hüseyin Nuri, “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 26, 35-36; “Quranın ecazkarlığı və həmişəyaşarlıq”, səh. 28-30; Mustafa Zəmani, “Quranın elmi öngörüləri”, səh. 34.

⁵ Hüseyin Nuri, “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 35.

⁶ Dr. Erick, “Yeni fizika”, səh. 20-21. O, yazır: “Günəş saniyədə 564 mln. t hidrogen yandırır. Bu miqdardan 560 t helium yaranır, 4 mln. t isə digər maddələr (bunun yalnız 7%-i yanacaq kimi istifadə olunur) təşkil edir və enerjiyə çevrilir. Nəticədə işıq, şüalanma şəklində yayılır.

halda ki, yuxarıda Günəş haqqında deyilənləri Ayın barəsində demək olmaz. Yəni Ayda məlum reaksiyalar baş vermir. Məlum ayədə sadəcə olaraq fəza okeana, Günəş və Ayın hərəkəti isə (bir gəmi kimi) üzməyə bənzədilmişdir. Deməli, bu ifadə yalnız Günəş nüvəsində baş verən reaksiyalara aid deyil və elə buna görə də Quranın elmi ecazkarlığını sübuta yetirmir.

YEKUN

Günəşin hərəkətlərinin məlum ayələrə uyğun gəlməsi ilə bağlı bir neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır.

1. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi “لمستقر” [limustəqərrin] ifadəsi (“Yasin”, 38) ilə bağlı üç versiya mövcuddur (məsdər, zaman bildirən isim, məkan bildirən isim). “لمستقر” [limustəqərrin] ifadəsindəki “ل” [li] ön qoşması haqqında da üç ehtimal olduğunu qeyd etdik (“qədər,” “الي” və “فی” mənaları). “تجري” [təcri] haqqında isə dörd ehtimalı diqqətinizə çatdırdıq. Bu ehtimalları bir-birinə vurduqda 36 ədədi alınır ($3 \times 3 = 9 \times 4 = 36$). Deməli, ayənin 36 izahı mövcuddur və bunlar hamısı ayənin məqsədi ola bilər. Digər ehtimalla görə isə Günəşin hələ kəşf olunmamış (elmə məlum olmayan) hərəkəti də ola bilər. Buna görə də bu və ya digər ehtimalın ayənin dəqiq izahı olduğu üzərində dayanmaq olmaz. Lakin öncə də qeyd etdiyimiz kimi ayənin (Yasin, 37-40) ilkin zahiri mənası Günəşin öz orbiti üzrə hərəkətindən söhbət getdiyini göstərir. “يسبحون” [yəsbəhun] sözü də bu ehtimalı təsdiq edir.

2. Günəşin naməlum bir istiqamətə doğru hərəkəti də “لمستقر” [limustəqərrin] ifadəsindən anlaşıla bilər. Lakin onun apeksinin (Veqa, Herkules, Alsiya və s.) dəqiq göstərilməsi, əsassız olaraq Quran ayəsinə aid edilməsi doğru deyil.

3. Quranın Günəşin hərəkəti haqqında aydın danışması (dörd ehtimaldan hansı birinin nəzərdə tutulmasından asılı olmayaraq) onun elmi möcüzəsidir. Çünki Quran Günəşin göy sferasında öz orbiti üzrə hərəkət etməsindən elə bir dövərdə söhbət açmışdır ki, o zaman Ptolomey təlimləri Günəşin xəyali hərəkətini (Yerin fırlanması nəticəsində hiss olunan hərəkəti) həqiqi hərəkəti olaraq qəbul edirdi. Bu, Quranın və onu gətirən insanın əzəmətinin, dühasının nişanəsidir.

Sual: Quranın məlum elmi öngörüləri (Günəşin hərəkəti ilə bağlı) onun elmi möcüzəsini sübuta yetirirmi?

Cavab: Bu suala cavab verərkən qeyd etmək lazımdır ki, Günəşin hərəkəti haqqında Qurandan öncə Tövratda da xəbər verilmişdir. Buna görə də bu Quranın elmi möcüzəsi ola bilməz. Lakin ayələrin Müqəddəs kitabda xəbər verilməyən, Ptolomey təlimlərinə zidd olan hissəsi Quranın elmi möcüzəsidir.

Ayənin Tövratda xəbər verilən hissəsi bu sözlərlə qeyd olunur: “(Günəş) bir pəhləvan kimi meydanda qaçmaqdan sevinc hissi duyur”.

Bu cümlədən yalnız Günəşin öz orbiti üzrə hərəkət etməsi anlaşılır¹. Lakin Günəşin digər hərəkətləri Quranın yeniliklərindəndir və onun elmi möcüzəsini isbat edir.

YER KÜRƏSİ

Yerin kürəvi formada və hərəkətdə olması haqqında müxtəlif ayələrə istinad olunmuşdur. Lakin ayələrin izahından öncə bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək daha məqsədə uyğundur.

¹ Əlbəttə, orta əsrlərdə xristian din xadimləri bu cümlədən məqsədin Günəşin gündəlik xəyali hərəkəti olduğunu düşünürdülər.

QISA TARİX

Yer, üzərində yaşadığımız planetdir. Günəş sisteminin Günəşdən məsafəsinə görə üçüncü, ölçüsü və kütləsinə görə beşinci planetidir. Çox qədim zamanlarda mövcud olan ilkin təsəvvürlərə görə bütün ulduz və planetlər Yer ətrafına fırlanırlar. Onlar Yerə sabit olduğunu düşünürdülər. Yerə hərəkəti haqqında düşünmək o qədər qəbahət sayılırdı ki, hətta alimlərə belə icazə verilmirdi. İlk dəfə bu fikirlə çıxış etməyə qədim yunan mütəfəkkiri Samoslun Pifaqor (təqr. e.ə. 580-500) təşəbbüs göstərdi. Ondan təqribən 200 il sonra Samoslun Aristarx Günəşi dünyanın mərkəzi hesab edərək heliosentrik təsəvvürü inkişaf etdirdi. O, öz kəşfini — Yerə Günəş ətrafına illik hərəkətini — açıqladıqda kafirlikdə ittiham edildi (Şərqdə ilk dəfə olaraq Biruni Yerə Günəş ətrafına hərəkətinin mümkünlüyü haqqında fikir söyləmiş və Yer çevrəsinin uzunluğunu təyin etmişdir).

Sonradan Klavdi Ptolomey (təqr. e.ə. 140) geosentrik sistem konsepsiyasını daha tam işlədi. Bu konsepsiya on altı əsr bəşər təfəkkürünə hakim kəsildi. Ona qarşı çıxanlar fiziki cəzalara məruz qaldılar.

Ptolomey təlimlərini ilk dəfə rədd edən və dünyanın heliosentrik sistemi nəzəriyyəsinin əsasını qoyan polşalı astronom Nikolay Kopernik (1498-1543) olmuşdur. O, antik astronomiyayı, xüsusilə “Almagest” əsərini dərinlən öyrənmiş, Ptolomey sistemini (dünyanın geosentrik sistemini) antik astronomiyanın görkəmli uğuru kimi qeyd etmiş, lakin onun səhv olduğunu söyləmişdir¹. Sonradan alman astronomu İohann Kepler (1571-1630) onun fikirlərini davam etdirərək Yerə elliptik orbitini üzə çıxarmışdır. Sonda (Kopernikin heliosentrik sistemi) italyan fiziki və astronomu Qalileo Qalileyin (1642-1564) kəşfləri nəticəsində öz elmi sübutunu tapdı. O, bunu açıqladıqda kilsə xadimləri, ruhanilər tərəfindən birmənalı qarşılanmadı².

Yeni astronomiya təkmilləşdikdən sonra astronomların kəşfləri göstərdi ki, Yer müxtəlif hərəkətlərə malikdir. Bəzi astronomlar bu hərəkətlərin sayının on dörd olduğu qənaətindədirlər. Burada bu hərəkətlərin bir neçəsinə diqqət yetirək.

Birinci: Yerə öz oxu ətrafına fırlanması

Yerə öz oxu ətrafında dövrü 1 gündür. Gecə və gündüz bu dövr nəticəsində meydana gəlir. Fırlanmanın müddəti 23 saat 58 dəq. 38 san.-dir. Sürəti dəqiqədə 30 *km*-dir.

İkinci: Yerə Günəşin cazibəsi nəticəsində onun ətrafına elliptik (qapalı əyri xətt, ellipsşəkilli) orbit boyunca dolanır. Bu dolanma dövrü bir ulduz ilidir. Fırlanma müddəti 365 gün 6 saat 8 dəq. 38 san.-dir. Orbit boyunca orta sürəti 29, 765 *km/san*-dir.

Üçüncü: Yerə qalaktika mərkəzi ətrafına dolanması. Bu 250 *km/san* sürətlə gerçəkləşir (tam dövrü təqr. 200 min ildir).

Dördüncü: Yerə Günəş ətrafına dolanarkən onun fırlanma oxu təqr. öz-özünə paralel qalır, lakin günəş şüalarına nəzərən vəziyyəti dəyişir. Günəş və Ayın sarsıdıcı təsirindən Yerə fırlanma oxu fəzada vəziyyətini zəif dəyişərək ekliptika müstəvisinin qütbü ətrafında oturacağına böyük yarımoxu 23,5° olan konus cızır. Yer oxunun bu hərəkəti presessiya adlanır.

---

¹ Kopernikin tədqiqatları “Göy sferalarının fırlanması haqqında” (1543) əsərində toplanmışdır.

² Kopernikin bu konsepsiyayı haradan əxz etməsi haqqında maraqlı faktlar mövcuddur. Belə ki, Elxanilər dönəmində şərqə roma alimləri İslam alimlərinin əsərlərini yunan dilinə tərcümə etdilər. Həmin əsərlərlə tanış olan Kopernik və digər Avropa astronomları dünyanın heliosentrik sistemi haqqında fikir yürütməyə başladılar. Dahi ensiklopedist alim Biruni (h.q. 440) açıqca bildirdi ki, yer sükunətdə deyil. O, günəş ətrafına fırlanır. Müsəlman alimlərinə görə dünyanın geosentrik və ya heliosentrik sisteminin müəyyənlişdirilməsi astronomiyadan çox, metafizika (fəlsəfə) və sxolastika (kəlam, ilahiyyat) ilə bağlı idi.

Beşinci: Sarsıdıcı qüvvələrin qiymət və istiqamətləri müntəzəm dəyişdiyindən prosessiyanın üzərinə dövrü 18,6 il olan kiçik rəqsi hərəkətlər də əlavə olunur. Yer oxunun bu hərəkəti nutasiya adlanır.

Altıncı: Yer özü də fırlanma oxuna nəzərən vəziyyətini cüzi dəyişir. Şimal qütbü Yer in səthində mürəkkəb fiqur cızır və tərəfi 30 m olan kvadratdan çıxır. Eyni məntəqədə coğrafi enliyin dəyişməsi də onunla əlaqədardır.

Qeyd: Yer də Günəş kimi digər planetlərlə birgə naməlum istiqamətə və ya Veqa ulduzuna doğru hərəkət edir¹.

QURANDA YERİN HƏRƏKƏTİNƏ İŞARƏLƏR VARMİ?

Yer in hərəkəti ilə bağlı çoxsaylı ayələrə istinad olunmuşdur. Aşağıda onların hər birini ayrıca nəzərdən keçiririk.

1. *“Dağlara baxıb onları donmuş (hərəkətsiz durmuş) zənn edərsən, halbuki onlar bulud keçdiyi kimi keçib gedərlər”*².

“Təfsiri-nümunə”də oxuyuruq:

“Ayədə mövcud kontekstlər göstərir ki, Allahın nişanələri, əzəmətinin göstəriciləri bu dünyadadır. Yer in bizim hiss etmədiyimiz hərəkəti də bu qəbildəndir. Şübhəsiz, dağların sıx bağlı olduğu Yersiz hərəkəti mənasızdır. Deməli, ayədən məqsəd Yer in sürətlə hərəkət etməsidir. Astronomik hesablamalara görə Yer öz oxu ətrafına təqr. dəqiqədə 30 km sürətlə fırlanır. Onun orbit boyunca hərəkəti daha sürətlidir. Hər halda sözügedən ayə Quranın elmi möcüzələrindəndir. Çünki Yer in hərəkəti XVII əsrdə Kopernik tərəfindən kəşf olundu. Halbuki Quran ondan təqribən min il öncə bu haqda söhbət açmışdır³.

Mərhum Təbərsi və s. təfsirçilər dağların hərəkətinin Qiyamətə aid olduğu ehtimalını önə çəkmişlər. Bu, İbn Abbasdan nəql olunmuşdur⁴. Lakin Ayətullah Məkarim Şirazi və s. təfsirçilər bu fikri rədd edir və bildirirlər ki, dağların buluda bənzədilməsi və eləcə də ayənin ardı dünyaya hakim olan nizama daha çox uyğundur. Qiyamətdə baş verəcək hadisələrlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Digər tərəfdən də “Dağların sükunətdə olduğunu düşünürsən” cümləsi Qiyamət hadisələri ilə uyğun gəlmir⁵.

Seyid Şəhristani də məlum ayəyə istinad edərək Yer in hərəkət etdiyini bildirir. O, qeyd edir ki, təqr. 50 il bundan öncə Mərhum Əliqulu İ'tizad əs-Səltənə (Fəthəli şahın oğlu) bu ayənin Yer in hərəkəti ilə bağlı olduğunu bildirmişdir⁶.

Bəzi yazıçılar yazırlar:

“Məlumdur ki, bulud sürəti Yer in sürətinin çoxluğuna işarədir. Adi danışığda da bunun nümunələri var. Misal üçün, filankəs külək kimi hərəkət edir⁷.”

¹ Yer in öz oxu ətrafında fırlanması ilə bağlı istinad olunan ayələr: Mursəlat, 25; Şəms, 6; Nəml, 88; Nəbə`, 8; Nəhl, 15; Ənbiya, 31; Loğman, 10.

Yer in orbit üzrə hərəkəti ilə bağlı istinad olunan ayələr: Mulk, 15; Mursəlat, 85; Şəms, 6; Nəml, 88; Fussilət, 11. Aşağıdakı ayələrə isə yer in digər hərəkətləri ilə bağlı istinad olunmuşdur. Zuxruf, 10; Taha, 53; Nəbə`, 6; Bəqərə, 22.

² Nəml, 88.

³ “Təfsiri-nümunə”, c. 15, səh. 568-569.

⁴ “Məcmə əl-bəyan”, c. 7, səh. 236.

⁵ “Təfsiri-nümunə”, c. 15, səh. 568.

⁶ “İslam və astronomiya”, səh. 57-59.

⁷ Abbas Əli Sərəfrazı, “Elm və dinin əlaqəsi”, səh. 33-34.

Əllamə Təbatəbai (“Quranın ecazkarlığı” kitabının müqəddiməsində), Hüseyn Nuri¹ və Məhəmməd Əli Sadat² da yuxarıdakı ayənin (Nəml, 88) Yerin Günəş ətrafına elliptik orbit boyunca dolanmasına aid olduğunu bildirirlər.

YEKUN

Ayənin (Nəml, 88) Yerin elliktip orbit üzrə hərəkət etməsinə işarə olması məqsəduyğundur. Çünki dağlar buluda bənzədilmişdir. Bulud Yer ətrafına dolanır, lakin öz ətrafına fırlanmır. Deməli, bu bənzətmə Yer öz oxu ətrafında fırlanmasına aid ola bilməz. Odur ki, “Təfsiri-nümunə”də məlum ayənin izahı zamanı Yer öz oxu ətrafında fırlanması ehtimalını qeyd etməsinin ayəyə heç bir aidiyyəti yoxdur.

2. الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا

“O Allah ki, Yeri sizin üçün beşik etdi”³.

Eyni məzmun Nəbə surəsinin 53-cü ayəsində də (“مهَادًا” [mihadən]) qeyd olunur.

Bəqərə surəsində isə oxuyuruq:

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا

“O Allah ki, Yeri sizin üçün döşək (istirahət yeri) etdi”⁴.

Bəzi yazıçılar ayədə sözü keçən “مهَادًا” [məhdən] sözündə Yer hərəkətinə işarə olduğunu qeyd etmişlər.

“Çox maraqlı bənzətmədir. Quran Yeri beşiyə bənzədir. Bildiyiniz kimi beşik hərəkət etdiyi bir halda uşağı narahat etmir, əksinə onun istirahəti üçün əlverişli şərait yaradır”⁵.

Əllamə Şəhristani də eyni fikirləri təsdiq edir⁶.

Əllamə Təbatəbai “Quranın ecazkarlığı” kitabının müqəddiməsində Taha surəsinin 59, Şeyx Nəzih əl-Qəmiha Taha surəsinin 53 və Zuxruf surəsinin 10, Mühəndis Sadat Zuxruf surəsinin 10 və Nəbə surəsinin 6-cı ayələrinin Yer orbit boyunca (Günəş ətrafına) hərəkətinə aid olduğunu vurğulamışlar.

Misbah Yəzdi ayənin Yer hərəkəti ilə bağlı olduğunu rədd edərək yazır:

“مهَدًا” [məhd] və “مهَادًا” [mihad] sözləri də “فِرَاشًا” [firaş] sözünə oxşar mənə daşıyır. Bəzilərinə görə bu Yer beşik kimi hərəkətdə olduğuna işarə vurur. Lakin bu aydın deyil. Çünki bu zaman bənzətmənin digər tərəfi də (beşiyin dala-qabağa yellənməsi) əsas götürülə bilər. Halbuki Yer hərəkəti belə deyil. Deməli, ayənin zahiri mənası Yer istirahət üçün əlverişli olmasıdır (eynilə beşiyin uşağın rahatlığına, istirahətinə xidmət etməsi kimi)⁷.

Qeyd: “مهَدًا” [məhd] və “مهَادًا” [mihad] sözləri leksik mənə etibarlı ilə sükunət və istirahət üçün əlverişli olan Yerə deyilir. Onun nümunələrindən biri uşaq beşiyidir⁸.

Yer də bu qəbildəndir. Yəni Yer saf, yumşaq (və mədənlər, dəryalar olmasına baxmayaraq) həyat üçün əlverişlidir⁹.

¹ “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 35.

² “Quranın ecazkarlığı və həmişəyaşarlıq”, səh. 24.

³ Zuxruf, 10.

⁴ Bəqərə, 22.

⁵ “Quranın heyətləndirici məsələləri”, səh. 35-36; Əllamə Xoi, “Möcüzənin sərhədləri”, səh. 119.

⁶ “İslam və astronomiya”, səh. 54-55.

⁷ “Quran maarifi”, səh. 253.

⁸ Mustəfəvi, “Ət-Təhqiq fi kəlema əl-Quran”, c. 11, səh. 189; “Misbah əl-luğə”; “Məqayis əl-luğə”.

⁹ “Ət-Təhqiq fi kəlema əl-Quran”, səh. 190.

YEKUN

Əgər “مههد” [məhd] və ya “مهاد” [mihad] sözləri yalnız uşaq beşiyi mənasını daşıyarsa, yuxarıdakı ayələri Yer in hərəkətinə bir işarə kimi qəbul etmək olar. Bu hərəkətdən məqsəd Yer in Şimal və Cənub (23° və 23 dəq.) meylidir¹. Yəni Yer il ərzində (eynilə beşik kimi) Şimal və Cənub istiqamətinə yönəlir. Beləcə Ayətullah Misbah Yəzdinin iradı da aradan qalxmış olur. Çünki Yer in hərəkətlərindən biri beşikşəkillidir. Lakin Yer in elliptik orbit üzrə hərəkət etməsi bu ayələrdən anlaşılmır. Ümumilikdə Yer in hərəkətinin beşiyin hərəkətinə bənzədilməsi özü buna işarə ola bilər. Çünki beşik heç zaman nə öz ətrafına, nə də orbit boyunca fırlanmır. O, sadəcə bir xətt üzrə yellənir.

“مههد” [məhd] və “مهاد” [mihad] sözlərinin leksik mənasına nəzər saldıqda bu sözlərin istirahət və ya yaşam üçün əlverişli olan məkan mənasını ifadə etdiyinin şahidi oluruq. Beşik isə bu mənanın real nümunələrindən biridir. Deməli, bu bənzətmənin məqsədini qəti olaraq yuxarıdakı hərəkətlə bağlamaq doğru deyil (Əlbəttə, bu da bir ehtimal kimi rədd oluna bilməz). Digər Quran ayələrinə nəzər salsaq məlum sözlərin (hərəkət edən məkan deyil) istirahət, həyat üçün əlverişli yer kimi işləndiyi də aydın olar. Belə olduqda Ayətullah Misbah Yəzdinin iradı yerli iraddır və yerin (beşikşəkilli) hərəkətini qəti olaraq yuxarıdakı ayələrə aid etmək olmaz.

3. وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا

“*And olsun Yerə və onu genişləndirənə!*”

وَالْأَرْضِ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا

“*Bundan sonra da Yeri genişlədib (yayıb) düzəltdi*”².

Məşhur İslam leksikoqrafı Rağib İsfahani “Müfrədat” əsərində yazır:

“Ərəb dilində “طحو” [təhv] sözü “دحو” [dəhv] sözü ilə müştərək mənalarda işlədilir. Yəni hər ikisi genişləndirmək, hərəkətə gətirmək mənalarını ifadə edir”.

Digər bir yerdə isə “دحو” [dəhv] sözünü Yer in hərəkətə gətirilməsi kimi izah edir.

“Pərtovi əz Quran” təfsir əsərinin müəllifi “طحو” [təhv] sözünün leksik mənasına əsaslanaraq ayənin Yer in öz oxu ətrafında, eləcə də elliptik orbit boyunca (Günəş ətrafına) hərəkətinə işarə vurduğunu qeyd edir³.

Bəzi ərəb yazıçıları yazırlar:

“Ərəb dilində “طحو” [təhv] və “دحو” [dəhv] sözləri sinonimidir. Bu sözlərin mənasında genişləndirmə, hərəkət anlayışları var. Əgər yeni elmi kəşflərə nəzər salsaq görərik ki, Quran Yer in hərəkətini ən gözəl şəkildə vermişdir⁴.

Digər ərəb yazıçısı isə diqqəti “طحو” [təhv] və “دحو” [dəhv] sözlərinin mənasına yönəldərək yazır:

“Əgər “طحو” [təhv] sözü atmaq, dəf etmək mənalarını daşıyarsa, o zaman ayə Allahın Yer in dəf edilməsinə, fəzaya atılmasına and içməsi kimi, “اقتطع” [iqətətə] (ayırmaq) mənasını daşıyarsa, o zaman ayə Allahın Günəş sisteminin bir hissəsi olan Yeri ayırmasına and içməsi kimi başa düşülməlidir”⁵.

¹ Paknijad, “Bilik dünyası”, c. 2, səh. 539.

² Şəms, 6; Naziat, 30.

³ Ayətullah Taliqani, “Pərtovi əz-Quran”, c. 2, səh. 110.

⁴ Şeyx Xalid Əbd ər-Rəhman əl-Ək, “əl-Furqan və əl-elm”, səh. 468-469.

⁵ Əhməd Məhəmməd Süleyman, “əl-Quran və əl-elm”, səh. 55.

Əllamə Təbatəbai “Quranın ecazkarlığı” kitabının müqəddiməsində Yer in öz oxu ətrafında fırlanmasının Naziat surəsinin 30-cu ayəsindən anlaşıldığını qeyd edərək yazır:

“Qaliley Yer in öz oxu ətrafında fırlanması haqqında fikir yürütməzdən min il öncə Quran açıqca Yer in fırlanmasından danışır (Naziat, 30). Hədislərdə bu haqda o qədər söhbət açılmışdır ki, “دحو الارض” [dəhv əl-ərz] anlayışı dillər əzbəri olmuşdur”.

Onun fikrincə “دحو” [dəhv] sözü leksik məna etibarı ilə diyirlətmək, yuvarlatmaq mənalarını ifadə edir. Bu söz “Nəhcül-bəlağə”də¹ keçmiş və indiki zaman feli sifətləri kimi işlənmişdir. Bəzi rəvayətlərdə 25 zilqədə “دحو الارض” [dəhv əl-ərz] günü kimi göstərilərək müəyyən əməllər tövsiyə edilmişdir².

Seyid Şəhristaninin fikrincə Naziat surəsinin məlum 30-cu ayəsinin Yer in hərəkəti ilə bağlı olduğunu ilk dəfə Əllamə Seyid Məhəmməd Hüseyn Mərəşi Şəhristani (vəfat-1315 h.q.) “Məvoid” adlı elmi məqaləsində qeyd etmişdir. Mərhum Şəhristani bu fikri təsdiq edərək isbat etmək üçün yeddi dəlil göstərir³.

“Təfsiri-nümunə”nin müəllifi “طحا” [təha] sözünün Yer in genişlənməsi, onun suyun altından qabararaq üzə çıxması kimi tərcümə edir. Lakin sovuşdurmaq, (özündən) uzaqlaşdırmaq, dəf etmək kimi başa düşülüb Yer in öz oxu ətrafında və ya orbit boyunca fırlanmasına aid olduğunu rədd edir⁴.

YEKUN

“دحو” [dəhv] və “طحو” [təhv] sözlərinin leksik mənasına nəzərən məlum ayələrin Yer in öz oxu ətrafında və orbit boyunca hərəkətinə aid olduğunu demək olar. Əlbəttə, “دحو” [dəhv] və “طحو” [təhv] sözlərini genişlənmək kimi də başa düşmək olar. Bu iki məna biri-digərini istisna etmir.

4. أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا

“Məgər Biz Yeri məskən etmədikmi?”⁵

“کفات” [kifat] sözü bir neçə şəkildə tərcümə edilmişdir.

1. Toplamaq, cəmləmək, almaq. Yəni Yer diri və ölüləri (özündə) cəmləmişdir. Yaxud insanları, heyvanları, canlı və cansız təbiəti (özündə) cəmləmişdir⁶.

2. Sürətli uçuş “کفات” [kifat] sözünün ilkin mənası quşun uçmaq üçün qanadlarını yığmasıdır⁷.

“Təfsiri-nümunə”nin müəllifi “کفات” [kifat] sözünün hər iki mənasını qeyd edərək ayənin tərcüməsində iki ehtimalı önə çəkir. Bir ehtimala görə ayədə məqsəd Yer in (diri və ölülərin) qərarlaşdığı məkan olduğu, digər ehtimala görə isə Yer in sürətli hərəkəti, yəni öz oxu ətrafında və ya orbit üzrə hərəkətidir. Hansı ki, bu məsələ Quranın nazil olduğu dönmədə kəşf olunmamışdı. Lakin ikinci ayəyə nəzərən birinci ehtimal daha dəqiqdir⁸.

Bəzi elm adamları ayədə aşağıdakı elmi məqamlara işarələr olduğunu önə çəkmişlər:

a) Yer in öz oxu ətrafında, yaxud orbit üzrə hərəkəti və bu hərəkətin sürəti. Bunu “کفات” [kifat] sözünün mənasının uçuşla bağlı olması ilə əlaqələndirirlər.

¹ Feyz əl-İslam, “Nəhcül-bəlağə”, səh. 168, 258, 645.

² Əllamə Təbatəbai, “Quranın ecazkarlığı”, səh. 13

³ Şəhristani, “İslam və astronomiya”, c. 51, 54

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 27, səh. 44.

⁵ Mürsəlat, 25.

⁶ Rağib İsfahani, “Müfrədat”; İbn Mənzur, “Lisan əl-ərəb”.

⁷ Yenə orada.

⁸ “Təfsiri-nümunə”, c. 25, səh. 412-413.

- b) Yer qabığında və təkindəki dəyişikliklər.
c) Yerin təkində ərimiş maddələrin mövcudluğu¹.

Digər bir ərəb yazarı isə “کفات” [kifat] sözünün leksik mənasını qeyd edərək yazır:

“Bu dəqiq ifadə Yer in orbit boyunca hərəkətinin sürətini və eyni zamanda sakinlərini üzərində saxlaya bilməsini göstərir”².

Bəzi müasir yazıçılara görə bu ayə Yer in sürətli hərəkəti və cazibə qüvvəsi haqqındadır³.

Ayətullah Misbah Yəzdi məlum ayənin Yer in hərəkəti haqqında olduğunu rədd edərək yazır:

“Ərəb dilində “کفات” [kifat] əşyanın toplandığı, cəmləşdiyi yerə deyilir. Onun ilkin mənasında almaq, əlavə etmək anlayışları yatır. “کفات” [kifat] sözünün digər mənası da var. Ərəb dilində deyilir:

كفت الطائر اي اسرع في الطيران (Quş sürətlə uçdu). Bəziləri bu mənaya nəzərən ayənin Yer in orbit üzrə hərəkəti ilə bağlı olduğu fikrini irəli sürmüşlər. Fikrimizcə bu zəif ehtimaldır. Çünki “کفات” [kifat] sözü məsdərdir. Belə olduqda ayə “Yer sürətlidir” deyil, “Yer sürətdir” kimi başa düşülür. Ayəni o şəkildə tərcümə etmək üçün “کفات” [kifat] sözü cümlədə sifət mənasını ifadə etməlidir. Bu isə ayənin zahiri mənasına ziddir”⁴.

Əllamə Təbatəbai də ayəni izah edərkən toplamaq mənasını qəbul edir⁵.

YEKUN

1. “کفات” [kifat] sözünün leksik mənasına nəzərən ayənin Yer in elliptik orbit boyunca hərəkətinə aid olduğunu söyləmək olar. Ayətullah Misbah Yəzdi nin qrammatik iradları isə tutarlı deyil. Çünki “کفات” [kifat] sözü məsdər olsa belə (məna etibarilə) indiki zaman feli sifəti kimi işləyə bilər. Bəzi təfsirçilər də bu qənaətdədirlər⁶. Bu elmi məsələ ayənin yer aldığı mətnə uyğundur. Çünki biri-digərini təsdiq edən ayələr Allahın nemətlərini sayır. Əlbəttə, bəzi təfsirçilərin də qeyd etdiyi kimi məqsəd insanları Qiyamət günü toplamaq⁷ və ya cazibə qüvvəsi haqqında da ola bilər.

Bütün bu ehtimalların hamsını toplamaq da mümkündür. Çünki “کفات” [kifat] sözü bir neçə mənanı özündə cəmləmişdir. Lakin hər halda “کفات” [kifat] sözü Yer in öz oxu ətrafında fırlanmasına işarə ola bilməz. Çünki “کفات” [kifat] sözünün mənasında nəyinsə öz ətrafına dolanması anlayışı yoxdur. Yer qabığında dəyişiklik və ya Yer in təkində ərimiş maddələrin mövcudluğu mənalərini isə ensiklopedik soraq və izahlı lüğət kitablarında tapa bilmədik.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذَلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا

“Yeri (Yer kürəsini) sizə ram edən Odur. Onun qoynunda gəzin”⁸.

“Təfsiri-nümunənin müəllifi yazır:

“ذلول” [zəlul] anlayışı (ram olmuş) Yer haqqında ən əhatəli ifadələrdəndir. Çünki Yer müxtəlif şəkildə sürətli hərəkətlərinə baxmayaraq sükunətdə olan bir cisim kimi nəzərə çarpır. “مناكب”

¹ Yəduallah Niyazmənd Şirazi, “Quranın ecazkarlığı müasir elm baxımından”, səh. 80.

² Şeyx Xalid Əbd ər-Rəhman əl-Ək, “əl-Furqan”, səh. 466-467.

³ Məhəmməd Əli Sadat, “Əbədi ecazkarlıq və həmişəyaşarlıq”, səh. 25-26.

⁴ “Maarifi-Quran”, səh. 254.

⁵ “Əl-Mizan”, c. 20, səh. 168.

⁶ “Təfsiri-nümunə”, c. 24, səh. 337.

⁷ Yenə orada.

⁸ Mulk, 15.

[*mənakib*] sözü “منكب” [*mənkib*] sözünün cəm halı olub *çiyin* mənasını ifadə edir. Sanki insan Yerin çiyini üzərində dayanmış, Yer isə müvazinətini qoruya bilmişdir”¹

Ayətullah Misbah Yəzdi məlum ayə haqqında yazır:

“Son ayədə daha çox diqqəti çəkən məqam budur ki, Yer insanın ayaqları altında tam ram edilmiş miniyi xatırladır. Buradan belə nəticə almaq olar ki, Yer orbit üzrə hərəkət edir. Çünki “نلول” [*zəlul*] sözü iti gedən dəvə mənasını ifadə edir”².

Seyid Şəhristani yazır:

“Ərəb dilində adi danışmada “نلول” [*zəlul*] sözü iti gedən, ram edilmiş dəvəyə deyilir. Əgər ayə xaricində bir maneə olmazsa, onu Yer in hərəkətinə aid edə bilərik”³.

Bir çox müasir yazarlar da (Gudərz Nəcəfi⁴, Məhəmməd Əli Sadat⁵, Əllamə Təbatəbai⁶) məlum ayəni Yer in orbit üzrə hərəkəti ilə əlaqələndirmişlər.

YEKUN

Fikrimizcə ayənin Yer in orbit boyu hərəkətinə aid olmasında bir problem yoxdur. Bu ehtimal ayənin hədəfi və ilkin zahiri mənası ilə də müvafiqdir.

ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ

“Sonra Allah tüstü (*düman*) halında olan göyə üz tutdu. Ona (göyə) və Yerə belə buyurdu: “İstər-istəməz vücuda gəlin!” Onlar da: “İstəyərək (Allahın əmrinə itaət edərək) vücuda gəldik!” - *deyə cavab verdilər*”⁷.

Seyid Şəhristani yuxarıdakı ayə haqqında yazır:

“Bu ayə də Yer in hərəkəti başa düşülən ayələrdəndir. “ايتيان” [*ityan*] sözü adi danışmada hiss olunan yerdəyişməni (*gəlmək*) ifadə edir. Keçmiş alimlər Yer in hərəkət etmədiyini düşündüklərindən ayəni qeyri-həqiqi mənalara yozmuşlar. Biz Yer in hərəkət etdiyini qəbul etdiyimizdən digər yozumlara ehtiyacımız yoxdur”⁸.

Müasir yazıçılardan biri məlum ayəni izah edərkən yazır:

“Sözügədən ayə yaradılışın başlanğıcı və göy cisimlərinin, xüsusilə Yer in hərəkətinə işarə vurur”⁹.

“Təfsiri-nümunə”nin müəllifi məlum ayə haqqında yazır:

“Bu ayədə məqsəd Tanrının həqiqətən (göy və ya Yerlə) danışması deyil. Burada məqsəd Allahın (yaradılışla bağlı) iradəsidir”¹⁰.

Əllamə Təbatəbai də “ايتيان” [*i`tiya*] və ايتيان [*ətayna*] sözlərinin Allahın yaradılışla bağlı iradəsini adi danışq şəkildə insanlara çatdırması kimi izah edir”¹¹.

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 24, səh. 337.

² “Maarif-Quran”, səh. 259.

³ Şəhristani, “İslam və astronomiya”, səh. 56

⁴ “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 34.

⁵ “Əbədi ecazkarlıq və həmişəyaşarlıq”, səh. 24.

⁶ “Quranın ecazkarlığı”.

⁷ Fussilət, 11.

⁸ Şəhristani, “İslam və astronomiya”, səh. 59-60.

⁹ “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 35.

¹⁰ “Təfsiri-nümunə”, c. 20, səh 222-228.

¹¹ “Əl-Mizan”, c. 7, səh. 366.

YEKUN

Mərhum Şəhristaninin izahı ayənin ilkin zahiri mənası ilə daha uyğundur. Ayənin Yer in hərəkətinə bir işarə olması üçün heç bir maneə görmürük.

7. **وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا**

“Məgər Biz dağları da dirək etmədikmi?!”¹

وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ

“Sizi yırgalamasın deyə, yer üzündə möhkəm dayanan dağlar yaratdı”².

Bəzi yazıçılar bu ayələrə əsaslanaraq Quranın Yer in öz oxu ətrafında fırlanmasından xəbər verdiyini qeyd etmişlər. İlk ayə haqqında yazırlar:

“Bildiyimiz kimi mismar bir şeyin hərəkət zamanı dağılmasından, uçmasından ehtiyat edilən zaman vurulur”.

Onlar C. Qamovun “Dağların əsas hissəsi Yer səthinin altındadır” fikrini qeyd edərək yazırlar:

“Maraqlıdır, Quran on dörd əsr öncə bu böyük sirin üstünü açmışdır. Çünki Allahın dağları Yer in mismarı olaraq yaratmasının səbəbi budur ki, Yer hərəkət zamanı müvazinətini itirməsin, parçalanmasın”.

İkinci ayə haqqında isə yazırlar:

“Ehtimal ki, yuxardakı ayə (Nəhl, 15) Yer in öz oxu ətrafında fırlanması ilə bağlıdır”³.

Şəhristani yazır:

“Quranda dağların Yer in mismarı adlandırılması Yer in sükunətdə olmasına işarə deyil. Keçmiş alimlərin düşüdüklərinin əksinə olaraq Yer in hərəkət etdiyini bildirir”⁴.

YEKUN

Yer in hərəkətlərindən biri materik hərəkəti və ya Yer kürəsinin bərk xarici qatı (Yer qabığı) ilə bağlıdır. Hansı ki, bu hərəkət bəzən zəlzələ və seysmik dalğaların meydana gəlməsi ilə nəticələnir. Məlum ayə Yer in dağların köməyi ilə müvazinətini qorumasına işarədir. Burada Yer qabığının hərəkətinə də işarə ola bilər. Lakin yuxarıdakı ayələr Yer in öz oxu ətrafında və ya orbit boyu hərəkətinə aid ola bilməz. Çünki Qurana görə dağlar özü də hərəkət edir⁵.

Deməli, alimlərin ayəni Yer in öz oxu ətrafında fırlanması ilə əlaqələndirmələrinin doğru olduğu nəzərə çarpmır.

YERİN HƏRƏKƏTİ İLƏ BAĞLI SON SÖZ

Yer in hərəkəti və istinad olunan ayələr haqqında aşağıdakı məqamları nəzərdən qaçıрмаq lazım deyil.

1. Qeyd olunan 13 ayəyə əsasən demək olar ki, Quran Yer in hərəkət etdiyini qəbul edir. Əlbəttə, bu ayələr hər biri fərqli hərəkətdən söhbət açır.

¹ Nəbə, 7.

² Nəhl, 15.

³ Gudərz Nəcəfi “Quranın heyətləndirici məsələləri”, səh. 36-37, “Quran və hədislərdə yeni elmin işartıları”, c. 1, səh. 75; Musəvi Lari, “İslam əqidələrinin əsasları c. 2, səh. 167-168

⁴ Şəhristani, “İslam və astronomiya”, səh. 61-64.

⁵ Nəml, 88.

2. Quranın işarə vurduğu elmi məqamlar o dövəndə hakim olan Ptolomey təlimlərinə zidd idi. Çünki Ptolomey təlimlərinə görə Yer dünyanın mərkəzi və sükunətdə idi. Lakin Quran Yer in hərəkətindən söhbət açır dı. Bu Quranın xəbər verdiyi elmi bir məsələ idi. Hansı ki, təqribən 9 əsr ondan sonra Kopernik tərəfindən sübuta yetirildi. Bu növ məsələlər Quranın və Peyğəmbərin (s) əzəmətinin göstəricisidir.

3. Quranın Yer in hərəkətindən xəbər verməsi onun əzəmətini göstərsə də elmi möcüzələrindən hesab oluna bilməz. Çünki hələ Ptolomeydən öncə Samoslu Pifaqor, (e. ə. təqr. 500-580), Plutarx (e. ə. təqr. 46-127), Samoslu Aristarx (e. ə. 2-3 əsrlər), Arximed (e. ə. təqr. 287) və başqaları Yer in hərəkət etdiyini söyləmişlər. Deməli, İslamdan öncə dünyanın elmi ictimaiyyəti Yer in hərəkət etdiyi və ya sükunətdə olduğu haqqında iki baxışla tanış idi. Onlardan biri hakim nəzəriyyə, yəni Yer in sükunətdə olması (Ptolomey təlimi), digəri isə məğlubiyyətə uğramış nəzəriyyə, yəni Yer in hərəkəti ilə bağlı versiya idi.

Elmi ecəzkarlıq o zaman olur ki, heç kim Quranın verdiyi xəbəri (ondan öncə) bilmək iqtidarında olmasın. Halbuki Yer in hərəkəti nəzəriyyəsi Quran nazil olmazdan öncə bir elmi nəzəriyyə kimi irəli sürülmüşdür. Əlbəttə, bu, Quranın əzəmətinə kölgə salmır. Çünki Quran ən məşhur alimlərin Ptolomey təlimlərinin əsiri olduğu bir dövəndə açıqca onun əksi olan elmi məsələlərdən söhbət açmışdır.

QURANDA YERİN KÜRƏŞƏKİLLİ OLMASI İLƏ BAĞLI AYƏ VARMİ?

Quranın Yer in kürəşəkilli olması haqqında söhbət açdığını əsaslandırmaq üçün “مشارك” [məşariq] və “مغرب” [məğarib] ifadələri olan ayələrə istinad olunmuşdur. Bu ayələr aşağıdakılardır.

فَلَا أُقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ

“Məşriqlərin və məğriblərin Rəbbinə and olsun ki, Biz, həqiqətən, qadirik”¹.

“Zəif görünən o tayfanı yer üzünün daim xeyir-bərəkət verdiyimiz şərqlərinə və qərblərinə varis etdik”².

“O, göylərin, Yer in və onların arasında olanların Rəbbidir. Məşriqlərin də Rəbbi Odur”³.

Qeyd: İlk ayədə şərqlər və qərblər (məşriqlər və məğriblər) ifadələri mütləq şəkildə işlədilmiş, Yer, Günəş və ya ulduzlarla qeydlənməmişdir. İkinci ayə Yer in şərqləri və qərblərindən söhbət açır. Üçüncü ayə isə yalnız şərqlərdən söhbət açsa da onu Yer, Günəş və ya ulduzlarla qeydləndirməmişdir.

QISA TARİX

İlk baxışdan Yer in düz (hamar) olduğu nəzərə çarpır. Bu ilkin təsəvvür antik dövrlərdən adi insanların əqidəsinə çevrilmişdir. Lakin elm adamları Yer in forması, hansı şəkildə olması haqqında fərqli fikirlər irəli sürmüşlər. Belə fikirlərdən bir neçəsinə nəzər salaq:

1. Anaksimen güman edirdi ki, Yer su üzərinə düşmüş bir qurğuşun parçası kimi fəzada asılı vəziyyətdə qalmışdır. O, düz (hamar) olduğu üçün suyun üzündə qalmışdır. Əgər yığılarsa, suyun təkinə batar.

¹ Məaric, 40.

² Əraf, 137.

³ Saffat, 5.

2. Bəzi qədim kilsə nəzəriyyəçilərinə görə Yer vertikal (şaquli) formada olub, qeyri-müəyyən bünövrələr üzərində bərkidilmişdir.

3. Bəziləri Yerin konusvari olduğunu düşünürdülər. Onun başı yuxarıya, təki isə aşağıya doğrudur. Alt hissəsi sonsuzdur.

4. Anaksimandra görə Yer girdə sütun şəklində idi.

5. Bəziləri Yerin həcmcə kubşəkili, formaca altı bucaqlı olduğunu düşünürdülər.

6. Bəziləri Yerin dəf şəklində (çalğı aləti) olduğunu düşünürdülər.

7. Bəziləri onun təbil (çalğı aləti) formasında olduğunu güman edirdilər.

8. Heraklit Yeri içi boş gəmiyə bənzədirdi.

9. Bəziləri onu yarım təbil şəklində təsəvvür edirdilər.

10. Bəziləri onu qalxan şəklində təsəvvür edirdilər.

11. Bəzi yunanlılar düşünürdülər ki, Yer dairəvidir və Yunanıstan onun mərkəzidir.

12. Antik Yunanıstan və İran filosoflarının fikrincə, Yer tam kürəşəkili, ekvator müstəvisi qütbü ilə paraleldir. Qərbdə bu fikrin yaranması Amerikanın kəşf olunduğu dönmə təsadüf edir (1492). Bəziləri bu nəzəriyyəni bütün erkən çağ İslam alimlərinə aid etmişlər.

13. Son illər Yerin formasının süni peyklərdə öyrənilməsi göstərmişdir ki, Yerin forması daha mürəkkəbdir, ürəyə (kardoid adlandırılmışdır) oxşayır. Şimal qütbü radiusunda planetimiz qabarıq, cənub qütbü radiusunda isə batıqdır. Bu nəzəriyyə bu gün üçün məşhur nəzəriyyədir. Məntiqi arqumentlər və elmi müşahidələr bunu təsdiq edir¹.

QƏRB VƏ ŞƏRQ ELMİN GÖZÜ İLƏ

Şərq və qərb haqqındakı baxışları nəzərdən keçirməzdən öncə bir elmi məsələyə diqqət yetirmək zəruridir.

Yer kürəsi Şimal və Cənub adlanan iki qütbə malikdir.

Digər baxımdan isə Yer öz oxu və Günəş ətrafına fırlandığı üçün Yerdəki müşahidəçi səhər çağı Günəşin bir tərəfdən çıxıb, axşam çağı digər tərəfdən batdığını güman edir (Bu görmə hissəsinin yanılması nəticəsidir). Adi həyatda və bir elmi termin kimi Günəşin doğduğu yerə şərq, batdığı yerə isə qərb deyilir.

Hər bir insana nisbətə yuxarı və aşağı anlayışları mövcuddur. Bu, göy və Yerdir. Deməli, hər bir insana nisbətə altı tərəf nəzərdə tutula bilər. Başqa sözlə desək, üzü Şimal qütbünə dayanmış müşahidəçinin ön tərəfi Şimala doğru, arxa tərəfi isə Cənuba doğru olur. Həmin müşahidəçinin sağında şərq, solunda isə qərb yerləşir. Yer kürəsində hər an Günəşin doğması (çıxması) və batması prosesi baş verir. Yəni Yer kürəşəkili olduğundan daim Yerin bəzi nöqtələrində Günəş çıxır və bəzi nöqtələrində isə batır. Bundan başqa Günəş hər gün müəyyən saatda çıxır və müəyyən saatda da batır ki, öncəki günün günçıxan və günbatan saatları ilə fərqlənir. Deməli, hər bir müşahidəçinin dayandığı nöqtəyə nisbətə şərq və qərb fərqli ola bilər. Yəni hər bir insan harda olursa olsun, ona nisbətə bir şərq və bir qərb var. Belə də demək mümkündür ki, Yer kürəsinin şərqləri və qərbləri var və hər an yenilənir. Çünki Yer daim öz oxu ətrafında hərəkət edir və hər an Yerin müxtəlif nöqtələri üçün yeni şərq və qərb meydana gəlir. Bu mənada ilin günlərinin sayı qədər tülu (günün doğması) və qürub (günün batması) mövcuddur. Nəticədə yeni şərq və yeni qərb mövcuddur.

¹ Şəhristani, "İslam və astronomiya", səh. 32-34.

ELMI SİRLƏR

Quranın Yerin kürəvi olmasına işarələr vurması haqqında müxtəlif fikirlər söylənilmişdir ki, onlardan bir neçəsini diqqətinizə çatdırırıq.

1. Seyid Şəhristani Məaric surəsinin 40-cı ayəsi haqqında yazır:

“Allahın şərqlərə və qərblərə and içməsi şərq və qərb çoxluğunu göstərir. Yeni kosmologiya da bunu sübut edir. Çünki Yerin kürəşəkilli olması hər an müşahidəçiyə nisbətə Yerin bir nöqtəsinin şərq, digər nöqtəsinin isə qərb olduğuna gətirib çıxarır. Deməli, şərq və qərb çoxluğu Yerin kürəşəkilli olması fikri ilə uyğun gəlir”.

O, sonda Yerin kürəvi olması ilə bağlı hədislərdən çoxlu sayda dəlillər göstərir¹.

2. Təfsirçilər “مشارك” [*məşariq*] və “مغارب” [*məğarib*] ifadələri ilə bağlı iki ehtimal irəli sürmüşlər:

a) Günəş hər gün yeni bir nöqtədən çıxır və yeni nöqtədə batır. Buna görə də ilin günlərinin sayı qədər şərq və qərb mövcuddur. Onlar bu fikri əsaslandırmaq üçün həzrət Əlinin (ə) İbn Kəvvanın sualına verdiyi “365 şərq və qərb vardır” kəlamına istinad edirlər.

b) Yerin müxtəlif nöqtəsində şərq və qərb fərqlidir. Bəzən bir nöqtənin şərq eyni zamanda digər nöqtənin qərbidir. Şərqlər və qərblər ifadəsi də üfüqlərin fərqlənməsi ilə bağlıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Əraf surəsinin 137-ci ayəsi ikinci şərhə daha uyğundur. “Təfsiri-nümunə”də bu haqda yazır:

“Yerin şərqləri və qərbləri ifadəsi Fironun hakimiyyətində olan geniş əraziləri nəzərdə tutur. Çünki kiçik ərazilərdə fərqli şərqlər və qərblər, üfüq fərqlilikləri olmur. Lakin geniş ərazilərdə Yerin kürəvi olması ilə əlaqədar üfüqlər də fərqli olur”².

Saffat surəsinin 5-ci ayəsində isə hər iki ehtimal keçərliliyi ilə yanaşı digər ehtimal da əlavə etmək olar.

Birinci: Günəşin hər gün yeni bir nöqtədən çıxması.

İkinci: Yerin kürəviliyi ilə əlaqədar fərqli şərqlərin mövcudluğu.

Üçüncü: Müxtəlif ulduzların şərqləri.

Hər halda məlum ayə Yerin kürəvi olması və şərqləri haqqındadır³.

3. Bəzi müasir yazıçılar hər üç ayəni Yerin kürəşəkilli olması ilə əlaqələndirir və bunu Quranın elmi möcüzəsi hesab edirlər⁴.

Mühəndis Sadat⁵, Şeyx Əhməd Muhyiddin əl-Əcuz⁶ və Şeyx Nəzih əl-Qəmiha⁷ da məlum ayədən (Məaric, 40) Yerin kürəvi formada olduğunun başa düşüldüyünü önə çəkmişlər.

YEKUN

Qeyd olunan ayələrlə bağlı bir neçə məqama diqqət yetirmək lazımdır.

1. “مشارك” [*məşariq*] və “مغارب” [*məğarib*] ifadələri tam olaraq Yerin kürəvi olduğunu göstərmir. Yəni birbaşa “Yer kürəvidir” demir. Lakin şərqlər və qərblərin mövcudluğu Yerin kürəvi formada olmasını tələb edir. Deməli, qəti olaraq bu ayələrin Quranın elmi möcüzəsi olduğunu söyləmək olmaz. Bu incə ifadələrin elmi məsələlərə də işarə vurduğunu desək daha

¹ “İslam və astronomiya”, səh. 34-35.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 6, səh 329.

³ Yenə orada, c. 19, səh. 13-14.

⁴ Gudərz Nəcəfi, Quranın heyrətləndirici məsələləri”, səh. 28-30; Əhməd Əmin, “Təkamülün yolu”, c. 7, səh. 145; Yəduallah Niyazmənd, “Quranın elmi ecazkarlığı müasir elm baxımından”, səh. 189.

⁵ “Əbədi möcüzə və həmişəyaşarlıq”, səh. 27-28.

⁶ “Məalim əl-Quran fi əvalim əl-əkvən”, səh. 38.

⁷ “Əl-Quran yətəcəlla fi əsr əl-elm”, səh. 147.

dəqiq olar. Çünki şərqlər və qərblərin mövcudluğu hər bir müşahidəçi üçün hiss olunandır. Bu heç kimin gətirə bilməyəcəyi bir möcüzə deyil.

GÖYLƏRDƏ CANLI VARLIQLAR MÖVCUDDURMU?

(YERDƏNKƏNAR SİVİLİZASIYA)

Göy daim bəşər fikrini özünə məşğul edən varlıqlardandır. Göydə (Günəş sisteminin digər cisimlərində) həyatın mövcud olub-olmaması daim insanları düşündürmüşdür. Bəzi ayələrdə göydə (Kainatın planet tipli digər səma cisimlərində) həyat olduğuna işarələr var. Təfsirçilər bu mövzu ilə bağlı aşağıdakı ayələrə istinad etmişlər.

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَىٰ جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ
“Göyləri, Yeri və oralara yayıb səpələdiyi canlıları yaratmağı Onun qüdrət nişanələrindəndir. Allah istədiyi vaxt onları bir yerə yığmağa qadirdir!”¹

QISA TARİX

İnsanlar əsrlər boyu Ptolomey təlimlərinə əsaslanaraq ulduzları göyün tavanına vurulmuş mismarlar hesab edirdilər. Lakin Kopernikin astronomik devrimindən və yeni nailiyyətlərdən sonra Yerdənkənar sivilizasiya haqqında düşünməyə başladılar. İnsanların digər göy cisimlərinə səfər etmək arzusu da mövcudluğu fərz olunan Yerdənkənar sivilizasiyalarla əlaqə yaratmaqla bağlıdır.

Asimov “XX əsrin kəşfləri” əsərində yazır:

“Kosmik uçuşlar vasitəsilə əldə etdiyimiz məlumatlar göstərir ki, biz mütləq ulduzları ələ keçirməliyik (onlara səfər etməliyik). Biz mütləq üstündə dostu, düşməni, nəhəngləri daşıyan planet tipli səma cisimlərini təsir altına almalıyıq”².

İlk insan Aya endikdən sonra bu maraq daha da çoxaldı³. Bu haqda geniş tədqiqat işləri, müşahidələr göstərir ki, yalnız bizim qalaktikada (Ağ yol) 600 həyat mövcud olan səma cismi var. Bu ulduz və planet tipli cisimlərdə Yerdəki həyat formasına, sivilizasiyaya oxşar sivilizasiya mövcuddur. Hesablamalara görə bütövlükdə Kainatda 600 milyon həyat forması olan cisim var.

ABŞ və keçmiş SSRİ astronomunun birgə işləyib hazırladığı “Biz tək deyilik” tədqiqat əsərində göstərilir ki, bizim qalaktikada minimum 1 milyard həyat üçün əlverişli olan (planet tipli) cisim var.

Bir çox astronomlara görə, Yeri Kainatda insan yaşayan yeganə cisim, Yerdəki həyat formalarını isə yaşayışın mümkün vahid formaları hesab etmək olmaz⁴.

Əbd ər-Rəzzaq Nofel alimlərin Yerdənkənar sivilizasiya haqqında görüşlərini qeyd edir və digər səma cisimlərində həyat olması ehtimalına üstünlük verir⁵.

Əbd əl-Qəni Yerdənkənar sivilizasiyanın mövcudluğunu üç aspektdən açıqlayır (elm, əql və Quran baxımından).

---

¹ Şura, 29.

² “XX əsrin kəşfləri”, səh. 67-68.

³ Amerika astronomları H. Armstrong və E. Oldrin ilk dəfə Aya enmiş (“Apollon-11” gəmisi ilə) adamlardır (21. 7. 1969). “Apollon”un sonrakı buraxılışlarında daha 10 adam Ayda olmuşdur.

⁴ “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 168.

⁵ “Əl-Quran və əl-elm əl-hədis”, səh. 200-214.

O, əqli baxımdan fikirlərini belə əsaslandırır: Əgər digər səma cisimlərində həyat mövcud olmasa, bu, Allahın hikmətinə ziddir. Geniş göy cisimləri yaradıb onları boş qoymaq sağlam ağıla müvafiq deyil¹.

Elmi baxımdan isə fikrini belə izah edir: Bütün varlıq aləmi (kimyəvi) tərkib, quruluş və ahəngdarlıq baxımından eynidir. Bu göstərir ki, bütün Kainatın vahid yaradıcısı var. Onların ilkin maddəsi eynidir və olarda mövcud həyat forması da Yerdəki həyat forması kimidir. Əgər bu gün alimlər Yerdənkənar sivilizasiyalar haqqında məlumat əldə edə bilməmişlərsə bu, digər səma cisimlərində həyatın mövcud olmaması demək deyil. Ehtimal ki, gələcəkdə digər alimlər yeni texniki imkanlar hesabına planet tipli digər səma cisimlərində həyatın mövcudluğunu sübuta yetirə biləcəklər².

ELMİ SİRLƏR

Təfsirçilərin məlum ayə (Şura, 29) haqqında söylədiklərinə nəzər salaq.

Əllamə Təbatəbai yuxarıdakı ayə haqqında yazır:

“Ayənin zahirindən başa düşülən mənaya əsasən göylərdə də Yerdə olduğu kimi canlılar yaşayırlar. “دابة” [dabbə] sözündən məqsəd mələklərdir deyənlər” yanılırlar. Çünki “دابة” [dabbə] sözü mələklər haqqında işlənmişdir³.

“Təfsiri-nümunə”də oxuyuruq:

“دابة” [dabbə] sözü ən kiçik həşəratdan başlayaraq nəhəng heyvanlara qədər bütün varlıqları əhatə edir. Məlum ayədən göylərdə canlı varlıqların yaşadığı anlaşılır. Alimlər isə bu haqda hələ də qəti bir söz deyə bilmirlər. Onlar sadəcə bəzi planetlərin həyat üçün əlverişli olduğu ehtimalını irəli sürürlər⁴.

Həzrət Əlidən (ə) nəql olunan bir hədisdə deyilir:

“Səmada müşahidə etdiyiniz ulduzlarda da Yerdə olduğu kimi şəhərlər mövcuddur⁵.”

Əbd ər-Rəzzaq Nofel bu haqda geniş söhbət açaraq yazır:

“Quranda əsrlər öncə göylərdə də canlı varlıqların yaşadığı bildirilir”.

O, bunun sübutu üçün Şura surəsinin 29-cu ayəsinə əsaslanır və bildirir ki, Allah göylərdə və Yerdə mövcud olan canlı varlıqların hamısını bir yerə toplaya bilər⁶.

Əbd əl-Qəni əl-Xətib məlum ayə haqqında danışarkən göy cisimlərində həyat olduğu haqda fikirləri qeyd edir.⁷

Zəməxşəri öz təfsirində yazır:

“Çox güman ki, göylərdə də Yerdə yaşayan canlıların bənzəri yaradılmışdır⁸.”

Əbu Səid öz təfsirində yazır:

“Göy cisimlərində də Yerdə olduğu kimi canlılar mövcuddur”.

Fəxr Razi yazır: “Ehtimal ki, Allah göylərdə müxtəlif heyvanlar yaratmışdır⁹.”

Ayətullah Hüseyn Nuri yazır:

¹ “Quran və müasir elm”, səh. 221-222.

² Yenə orada, səh. 222-223.

³ “Əl-Mizan”, c. 18, səh. 58.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 20, səh. 58.

⁵ “Səfinə əl-bihar”, c. 2, səh. 574.

⁶ “Əl-Quran və əl-elm əl-hədis”, səh. 214-216.

⁷ “Quran və günün elmi”, səh. 229.

⁸ “Əl-Kəşşaf”, c. 4, səh. 225.

⁹ “Təfsir əl-kəbir”, c. 27, səh. 171.

“Son zamanlar sovet alimləri bizim qalaktikada milyardlarla həyat üçün əlverişli olan cisim olduğunu kəşf etmişlər. Maraqlı burasıdır ki, Quran 14 əsr öncə elmin bu nailiyyətindən xəbər verir”.

O, məlum ayədə iki mühüm məqamın mövcudluğunu qeyd edir.

1. Göylərdə də Yerdə olduğu kimi canlı varlıqlar mövcuddur.

2. Allah istədiyi zaman bu varlıqlar bir-birindən xəbərdar olacaqlar (bir-birlərini görəcəklər)¹.

Əllamə Təbatəbaiyə aid edilən “Quranın ecazkarlığı” adlı kitabda məlum ayəyə (Şura, 29) istinad olunaraq göy cisimlərində də həyat olduğu açıqlanır.

Bir çox yazarlar yuxarıda qeyd olunan ayələrə əsaslanaraq (Şura, 29; Nəhl, 53; Nur, 45) göy cisimlərində canlıların, hətta bitkilərin və abadlıqların (Buruc, 2) mövcudluğu ehtimalını irəli sürmüşlər².

YEKUN

Məlum ayəni (Şura, 29) Yerdənkənar sivilizasiya ilə uyğunlaşdırmaqla bağlı bir neçə məqamı diqqətdən qaçıрмаq olmaz.

1. “سما” [səma] və “سموات” [səməvat] ifadələri Quranda bir neçə fərqli mənada işlənmişdir. Sözügedən açıqlama (təfsir) o zaman doğru olar ki, ayədə qeyd olunan “سموات” [səməvat] sözündən məqsədin göy cisimləri olduğu isbat edilsin. Bir halda ki, “سما” [səma] sözündən məqsəd Yeri əhatə edən qaz örtüyü (atmosfer), “دابة” [dabbə] sözündən məqsəd isə adi gözlə görülməyən kiçik varlıqlar (mikroblar) və ya göydə uçan quşlar olduğu fikri də irəli sürülə bilər. Lakin buna baxmayaraq, ayənin hər iki açıqlamaya aid olduğu istisna edilmir.

2. Əgər Yerdənkənar sivilizasiyanın mövcudluğunun elmi baxımdan isbat edilmədiyini, hələ də güclü bir ehtimal olduğunu nəzərə alsaq, bu fikri qəti olaraq Qurana aid edib onun elmi möcüzəsi hesab edə bilmərik.

3. Əgər ikinci ehtimalın üzərində dayansaq, o zaman ayədə hamının müşahidə etdiyi real həyatdan söhbət açıldığının şahidi olacağıq. Bu, Allahın nişanələrindəndir. Yəni Allah havanı elə bir şəraitdə yaratmışdır ki, quşlar orada sərbəst hərəkət edə bilirlər. Mikroblara gəldikdə isə erkən çağ ərəblərinin bu haqda məlumatsızlığını nəzərə alsaq, buna elmi rəng verib Quranın möcüzələrindən hesab etmək olar.

QURANA GÖRƏ DÜNYANIN SONU NƏ ZAMAN VƏ NECƏ BAŞ VERƏCƏK?

Quran Qiyaməti dünyanın sonu, yeni bir dünyanın başlanğıcı hesab edir. Bu səmavi kitab bir çox ayələrdə Qiyamət öncəsi baş verəcək hadisələrdən söhbət açır ki, bunların bəziləri Qiyamətin nişanələrindən hesab olunur.

Quran şərhçiləri və astronomlar mövcud Kainatın sonu ilə bağlı ayələri bir neçə qismə ayırırlar:

a) *Günəş* və ulduzların sönməsinə işarə vuran ayələr;

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَإِذَا النُّجُومُ انكَدَرَتْ

“And olsun günəşə və onun işığına (günəşin qalxdığı vaxta); And olsun (günəşin) ardınca çıxan aya!”³

“Müəyyən vaxta qədər (səmada) dolanan Günəşi və Ayı ram edən məhz Allahdır”¹.

¹ “Kosmos əsrinin biliyi”, səh. 168-169.

² “Abbas Əli Mahmudi, “Quranda səma sakinləri” səh. 95-99.

³ Təkbir, 1-2.

- b) Ayın parçalanmasından söhbət açan ayələr;
*“O saat (qiyamət) yaxınlaşdı və ay parçalandı”*².
- c) Səma və ulduzların mövcud düzümünün pozulması ilə bağlı ayələr;
*“Göy parçalanacağı zaman; Ulduzlar dağılıb səpələnəcəyi zaman”*³.
*“Günəşlə ay birləşəcəyi zaman”*⁴.
- ç) Yerdə böyük zəlzələlərin baş verəcəyindən xəbər verən ayələr;
*“Həqiqətən, qiyamət günününün (axır saatin) zəlzələsi dəhşətli şeydir!”*⁵
- d) Dağların parçalanmasından söhbət açan ayələr;
*“Dağlar isə didilmiş yun kimi olacaqdır!”*⁶
- e) Dənizlərin od tutub yanmasından söhbət açan ayələr;
*“Dənizlər od tutub yanacağı (və ya dolub daşacağı) zaman”*⁷.
- ə) Səmanı tüstü bürüməsi haqqında danışan ayələr;
*“Sən göyün aşkar bir dumana bürünəcəyi günü gözlə!”*⁸

DÜNYANIN SONU HAQQINDA ELMİ FİKİRLƏR

Kosmologiyada dünyanın sonu ilə bağlı iki məsələ müzakirə olunur:

Birinci: Kainatın genişlənməsinin sonu varmı?

Dünya daim genişlənməkdədir. Qalaktikalar sürətlə bir-birlərindən ayrılmaqdadır. Bu genişlənmə prosesi daim davam edəcəkmi? Bu genişlənmə bir gün sona yetəcəkmi? Alimlər bu suallara cavab olaraq üç ehtimal irəli sürürlər:

- a) Dünyanın genişlənməsi daimidir (sonsuzdur);
- b) Sonda dünya cazibə qüvvəsinin təsiri ilə sıxılaraq (yumularaq) bir nöqtəyə qayıdacaq;
- c) Dünya daim partlayışlarla qarşı-qarşıyadır.

Rus fiziki Aleksandr Fridman (1888-1925) 1920-ci ildə göstərirdi ki, bu sualların cavabı Kainatın kütləsi ilə bağlıdır⁹.

İkinci: Günəş, Yer və ulduzların sonu necə olacaq?

¹ Rəd, 2.

² Qəmər, 1.

³ İnfitar, 1-2 (Haqqə, 16; Furqan, 25; Mürsəlat, 9; Tur, 9; İnşıcaq, 1).

⁴ Qiyamət, 9 (Ənbiya, 104; Mürsəlat, 8).

⁵ Həcc, 1 (Müzzəmbil, 14; Vaqiə, 4; Zilzal, 1-2; Naziat, 6-7).

⁶ Qariə, 5 (Nəbə, 20; Vaqiə, 5-6; Müzzəmmil, 14; Haqqə, 14; Tur, 10).

⁷ Təkvir, 6 (İnfitar, 3).

⁸ Duxan, 10.

⁹ Əgər dünyanın kifayət qədər kütləsi olarsa, sonda cazibə qüvvəsi onun genişlənməsini saxlayacaq, göy cisimləri bir-birinə doğru hərəkət edəcək və nəhayət, onlar hamısı bir nöqtəyə toplaşacaq. Əks təqdirdə (yəni kifayət qədər kütlə olmadıqda) dünya genişlənməyini davam etdirəcək.

Alimlər dünyanın kütləsini müəyyənələşdirməklə hansı variantın mümkün olduğunu üzə çıxarmaq istəyirlər (Kosmos və qalaktika yolu, səh. 50-52).

Bəzi fizik və astronomların fikrincə, Günəş 10 mlrd. il istilik vermək qabiliyyətinə malikdir. Hal-hazırda onun ömründən 5 mlrd. il keçmişdir¹. Deməli, planetimiz (Yer) hələ 5 milyard il Günəş ətrafında fırlanacaqdır. Günəş ömrünün son günlərində hava balonu tək şişərək nəhəng bir ulduz şəklini alacaq və günəş sisteminin iki planeti – Venera (Karvanqıran) və Merkuri ilə birləşəcəkdir.

Yer 1000 dərəcə istiliyə malik olacaq. Həyat izləri silinəcək. Bütün okeanlar buxara çevriləcək”².

Bəzi nəzəriyyəçilər ulduzların sönükməsi haqqında yazırlar:

“Bütün ulduzlar istilik-nüvə reaksiyaları hesabına şüalandığından nəhayət bu şüalanma sona yetəcəkdir. Ulduzlar genişlənəcək və bundan yaranan parlaq qazlar (ulduzların üst qabığı) nağılvəri şəkildə fəzaya səpələnəcək. Bunlar, “planetşəkilli dumanlıqlar” adlanır. Ulduzların nüvə ehtiyatı bitdikdə cazibə qüvvəsi onları öz təsiri altına salacaq və çox isti kül tərəciklərinə çevriləcəklər. Çox böyük ulduzlar baş verəcək bir partlayış nəticəsində öz parlaqlıqlarını itirəcəklər. Daxilində nüvə partlayışı baş verən ulduzların üst qabıqları kənara sıçrayacaq. Can verməkdə olan ulduz yalnız bir neçə saat enerji yayacaq”³.

ELMİ SİRLƏR

Bəzi təfsirçilər məlum ayələrin dünyanın sonu ilə bağlı kosmoloji nailiyyətlərlə üst-üstə düşdüyü haqqında söhbət açmışlar.

1. Ayətullah Məkarim Şirazi, “Pəyami-Quran” adlı təfsir əsərində dünyanın sonu ilə bağlı ayələri təhlil edərkən “Təkvir” surəsinin 1-2-ci ayələri haqqında yazır:

“کورت” [*kuvvirət*] sözü, bükülmək, yığılmaq (sıxılmaq) mənalarını ifadə edir. Bəzən isə sönükmək kimi tərcümə olunur. Ehtimal ki, Günəşə nisbətə hər iki mənə keçərlidir. Belə ki, günəş tədricən sıxılaraq (büzüşərək) parlaqlığını itirəcək (sönükəcək).

“انكدرت” [*inkədərət*] sözü sönükmək, qaralmaq, çökmək, parçalanmaq mənalarını ifadə edir. Deməli, Qurana görə dünyanın sonunda Günəş sisteminin ən parlaq cismi sönükəcək. Digər ulduzların da taleyi belədir.

Alimlərin fikrincə Günəşin enerjisi onun daxilində gedən istilik-nüvə reaksiyalarından törəyir. Onun çəkisi hər gün 1 milyard ton azalır və bu onun tədricən sönükməsinə, parlaqlığını itirməsinə gətirib çıxarır”⁴.

O, Günəş və Ayın cəmləşməsi (“Qiyamət”, 8) haqqında yazır:

“Çox güman ki, Günəş və Ayın cəmləşməsindən məqsəd Ayın cazibə müvazinətinin pozulması nəticəsində mərkəzə, yəni Günəşə doğru cəzb olunmasıdır”⁵.

“İnfitar” surəsinin 1-2-ci ayələri haqqında yazır:

“Ulduzların da düzümü, cazibə müvazinəti pozulacaqdır. Çox güman ki, Quran da buna işarə vurur”⁶.

O, “İnfitar” surəsinin 3 və “Təkvir” surəsinin 6-cı ayələrini izah edərkən üç ehtimalı qeyd edir:

¹ Dr. Erick “Yeni fizika”, səh, 20-21. O , yazır: “Günəş saniyədə 564 mln. *t* hidrogen yandırır. Bu miqdardan 560 *t* helium yaranır, 4 mln. *t* isə digər maddələr (bunun yalnız 7%-i yanacaq kimi istifadə olunur) təşkil edir və enerjiyə çevrilir. Nəticədə işıq, şüalanma şəklində yayılır.

² Yenə orada, 54-55.

³ “Kosmos və qalaktika yolu”, səh. 25-26.

⁴ “Pəyami- Quran”, c. 6, səh. 33-34.

⁵ Yenə orada, səh. 35.

⁶ “Pəyami-Quran”, c. 6, səh. 35

Birinci ehtimal: Su iki ünsürdən - oksigen və hidrogendən təşkil olunmuşdur. Bunlar hər ikisi yanmaq qabiliyyəti olan qazlardır. Suyun tərkibi ayrılacaq və böyük yanğınlar törənəcək.

İkinci ehtimal: Qiyamət öncəsi böyük zəlzələlər nəticəsində Yer yarılacaq və dənizlər bir-birinə qovuşacaq.

Üçüncü ehtimal: Dağların parçalanaraq dənizlərə tökülməsi və yaxud göydən yağan bərk cisimlərin okeanlara düşməsi suyun daşmasına və bütün quru əraziləri su basmasına gətirib çıxaracaqdır.

2. Yazıçılardan biri Qiyamət surəsinin 9-cu ayəsinə toxunaraq gerçəkliyə hakim olan mövcud düzümün pozulması haqqında yazır:

“Atom nüvəsi ilə onun ətrafına fırlanan elektronlar arasındakı boşluq onların kütlələrinə nisbətdə çox genişdir. Əgər bir atomun 1 km olduğunu şərtləşsək, onun yalnız 1 m-ini nüvə və proton tutur. Elektron isə 1 km-lik fasilədə nüvə ətrafında hərəkət edir (fırlanır).

Əslində bütün varlıqlar (canlı və ya cansız) atomlardan təşkil olunmuşdur. Əgər atomlar arasındakı məsafə və boşluq aradan getsə, bütün varlıqlar öncəki çəkirlərini qorumaq şərti ilə olduqca kiçik varlıqlara çevrilər və bu zaman bütöv maddi aləm bir göz qırpımında dağılar. Yer kürəsi kiçik bir narınc şəklini alar¹.

Sonra göy cisimləri kiçik yumaq (şar) şəklinə düşərək bir-biri ilə toqquşacaqlar. Bu elmi həqiqət (böyük Köpək bürcündə) Sirius adlanan çox böyük bir ulduzun bir anda kiçik bir ulduza çevrilməsi zamanı isbat olundu”².

3. Bəziləri Təkvir, 3 ayəsinə suyun tərkibində oksigen atomunun hidrogendən ayrılması kimi izah edirlər³.

4. Bəzi müasir yazıçılar Təkvir surəsinin 1, İnfitar surəsinin 1 və 2-ci ayələrinə toxunaraq Günəş və ulduzların sönükməsi haqqında bir neçə nəzəriyyəni qeyd etmişlər:

a) Doktor C. Qamov yazır:

“Elə bir gün gələcək ki, Yer (eləcə də digər planetlər) böyük bir partlayış nəticəsində qaz-toz şəklinə düşəcəklər”⁴.

b) Professor A. Maseviç yazır:

“Bir gün Günəşin hidrogen ehtiyatı nüvə reaksiyaları nəticəsində bitəcək”⁵.

c) Elm adamlarından biri yazır:

“Termodinamik prinsiplərə görə bütün cisimlər getdikcə hərarətini itirir. Elə bir gün gələcək ki, bütün cisimlərin hərarəti bərabər səviyyəyə enəcək və bu, bütün varlıqların, göy cisimlərinin məhvini gətirib çıxaracaq”⁶.

5. Bəzi yazıçılar Ayın parçalanması (Qəmər, 1) haqqında yazır:

“Son dövrlərdə astronomlar belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, bir gün Ay iki və ya daha çox hissəyə bölünəcək. Bunlar da öz növbəsində partlayaraq min dəfələrlə bölünəcəklər.

Avropa astronomu *Jeames* göstərir ki, gələcəkdə Ay Yerə son dərəcə yaxınlaşacaq. Bu zaman Yer çökmək təhlükəsi ilə üzləşəcək”⁷.

6. Əbd ər-Rəzzaq Nofel də dünyanın sonu, Günəş və Ayın taleyi haqqında bir neçə nəzəriyyənin mövcud olduğunu göstərir.

---

¹ *Joliot* adlı bir alim yazır: “Əgər insan bədəninin atomlarının məsafələri aradan qalxarsa, o, çəkisini qorumaqla, misal üçün, 70 kq çəkili insan 70 kq mikrob şəklində düşər. Belə ki, onu yalnız mikroskopla görmək mümkün olar.

² “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 129-131.

³ “Təkamülün yolu”, səh. c. 3, səh. 189; “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 132.

⁴ “Günəşin sonu”, səh. 163.

⁵ “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 134.

⁶ Məhdi Bazarqan, “Sonsuz yol”, səh. 490; “Təkamülün yolu”, səh. 183.

⁷ “Dünyanın keçmişi və gələcəyi”, səh. 183.

7. Əhməd Məhəmməd Süleyman məlum ayələr haqqında bir neçə ehtimalı qeyd etdikdən sonra Duxan surəsinin 10-cu ayəsində sözügedən “دخان” [*duxan*] sözünü alov kimi tərcümə edir və dünyanın sonu ilə əlaqələndirir. Sonra Günəşin partlaması və sönükməsi ehtimallarını qeyd edərək bildirir ki, Yer ya Günəşin istisindən törənən alov, ya da onun sönükməsindən qaynaqlanan şaxta nəticəsində məhv olacaq¹.

8. Bəzi alimlər Duxan surəsinin 10-cu ayəsini ilahi möcüzə hesab edir və bildirirlər ki, dünya Qiyamətdə “دخان” [*duxan*] (tüstü) olacaq və bu elmi bir həqiqətdir².

YEKUN

Qeyd olunan fikirlərin dünyanın sonu ilə uyğun olduğuna baxmayaraq, bir neçə məqama diqqət yetirmək lazımdır.

1. Ayın parçalanması haqqında (Qəmər, 1) qeyd olunanlar iki cəhətdən tənqid oluna bilər.

Birincisi, qeyd olunan elmi məsələlər qəti olaraq sübuta yetirilməmişdir. Ayın parçalanacağına elmi səbəbləri qeyd olunmayıb, sadəcə onun Yerə yaxınlaşması ödə çəkilməmişdir. Bu versiya doğru olsa belə Ayın Yerə cəzb olunması nəticəsində baş verir. Bir halda ki, Quran Qiyamət öncəsi Günəş və Ayın bir yerə toplaşmasından söhbət açır (Qiyamət, 9).

İkincisi, təfsirçilər Ayın parçalanması haqqında iki ehtimalı qeyd edirlər:

a) Ayədən məqsəd Peyğəmbər (s) dönəmində baş vermiş məşhur “Şəqq əl-qəmər” (Ayın bölünməsi) möcüzəsidir. Hansı ki, bu möcüzə özü Qiyamətin yaxınlaşmasını göstərən nişanələrdəndir. Necə ki, sonuncu Peyğəmbərin (s) gəlişi özü də Qiyamətin yaxınlaşmasının əlamətlərindəndir.

b) Ayədən məqsəd Ayın Qiyamət zamanı parçalanmasıdır.

2. “Duxan” surəsinin 10-cu ayəsi haqqında təfsir kitablarında üç ehtimal irəli sürülmüşdür.

Birinci ehtimal: Ayədə məqsəd odlu tüstüdür. Hansı ki, Qiyamətin əzablarından biridir.

İkinci ehtimal: Ayədə məqsəd tüstü sözünün məcazi mənasıdır. Yəni məqsəd Peyğəmbər (s) dönəmində kafirləri əhatə edən quraqlıqdır.

Üçüncü ehtimal: Məqsəd Qiyamət öncəsi hər yeri bürüyəcək tüstüdür.

Təfsirçilərə görə ilk iki ehtimal zəifdir. Üçüncü ehtimal isə daha məqsədəuyğundur. Bunu təsdiq edən çoxsaylı rəvayətlər də mövcuddur³.

Hər halda Əhməd Məhəmməd Süleymanın irəli sürdüyü fikir (tüstüdən məqsədin alov olması fikri) leksik və hədis baxımdan təsdiq olunmur.

3. Quranda Günəş və ulduzların sönükməsi, onların düzümünün dağılması haqqında ümumi işarələr olsa da bu haqda qəti elmi nəzəriyyə mövcud olmadığı üçün bu və ya digər versiyayı Qurana aid etmək yanlışdır.

4. “فجرت” [*fuccirət*] və “سجرت” [*succirət*] ifadələrinin suyun tərkibindəki atomların partlaması ilə bağlı olması haqqında heç bir tutarlı dəlil yoxdur. Oksigenin hidrogendən ayrılmasını da yalnız bir ehtimal olaraq ödə çəkmək olar. Digər açıqlamalar da “فجرت” [*fuccirət*] və “سجرت” [*succirət*] ifadələrinə yaddır.

5. Quranın Günəşin, ulduzlar və digər planetlərin sonu haqqında işarələri mövcud elmi nəzəriyyələrə müəyyən qədər uyğundur. Bu bir növ elmi sirlərin üstünün açılması hesab olunur. Lakin bir gün bu qəti olaraq öz elmi sübutunu taparsa o zaman Quranın elmi möcüzəsi hesab oluna bilər.

¹ “Quran və elm”, səh. 68-71

² Məhəmməd Sami Məhəmməd Əli, “Quranda elmi ecazkarlıq”, səh. 35.

³ “Pəyami-Quran”, c. 6, səh. 25-27; “Təfsir əl-kəbir”, c. 27, səh. 242; “Ruh əl-məani”, c. 25, səh. 107; “Bihar əl-ənvar”, c. 52, səh. 209; “Dürr əl-mənsur”, c. 6, səh. 29.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

QURAN VƏ RIYAZİ ELMLƏR

Son illərdə qələm sahibləri Quranın ecazkarlığının digər tərəfi, ədədlərlə bağlı möcüzələri haqqında fikir yürütməyə başlamışlar. Onların fikrincə Quranda riyazi bir ahəngdarlıq mövcuddur. Əlbəttə, bu fikrin izlərinə ilk olaraq Syutinin “əl-İtqan” əsərində rast gəlirik¹.

Son illərədək bu elmi sirrin üstü açılmamışdı. Kompüterin meydana gəlməsi bu yeni yaranmış fikrin inkişafına təkan verdi və Quranın ecazkarlığını bir daha sübuta yetirdi. Sözügedən qələm sahibləri bu vasitə ilə digər nəticələr də əldə edirlər ki, qarşıda bu haqda söhbət açacağıq. Bu sahədə tədqiqat aparan elm adamlarının önündə gedən adlar Rəşad Xəlifə, Əbd ər-Rəzzaq və başqalarıdır.

Qarşıda isə bu fikirləri qəbul etməməkdə israrlı olan digər Quran şərhçiləri var. Belə ki, bəziləri bu hesablamaları yanlış, bəziləri isə daha da irəli gedərək Bəhailiyyətin fitnəsi, yanlış yolda olan təmayülçü bir cərəyan hesab edir və buna dəlil olaraq Rəşad Xəlifənin peyğəmbərlik iddia etdiyi üçün öldürüldüyünü göstərir.

Biz öncə hər iki fikrin tərəfdarları və onların kitabları haqqında məlumat verəcək və sonda yekun fikrimizi diqqətinizə çatdıracağıq:

a) Quranın ədədlərlə bağlı ecazkarlığını qəbul edənlər;

Bu haqda çoxlu sayda elm adamları kitab yazmışlar. Burada bir neçə mühüm əsəri diqqətinizə çatdırırıq.

1. “Möcüzə əl-Quran əl-kərim”, Doktor Rəşad Xəlifə.

Doktor Rəşad Xəlifə Misirin “Təntə” şəhərində sufi ailəsində dünyaya göz açdı. O, 1971-ci ildə Məkkədə rəsmi şəkildə təsəvvüf xələfləri cərgəsinə qoşuldu.

Yeni təhsilini Qahirə “Eyn əş-şəms” Kənd Təsərrüfatı Universitetində başa vurdu. Sonradan Arizona universitetində aspiranturanı (1959-1961), Kaliforniya universitetində isə doktoranturanı (1962-1964) Bitki Biologiyası fakültəsində bitirdi.

O, üç il müddətində kompüterdən istifadə edərək Quran haqqında tədqiqat apardı. Bu tədqiqatın nəticəsini 1351 h. ş. ilində dünya mediasına açıqladı. Onun “Möcüzə Quran əl-Kərim” əsəri 1983-cü ildə çapdan çıxdı. Çox keçmədən Amerikada ingilis variantı çap olundu.

Rəşad Xəlifənin bütün səyi Quranda “müqəttə” hərflərin sirlərini açmağa yönəlmişdir. O, sübut edir ki, surələrin başlanğıcında yerləşən “müqəttə” hərflər həmin surənin hərfləri ilə sıx əlaqədədir. O, bu hesablamaları aparmaq üçün kompüterdən kömək almış və bildirmişdir ki, Quranın 29 surəsində “müqəttə” hərf var. Bu hərflərin məcmusu ərəb əlifbasının 28-hərfini təşkil edir.

O, bu hərflərin 114 surəyə nisbətini tədqiq etmiş və maraqlı nəticələr əldə etmişdir.

“ن” hərfi “ن و القلم” surəsində digər surələrə nisbətdə çoxluq təşkil edir.

---

¹ Bizim bu kitabda tədqiq etdiyimiz mövzu Quranın elmi ecazkarlığıdır. Elmdən isə məqsədimiz təcrübi elmlərdir. Deməli, Quranın ədədlərlə bağlı ecazkarlığı bizim mübahisə obyektimizdən kənardır; çünki riyaziyyat rəşad (əqli) elimlərdəndir. Lakin bu məsələ böyük əhəmiyyət daşıdığı üçün Quranın elmi ecazkarlığı ilə bağlı bir çox kitablarda haqqında söhbət açılmışdır. Digər tərəfdən də elmi ecazkarlıq sözün geniş mənasında bütün elmləri (rəşad, ənənəvi, empirik, intuitiv və s.) əhatə edir. Bütün bunları nəzərə alıb Quranın ədədlərlə bağlı möcüzələrinə də qısaca toxunduq.

O, 19 ədədinin (Müddəssir, 30) Quranda özünəməxsus yeri olduğunu qeyd edir və bəzi ayə və sözlərin sayını ona tətbiq edərək riyazi bir düzüm qarşıya qoyur. O, çoxsaylı hesablamalarla, riyazi cədvəllərlə bunu isbat etməyə çalışır və aşağıdakı nəticəni əldə edir:

a) Quran Allah kəlamıdır. “Müqəttə” hərflər özünəməxsus yerlərində yerləşdirilməklə əlifba hərflərinin Quran boyunca dəqiq paylanmasını göstərir. Belə bir inkişaf etmiş üslubun bəşər tərəfindən təqdim oluna biləcəyini heç kim iddia edə bilməz.

O, Quranın ecazkarlığını bu yolla sübut etməyə çalışır. Hətta həzrət Musa (ə) və İsanın (ə) da möcüzələrini Quranla sübut edir.

b) Quran surələrinin mövcud tərtibi bilavasitə Allahın ilhamıdır;

c) Quran surələrinin bugünkü ardıcılıqla Allah tərəfindən nazil olması;

ç) Surələrin nazil olduğu məkanın (Məkkə və ya Mədinə) təsdiqlənməsi;

d) Quranda sözlərin məxsus qaydada yazılması bilavasitə Allahın göstərişidir. Buna görə də Quranda sözlərin yazılışının dəyişilməməsini tövsiyə edir;

e) Surələrin ayələrə bölünməsi Allahın əmri ilə gerçəkləşmişdir;

ə) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ayəsi hər bir surənin ayrılmaz hissəsidir (Tövbə surəsindən başqa). O, bunu da riyazi yollarla sübut edir.

2. “Quranın ecazkarlığı”, müqəttə hərflərin statistik təhlili”.

Kitabın Müəllifi Rəşad Xəlifədir. Tərcümə və əlavələr isə Seyid Məhəmməd Təqi Ayətullahiyə məxsusdur. Tərcüməçi bu kitabı ingiliscədən çevirmiş, bəzi əlavələr də etmişdir.

3. “XX əsrin möcüzəsi”, İbn Xəlifə.

O, 110 səhifədən ibarət əsərində Quranın əmrlərinin 90%-nin yeddi, üç və ya bir olduğunu və təkrarlanması zəruri olduğunu qeyd etmişdir.

Misal üçün, اعبدا (ibadət edin) əmri üç dəfə ümumkütləyə müraciətlə qeyd olunmuşdur. Eyni ifadə ilə üç dəfə məkkəlilərə, üç dəfə İslam peyğəmbərinə (s) müraciət olunmuşdur. Şüeyb (ə), Nuh (ə), Hud (ə), Saleh (ə) və İsa (ə) hər biri üç dəfə öz qövminə bu ibarə ilə müraciət etmişdir. Bu, çox qərribə bir sirdir.

O, bu ədəd düzümünü Quranın elmi möcüzəsi hesab edir.

4. “Əl-Mənzumat əl-ədədiyyə fil-Quran”, Mustafa Əbu Yusif Bədran.

Bu kitab 88 səhifədən ibarətdir. Əsasən müqəttə hərflərin riyazi əlaqələrini və “الله” sözünün müxtəlif variantlarını tədqiq edir.

5. “Əl-Ecaz əl-ədədi lil-Quran əl-kərim”, Əbd ər-Rəzzaq Nofel.

Bu kitab üç cildə çap olunmuş, sonradan Mustafə Hüseyni Təbatəbai tərəfindən tərcümə edilmişdir. O, Quranda sözlərin təkrar olunmasının ümumi bir qayda ilə həyata keçirildiyini iddia edir. Misal üçün, dünya sözü 115, axirət sözü də 115 dəfə işlənmişdir. Şeytan və Mələikə sözləri hər biri 68 dəfə işlənmişdir. Həyat və ölüm sözləri 145 dəfə işlənmişdir.

O, bunu bir möcüzə kimi qiymətləndirir və bildirir ki, Quranın sözlərindəki bu ahəngdarlıq onun vəhydən başqa bir şey olmadığını sübutudur. Çünki bu insan qüdrətinin, bəşər aqlının fəvqündədir.

6. “Ecazatun hədisətun elmiyyətun və rəqəmiyyətun fil-Quran”, Doktor Rafiq Əbu əs-Süud.

O, kitabının bir fəslində Quranın ədədlərlə bağlı möcüzələrindən söhbət açır və Əbd ər-Rəzzaqın fikirlərinə bənzər fikirlər söyləyir. Misal üçün, diqqəti aşağıdakı sözlərin Quranda işlənməsinə yönəldir.

ər- Rəhman 57, ər-Rəhim 114 dəfə;

əl- Cəza 117, əl- Məğfirə 234 dəfə;

əl- Fuccar 3, əl-Əbrar 6 dəfə;

əl- Üsr 12, əl- Yüsr 36 dəfə;
Qul 332, Qalu 332 dəfə;
İblis 11, İstəzəllah 11 dəfə;
əl- Müsibət 75, əş- Şükr 75 dəfə;
əl- Cəhr 16, əl- Əlaniyə 16 dəfə;
əş- Şiddə 102, əs- Səbr 102 dəfə;
əl- Məhəbbə 83, ət-Taət 83 dəfə;

7. “Sistemlər metodunun işlədilməsi”, L. Rossel. O, kitabın bir fəslində Rəşad Xəlifənin qeydlərini tərcümə edir.

8. “Quranda 19 möcüzəsi”, Bəssam Nahad Cərrar. O, Rəşad Xəlifənin riyazi hesablamalarını izah edərək ona iradlarını bildirir və 19 ədədinin ecazkarlığının yeni izahını verir. Quranda sözü gedən 38 ədəd mövcuddur. Bu 19 ədədinin toplanmasından alınan ədəddir. Quranda düzgün şəkildə işlənən ədədlərin sayı 285- dir. Bu da 19 ədədinin toplanması nəticəsində meydana gəlir ($15 \times 19 = 285$).

9. “Təfsiri-nümunə”, Ayətullah Məkarim Şirazi.

O, təfsir əsərinin ikinci cildində Ali-İmran surəsinin birinci ayəsini izah edərkən Doktor Rəşad Xəlifənin fikirlərini geniş şəkildə qeyd edir, haqqında fikir yürütmək üçün isə ətraflı tədqiqata ehtiyac olduğunu vurğulayır.

O, Rəşad Xəlifənin fikirlərini qeyd etdikdən sonra aşağıdakı nəticələri alır:

- a) Quranın orijinal yazı xəttini qoruyun;
- b) Bunlar Quranın təhrif olunmadığını bir daha təsdiq edir;
- c) Dolğun mənalı işarələr (Müqəttə hərflərdən sonra Quranın haqq tərəfindən göndərildiyi qeyd olunur);

O, yekun olaraq yazır: “23 il ərzində Peyğəmbərə (ə) nazil olan Quranda o qədər dəqiq hesablamalar mövcuddur ki, onları qorumaq yalnız elektron beyinlərin bacaracağı işdir¹.”

10. Quranın ədədlərlə bağlı ecazkarlığı və iradlara cavab”, Mahmud Əhmədi.

O, Əbd ər-Rəzzaq və Rəşad Xəlifəyə ünvanlanan iradlara cavab verməyə çalışır.

11. “Əl- Möcüzə”, Ədnan Rəfai.

Burada da Əbd ər-Rəzzaq Nofelin və Rafiq Əbu Səidin fikirlərinə oxşar fikirlər qeyd edir.

12. “Əl-Ecaz əl-ədədi fi surəti əl-fatihə”, Təlhə Cövher.

O, əsasən 19 ədədindən söhbət açır və بسم الله الرحمن الرحيم ayəsini “ تسعة عشر ” (Muddəssir, 30) ayəsi ilə müqayisə edir. Sonda isə 19 hərfdən ibarət ayələri toplamış və Quranın ədədlərlə bağlı riyazi ecazkarlığını sübut etməyə çalışmışdır.

13. “Quranda tək və cüt möcüzəsi”, Kuruş Cəmnışan.

O, Fəcr surəsinin cüt və təkə and içilən üçüncü ayəsinə əsaslanaraq Quranda tək və cüt ədədlər sistemi olduğu fikrinə düşmüşdür. Nəticədə cüt ədədlərin tam olaraq Quran ayələrinin sayına bərabər, yəni 6236, tək ədədlərin isə bütün surələrin sayının cəminə bərabər, yəni 6555 olduğu anlaşılmış və beləcə Quranın ecazkarlığının digər tərəfi də üzə çıxmışdır.

14. “Mavərai-ehimal”, Abdullah Ərik.

Bəzi yazıçılar yuxarıdakı kitaba əsaslanaraq بسم الله المفقودة adlı məqalə yazmış və Tövbə surəsində بسم الله الرحمن الرحيم ayəsinin olmaması, Nəml surəsində isə təkrar olunmasının çox hikmətli bir fakt və Quranın ecazkarlığına sübut olduğunu vurğulamışlar.

15. “Minəl-ecaz əl-bəlaği və əl-ədədi”, Doktor Əbu Zöhrə Nəcdi.

---

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 303-309.

O, Doktor Rəşad Xəlifənin elmi xəttini davam etdirir. Misal üçün, səcdə sözünün namazların 34 səcdəsinə işarə olaraq 34 dəfə işləndiyini qeyd edir

b) Quranın ədədlərlə bağlı ecəzkarlığını qəbul etməyənlər.

Bu haqda bir neçə kitab və məqaləyə rast gəldik. Burada onlara qısa nəzər salacaq və dəlilləri ilə tanış olacağıq.

1. “Tisətu əşərə məlikən” (Quranın ədədlərlə bağlı ecəzkarlığının Bəhailiyyənin hiyləsi olduğu haqqında), Hüseyn Naci Məhəmməd Muhyiddin.

O, 19 ədədini Quranın möcüzəsi və sirlərindən hesab edənlərə qarşı çıxır və onların Allahın adından yalan danışdıqlarını iddia edir.

O, 19 ədədinin Bəhailiyyənin şüarlarından olduğunu qeyd edir və bildirir ki, onlar müsəlmanlara görə mürtəd və kafirdirlər. Onlara görə hər il 19 ay, hər ay 19 gündür. “Əl-Bəyan” adlanan kitabları 19 fəsildən, hər fəsil 19 hissədən ibarətdir. Onların gündəlik namazlarının sayı 19 rəkətdir.

O, kitabın digər hissəsində 19 ədədinin Qurana xas olmadığını bildirir və Quranın ədədlərlə bağlı möcüzəsi haqqında yazanların yanlışlıqlarından nümunələr göstərir.

2. “Əl-Möcüzə əl-Quraniyyə”, Doktor Məhəmməd Həsən HİTU.

O da Hüseyn Nacinin fikirlərini təkrar və təsdiq edir.

3. “Quranda 19 möcüzəsi”, Bəssam Nəhad Cərrar.

O özü Quranda 19 ədədi ilə bağlı möcüzəni qəbul etsə də Rəşad Xəlifənin yanlış fikirlərini açıqlayaraq yazır:

“Hərflərin surələrdə təkrar olunmasını araşdırdıqdan sonra gördüm ki, Rəşad Xəlifə istədiyi nəticəni almaq üçün bilərəkdən yalan danışmışdır”.

4. “Quranın ədədlərlə bağlı möcüzəsi və riyazi düzümü”, Abbas Yəzdani.

O, uyğun məqaləsində Quranın ədədlərlə bağlı riyazi ecəzkarlığını qəbul edənlərin yanlışlıqları haqqında danışır və bu təmayülçü cərəyanın insanlarda çaşqınlıq yaratdığını bildirir.

Rəşad Xəlifə yazırdı: بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ ayəsi 19 hərfdən ibarətdir. Bu ilk ayənin bütün sözləri 19-a bölünəndir. Belə ki, ümumilikdə “بِسْمِ اللّٰهِ” 19, 2698, 57, 114 dəfə işlənmişdir. Halbuki bu rəqəmlərdən yalnız 57 rəqəmi doğrudur. Əgər اللّٰهِ sözündən məlum nəticəni almaq istəsək باللّٰهِ، تاللّٰهِ، اللّٰهُ، اللهم فاللّٰهِ، اللّٰهُ sözlərini də hesablamalıyıq. اللهم sözü isə hesablanmamalıdır. اسم sözü Quranda 22 dəfə، بسم isə yalnız 7 dəfə işlənmişdir.

O, Ədnan Rəfainin يوم [yəvm] (gün) sözünün Quranda 365 dəfə işlənməsi fikrinə cavab olaraq yazır: “O، يوم [yəvm] sözünün tək şəklini nəzərdə tutmuş، يومئذ، يومكم، يومهم ifadələrini hesablamadığı bir halda باليوم، باليوم sözlərini nəzərdən qaçırmamışdır”.

Ümumilikdə bu növ hesablamalarda məntiqi üsluba riayət olunmamışdır.

O, Kuruş Cəmiyyətinə cavab olaraq yazır:

“Bu fikrin əsaslı iradəsi ondadır ki, Quranın ecəzkarlığını sübuta yetirmir. Çünki istənilən qələm sahibi kitab yazıb onun fəsillərinin, cümlələrinin sayında belə bir düzüm nəzərdə tuta bilər”.

Əbd ər-Rəzzaq Nofelə irad tutaraq yazır:

“İblis sözünün Quranda 11 dəfə işlənməsi doğru olsa da استعاده sözü 17 dəfə deyil, 7 dəfə işlənmişdir. Bundan başqa hər biri 75 dəfə işlənən müsibət və şükür anlayışları arasında nə əlaqə olduğu aydın deyil. Əgər söylənilən riyazi ahəngdarlıqlar doğru olsa belə bu Quranın bəşər qüdrəti xaricində bir kitab olduğunu isbat etmir. Çünki istənilən şəxs bu kimi riyazi düzümə malik bir kitab yazı bilər”¹.

¹ Bu əsaslandırma yanlışdır. Öncədən bir alim tərəfindən riyazi məqsədlə yazılan kitabı Quranla müqayisə etmək olmaz. Çünki Quran 23 il ərzində təhsilsiz bir şəxs tərəfindən təqdim olunmuşdur. Bundan başqa əgər həqiqətən bu

O, sonda aşağıdakı nəticələri qeyd edir:

1. Rəşad Xəlifənin önə çəkdiyi riyazi ecazkarlığın izləri Syutinin “əl-İtqan” əsərində mövcuddur.
2. Bu yanlış cərəyandır və Quran maarifinin yayılmasına heç bir xidmət etməmişdir. Rəşad Xəlifə məlum yanlış fikirləri nəticəsində Qiyamətin vaxtını dəqiqləşdirdi (h. q. 1709) və peyğəmbərlik iddiası etdi (sonda isə öldürüldü).
3. Quranın riyazi düzümü haqqında verilən statistik rəqəmlər bir çox hallarda yanlışdır.
4. Söz və hərflərin sayılmasında vahid bir metod nəzərdə tutulmayıb.
5. Əgər Quranda sözlərin təkrar olunmasında xüsusi bir ahəngdarlıq varsa da bu Quranın ecazkarlığını isbat etmir. Çünki bu dəqiq yazılar bəşər yazı nümunələrində də mövcuddur.
6. Alınan nəticələr arasında məntiqi əlaqə yoxdur.
7. Bu təmayülçü cərəyan Quranın təhrif olunduğunu söyləyənlər üçün dayaq nöqtəsidir. Onlar, riyazi hesablamalar nəticə etibarı ilə yanlış olduqda bunu Quranın təhrif olunduğuna dəlil kimi göstəririlər.
8. Bəzi bu kimi uyğunluqlardan şairanə istifadə yol veriləndir. Lakin bunu elmi şəkllə salmaq olmaz.
9. Quran və hədislərdə Quranın riyazi düzümü haqqında heç bir işarə yoxdur. Quran hidayət və əməl kitabıdır.
10. Quranın ecazkarlığını anlamaq üçün ərəb dilinin incəliklərini bilmək, davamlı tilavət edərək düşünmək lazımdır¹.

YEKUN

Quranın ədədlərlə bağlı riyazi möcüzəsi haqqında bir neçə məqama diqqət yetirmək zəruridir.

1. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi bir çox müsəlman alimləri Quranın riyazi düzümü haqqında tədqiqatlar aparmış və maraqlı nəticələr əldə etmişlər. Təbii ki, bəzən yanlış nəticələr də alınmışdır. Müxalif və müvafıqların söylədiklərinə nəzər saldıqda görürük ki, Quranın riyazi möcüzəsi müəyyən mənada hamı tərəfindən qəbul olunur. Daha dəqiq desək xüsusi iqrari şəkildə qəbul, ümumi iqrari şəkildə isə rədd olunur.

2. Öncə də qeyd olunduğu kimi Quranda 19 ədədinin təməl prinsip olması fikri yanlışdır. Amma bu həmin fikirdə olan müsəlman mütəfəkkirlərin bəhai və ya təmayülçü olduğunu söyləməyə əsas veriri. Fikrimizcə elmi məsələlərdə bu şəkildə davranmaq doğru deyil. Maraqlı burasıdır ki, Rəşad Xəlifəni yanlış təfəkkürə malik təmayülçü adlandıranlar özləri bu və ya digər şəkildə Quranın riyazi möcüzəsini qəbul edirlər.

3. Quranın riyazi düzümü (hər iki tərəfin qəbul etdiyi məhdud vəziyyət) heyrtləndiricidir. Çünki heç bir təhsil görməyən, oxumaq, yazmaq bilməyən bir şəxs 23 il ərzində, fərqli şəraitdə - döyüş zamanı, sülh və əminamanlıq zamanı belə bir kitab təqdim edilmişdir (yəni adətən kitab yazan alimlər kimi hər şeydən kənarda tam sakit kitabxana şəraitində yazmayıb). Bu çox heyrtləndiricidir. Lakin mövcud riyazi düzüm Quranın ecazkarlığını isbat edirmi?

Burada iki əsaslı irad mövcuddur. Birincisi, bu məsələ kiçik müqəddimə (fərdi hökm) baxımından natamamdır. Çünki xüsusi iqrari şəkildə qəbul olunur. İsbat olunan məsələlər Quranın ecazkarlığını sübuta yetirəcək qədər çox deyil.

---

riyazi düzümün möcüzə olduğu sübut olunarsa, gələcəkdə belə bir işin görülmə ehtimalı indiki möcüzəni istisna etmir. Çünki bu cür uzaq ehtimallar daim olmuşdur.

¹ “Quranda 19 möcüzəsi”, səh. 21, 140. Bəzilərinə görə Doktor Rəşad Xəlifəyə qarşı radikal mövqelərin kökündə onun bəzi məzhəblərə meyilli olması dururdu. Çox güman ki, onun öldürülməsinə səbəb də bu radikal mövqelər olmuşdur.

İkincisi, böyük müqəddimə (ümumi hökm) baxımından da natamamdır. Çünki Quranın insanları mübarizəyə çağırması ümumi bir iddia deyil və Quranın bütün tərəflərinə aid olmur. Bu iddianın əhatəsində olan tərəflər içində isə ədədlərlə bağlı ecazkarlıq yoxdur (yəni Quranda buyurulmamışdır).

Biz birinci fəsildə ikinci irada cavab verərək bildirdik ki, Quranın məlum iddiası ümumi olub bütün tərəfləri əhatə edə bilər. Lakin birinci irad hələ də öz qüvvəsində qalır.

4. Yuxarıdakı qeyd olunanlara əsasən Quranın riyazi ecazkarlığı qəti olaraq isbat edilməmişdir və Rəşad Xəlifənin əldə etdiyi nəticələr qəbulolunmazdır.

5. Quranın riyazi ecazkarlığını qəbul edən bəziləri onu Quranın təhrif olunmamasının dəlili kimi göstərirlər. Halbuki göstərilən sadəcə riyazi düzumdür. Lakin bu riyazi düzümün necə olmalı olduğu bəlli deyil. Deməli, Quranın mövcud riyazi düzümü onun təhrif olunub olunmamasına dəlil ola bilməz.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

QURAN VƏ BİOLOJİ ELMLƏR

YERDƏ HƏYATIN MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ İNKİŞAFI

(ÜZVİ ALƏMİN İNKİŞAFI)

Yerdə həyatın necə meydana gəlməsi daim bəşər övladını düşündürmüşdür. Bu haqda bir çox alimlər, ekspertlər rəy vermiş, fikir söyləmişlər. Quran da bu məsələdən yan keçməmiş, bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Bu, son qəti elmi nailiyyətlərlə üst-üstə düşdüyündən Quranın elmi möcüzəsi hesab olunur. Burada mövzu ilə bağlı ayələri və təfsirçilərin baxışlarını incələcəyik.

ELMİ SİRLƏR VƏ ŞƏRH

1. Ayətullah Məkarim Şirazi Ənbiya surəsinin 30 (وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ) və Nur surəsinin 45-ci (وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ) ayələri haqqında üç ehtimal irəli sürür:

a) Ayədə “ماء” [ma`] ifadəsindən məqsəd nütfədir (spermatozoid və toxum mayesindən ibarət sperma)¹. Bu ehtimal bir çox rəvayətlərdə də təsdiqlənir.

b) Ayədə məqsəd yaradılan ilk varlıqdır. Çünki rəvayətlərə görə Allah ilk olaraq suyu yaratdı. İnsanları da sonradan sudan yaratdı. Son elmi araşdırmalar da göstərir ki, ilk həyat nişanələri suda (dənizlərdə) meydana gəlmişdir.

c) Ayədə məqsəd budur ki, hal-hazırda canlı varlıqları ayaqda saxlayan başlıca maddə sudur. Su olmadan heç bir canlı varlıq həyat sürə bilməz².

O, Hud surəsinin 7-ci ayəsini (وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ) izah edərkən Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsi haqqında dördüncü ehtimalı qeyd edərək yazır:

“عرش” [ərş] sözü kök etibarlı ilə tavan və ya tavanlı bir şey haqqında işlənir. “عرش” [ərş] sözünün digər mənası isə padşah taxtıdır. Sonradan iqtidar (qüdrət) mənasını kəsb etmişdir.

“ماء” [ma`] sözünün ilkin mənası sudur; lakin sonradan hər bir axıcı, maye haqqında işlənməyə başlanmışdır.

Yaradılış öncəsi obyektiv gerçəklik ərimiş vəziyyətdə (maye halında) idi. Deməli, varlıq aləmi öncə maye halında olmuşdur. Buna Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsində də işarə vurulmuşdur³.

2. Əllamə Təbatəbai Hud surəsinin 7-ci ayəsini izah edərkən yazır:

“Gördüyümüz bütün canlı varlıqlar sudan yaranmışdır. İlkin həyat maddəsi sudur. Ayədə də məqsəd Allahın iqtidarının (yaradılış zamanı) suya hakim olmasıdır⁴.”

3. Ayətullah Mərifət yaradılışla bağlı bir neçə rəvayət nəql edərək yazır:

¹ Bu açıqlama yanlışdır. Çünki bütün canlılar nütfədən yaranmır. Məsəl üçün, birhüceyrəli orqanizmlər (amyöblər, infuzorlar və s.) və “دابة” [dabbə] sözünün əhatə etdiyi digər canlılar hüceyrələrin bölünməsi yolu ilə artırlar. Lakin əgər ayədəki hökmü ümumi hökm kimi qəbul etməsək, o zaman məlum ehtimal öz qüvvəsində qalır.

² “Təfiri-nümunə”, c. 13, səh. 396; c. 14, səh. 508-509.

³ Yenə orada, c. 9, səh. 25-26.

⁴ “Təfsir əl-mizan”, c. 10, səh. 155

“Şəri dəlillər göstərir ki, ilk yaranan varlıq su olmuşdur. Hud surəsinin 7-ci ayəsi də göstərir ki, hətta yer və səma yaranmazdan öncə su mövcud olmuşdur”. Digər ayələr də (Ənbiya, 30; Nur, 45; Furqan, 54) həyatın sudan başlanğıc aldığını bildirir”¹.

O, Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsi haqqında yazır:

“Ayədə məqsəd suyun bütün canlı varlıqların inkişaf prosesində oynadığı mühüm roldur. Necə ki, digər ayədə “Allah hər bir canlıyı sudan yaratmışdır” (Nur, 45) deyə buyurur. Bunu elm də sübut edir”².

4. Müasir yazıçılardan biri Ənbiya surəsinin 30 və Nur surəsinin 45-ci ayələrini izah edərək yazır:

“Elmi nailiyyətlərə görə bütün canlı varlıqlar sudan başlanğıc almışlar. Quran isə buna əsrlər öncə bir neçə ayədə işarə vurmuşdur. Bu, Quranın əsrlər öncə bir neçə ayədə işarə vurduğu məsələdir. Bu, Quranın elmi möcüzələrindən biridir”³.

5. Doktor Paknijad məlum ayəni izah edərək yazır:

“Suda aminturşu molekulları və jelatin zərrəcikləri meydana gəlir və kimyəvi reaksiya yaranır. İki quru cismin biri-digərində heç bir təsir buraxmır. Başqa sözlə desək, kimyəvi reaksiya həyat mövcud olan yerdə gedir. Kimyəvi reaksiya olduqda suyun mövcudluğu zəruridir. Çünki su həyat mənbəyidir. Su canlı varlıqların ayrılmaz hissəsidir”.

O, ilk canlı maddə (aminturşu molekulları) haqqında yazır:

“Yaradılışın başlanğıcında dəhşətli ildırımlar çaxır, gur yağışlar yağır, dənizlər dolur, daşır və yavaş-yavaş meydana gələn molekullar bir-birinə qovuşurdu. Bu qovuşmaya səbəb cazibə qüvvəsi deyildi. Onları qovuşduran, bir-birinə doğru çəkən elektirik yükü və kimyəvi reaksiya idi”⁴.

Atomlar sıxlaşdı, molekullar əmələ gəldi. Dənizlər molekullarla doldu. Molekullar bir-birinə qovuşaraq yapışqan məhlula çevrildi və jelatin zərrəcikləri meydana gəldi. Zaman keçdikcə jelatin qatılaşdı (kristallaşdı), nəticədə qıtlıq yarandı və zərrəciklərin böyük əksəriyyəti funksiyasını itirərək ölgünləşdi. Onlarda yaşıl rəngli maddə (xlorofil) əmələ gəldi və günəş enerjisindən güc aldı. Bunlar ilk bitkilər idi. Araşdırmalar zamanı əldə olunan bəzi (daşlaşmış) bitki qalıqlarının yaşının 3 milyard olduğu təyin olunmuşdur.

İlk bitkilər, yəni xlorofil bir çox hallarda böyük jelatin zərrəsi tərəfindən yeyilirdi. Bu bitki yeyənlər yer üzündə ilk canlı heyvanlar hesab olunurlar”⁵.

6. Doktor *Maurice Bucaille* Ənbiya surəsinin 30 və Nur surəsinin 45-ci ayələrini qeyd edərək yazır:

“Ehtimal ki, ayədə məqsəd hər bir canlının ilkin maddə olaraq sudan yaranması və ya hər bir canlının əvvəlinin su olmasıdır. Hər iki halda elmi nailiyyətlərə tam uyğundur. Çünki həyat sudan başlanğıc almışdır”.

---

¹ “Ət-Təmhid”, c. 6, səh. 31-33.

² “Ət-Təmhid”, c. 6, səh. 34.

³ “Quran və hədisdə yeni elmin şərtləri”, c. 1, səh. 104

⁴ Onun yazdığına görə bəzi laboratoriyalarda suya elektrik təkanı verməklə aminturşu molekullarının əldə olunması təcrübə olunmuşdur.

⁵ O, Nur surəsinin 44-cü ayəsini izah edərək yazır:

“Canlıların dənizdə meydana gəlməsi sübuta yetmişdir. Çünki canlı varlıqların enerjiyə ehtiyacı labüddür. Erkən yaradılış dönmində bu enerji fermentasiya, sonra isə oksidləşmə yolu ilə təmin edilirdi. Oksigeni sonra da ultrabənövşəyi şüaları cəzb edən (udan) azotun meydana gəlməsi canlıların dənizdən çıxıb quruda yaşamalarına imkan yaratdı. Bu gün də məlum yaradılış prosesi okeanlarda mövcuddur. Daim hər bir guşədə həyat yaranır, inkişaf və təkamül edir (İlk universitet və son peyğəmbər, c. 1, səh. 135-144).

O, “ماء” [ma`] sözünün iki mənasına (su, maye) toxunaraq digər bir versiyanı da qeyd edir (heyvan mayası). Onun fikrincə, hər üç açıqlama elmi nailiyyətlərlə üst-üstə düşür və Quranda cahillik dönəmində həyatın yaranması haqqında yayılmış miflərə yer yoxdur¹.

7. Seyid Qütb Nur surəsinin 45 və Ənbiya surəsinin 30-cu ayələrini qeyd edərək onlardan iki məqamın anlaşıldığını vurğulayır. Birincisi, həyat ilk olaraq sudan (dənizlərdən) başlamışdır. İkincisi, canlıların tərkibində başlıca ünsür sudur².

8. Bəzi yazıçılar məlum ayələri izah edərkən insan orqanizminin su ilə əlaqəsindən söhbət açır və bildirirlər ki, insan orqanizminin 70%-ni su təşkil edir.

YEKUN

İzah olunan ayələrdən (Ənbiya 30 və Nur 40) anlaşıldı ki, həyat ilk olaraq sudan (ماء) başlanğıc almışdır. “ماء” [ma`] ifadəsi haqqında ümumilikdə dörd ehtimal mövcuddur.

1. “ماء” [ma`] sözündən məqsəd nütfədir (spermatozoid və toxum mayesindən ibarət sperma). Bu ehtimal Nur surəsinin 45-ci ayəsinə müvafiqdir. Çünki ayənin davamında deyilir: “*Onların bəzisi qarnı üstə sürünür, bəzisi iki, bəzisi isə dörd ayaq üstündə gəzir*”. Ayədən məqsədin sürünənlər, dördayaqlılar və insanlar olduğu anlaşılır (hansı ki, nütfə yolu ilə çoxalırlar). Bu ehtimalı şübhə altına alan bütün canlıların nəsil artımının nütfə yolu ilə olmamasıdır. Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsindən də görüldüyü kimi ayə bütün canlıları əhatə edir³.

2. Canlıların təşkil olunduqları başlıca maddə sudur. Bu ehtimal Ənbiya surəsinin 30-cu ayəsinə uyğun olsa da Nur surəsinin 45-ci ayəsinə uyğun deyil. Nur surəsində yaradılışın başlanğıcından söhbət açılır.

3. İlk varlığın sudan yaranması. Bu ehtimal hər iki ayəyə uyğundur. Elmi nailiyyətlər də bunu təsdiq edir.

4. Məqsəd suya bənzər mayedir ki, dünya ondan yaradılmışdır.

Bu ehtimal “ماء” [ma`] sözünün hərfi mənası, eləcə də ayələrin ilkin zahiri mənası ilə uyğun gəlir. Lakin öncə də qeyd olunduğu kimi, yalnız Nur surəsinin 45-ci ayəsində ilkin zahiri məna etibarlı ilə məqsədin nütfə olduğunu düşünmək olar.

Qeyd: Diqqətinizə çatdırdığımız ehtimalların hamısı ayələrin məqsədi ola bilər. Bəzi təfsirçilər də bu fikirdədirlər⁴.

2. Sözügedən ayələrin fərqli izahları olduğuna görə, bu və ya digər ehtimalı qəti olaraq ayəyə aid edib, digər ehtimalları isə rədd etmək olmaz. Lakin ayələrdən məqsədin dörd ehtimaldan hansı olmasından asılı olmayaraq, Quranın elmi sirlərindəndir. Bu elmi işarələr Quranın əzəmətinin sübutudur. Lakin bu fikirlər antik yunan filosofları tərəfindən də səsləndiyinə görə elmi möcüzə hesab olunmur.

İLK İNSANIN YARANMASI VƏ TƏKAMÜL HİPOTEZİ

Yer kürəsində ilk insanın (ondan öncə də bitki və heyvanların) mənşəyi daim sual doğuran məsələlərdən olmuşdur. Müqəddəs kitabda (Tövrat) və Quranda bu haqda söhbət açılmış və (suallara) cavab verilmişdir. Dövrümüzdə bioloji elmlərin inkişafı, Jan Batist Lamark (1744-1829) və Çarlz Robert Darvinin (1809-1882) nəzəriyyələri bu bəhsi daha da rəvnəqləndirdi. Belə

¹ “Tövrat, İncil, Quran və elmin müqayisəsi”, səh. 250-251.

² “Fi zilali-Quran”, c. 6, səh. 111; “Ət-Təhmüd”, c. 6, səh. 34-35.

³ İnsanın yaradılışı haqqında ayrıca ayə mövcuddur ki, onun “atıcı su”dan yarandığını bildirir. Növbəti bəhslərdə bu haqda söhbət açacağıq.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 14, səh. 509.

ki, din alimləri və təcrübi elmlər üzrə mütəxəssislər bir-birlərinin baxışlarını tənqid atəşinə tutdular. Bəzi müsəlmanlar təkamül nəzəriyyəsini (transformizm) qəbul edib bunun isbatı üçün müəyyən ayələrə istinad etdilər. Bəziləri isə Növlərin dəyişməzliyi nəzəriyyəsini müdafiə edir və Quranın digər ayələrinə əsaslanırlar. Hətta (zahirən təkamül təlimi ilə uyğun gələn) bəzi ayələri Quranın ecazkarlığının sübutu kimi dəyərləndirmişlər. Biz burada Təkamül və ya Növlərin dəyişməzliyi nəzəriyyəsini rədd və ya isbat etməyi qarşımıza məqsəd qoymamışıq. Çünki bu bizim mübahisə obyektimiz xaricindədir¹. Burada hər iki tərəfin Qurana istinadını diqqətinizə çatdıracaq və tənqidi yanaşacağıq.

TƏKAMÜL HIPOTEZİNİN QISA TARİXİ VƏ ALİMLƏRİN BAXIŞLARI

Burada Təkamül nəzəriyyəsinin qısa tarixinə nəzər salacaq, hər iki nəzəriyyənin izahını verəcək və dəlillərinə toxunacağıq.

Bəzi mütəfəkkirlər yazırlar:

“Təkamül nəzəriyyəsi hələ miladdan öncə mövcud olmuşdur. Miladdan sonra da ərəb alimləri, (sonralar İslam alimləri) bu haqda fikir yürütməyə başladılar. Müsəlmanlardan Farabi “İdeal cəmiyyət baxışları”, Qəzvini, “Əcaib əl-məxluqat” və “İxvan əs-səfa, İbn Misqəveyh “Təhziib əl-əxlaq” və “əl-Fəvz əl-əsgər” əsərlərində bu haqda söhbət açmışlar”. Təkamül nəzəriyyəsi elm tarixində müxtəlif formalarda mövcud olmuşdur. Lakin XIX əsrdə Lamark və Darvindən sonra təkamül haqqında müzakirələr daha da genişləndi².

Təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarları əsasən iki katiqoriyaya ayrılırlar:

1. Təkamülü bütün varlıqlara, hətta maddə və enerjiyə aid edərək ümumiləşdirənlər;
2. Təkamülü yalnız canlı varlıqlara, üzvi aləmə (mikroorqanizmlər, bitkilər, heyvanlar və insanlar) aid edənlər.

Birinci katiqoriyaya aid olan alimlər arasında da fikir ayrılığı mövcuddur. Bəziləri təkamülün hərəkətverici qüvvəsinin təbiətin fəvqündə durduğu (materianın mütləq inert (təsirsiz) olub “canlanmaq” üçün hərəkət verilməsi lazım gəldiyi), bəziləri isə materiyaya hərəkət verilməsi lazım olmadığını qənaətindədirlər.

TƏKAMÜL VƏ NÖVLƏRİN DƏYİŞMƏZLİYİ KONSEPSİYALARININ İZAHI

Öncə də qeyd olunduğu kimi təbiətşünaslıq elmləri ilə məşğul olan alimlər arasında həyatın və insanın (canlı təbiətin) mənşəyi haqqında iki nəzəriyyə mövcuddur.

1. Növlərin təkamülü və ya transformizm nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyəyə görə üzvi aləmdə mövcud olan növlər sabit deyil. İndi yaşayan növlər əvvəl yaşayan növlərdən təbii yolla əmələ gəlmişdir. Deməli, indiki bütün üzvi aləm, bitkilər, heyvanlar və insan özü də milyon illər davam edən inkişaf prosesinin məhsuludur. Başlanğıcda ibtidai formalar, birhüceyrəlilər okeanlarda xüsusi şəraitdə (cansız varlıqdan) törəmişdir. Bu mikroskopik varlıqlar ibtidai həyatı formalardan ali formalara doğru qradasiya istiqamətində dəyişməyə başladılar. Okeanlardan sahilə, sahilədən havaya keçdilər. Təkamül prosesinin ən kamil nümunəsi bugünkü insanlardır. Onlar insanabənzər meymunların təkamülü nəticəsində meydana gəlmişlər.

¹ “Ət-Təmhid”, c. 6, səh. 34-35.

² Fikrimizcə “Təkamül” termini bəzən dar mənada (birhüceyrəli orqanizmlərdən insana doğru təkamül və ya ibtidai həyatı formalardan ali formalara doğru qradasiya istiqamətində dəyişmə) işlənir. Bəzən isə geniş mənada (fiziki, psixi, mənəvi, elmi, ictimai, əxlaqi və s. təkamül) işlənir ki, birinci mənəni də əhatə edir. Lamark və Darvindən öncə təkamül sözün geniş mənəsində, onlardan sonra isə dar mənada işlənməyə başladı.

2. Növlərin dəyişməzliyi nəzəriyyəsi. Bu nəzəriyyəyə görə üzvi aləmi təşkil edən növlər indiki şəkildə yaradılmış və dəyişməzdir. Heç bir növ digər növə çevrilməmişdir. İnsan da ayrıca yaradılmış və dəyişməmişdir.

Hər iki nəzəriyyənin tərəfdarları öz fikirlərini qətiyyətlə müdafiə etmiş və elmi dairələrdə dərin çəkişmələr müşahidə olunmuşdur. Lamark və Darvin Təkamül nəzəriyyəsini yeni dəlillərlə elmi ictimaiyyətə təqdim etdikdən sonra mövcud çəkişmələr daha da şiddətləndi¹. Şübhəsiz, təbiətşünaslıq elmi dairələrində Təkamül təlimini müdafiə edən elm adamları çoxluq təşkil edir.

TRANSFORMİSTLƏRİN DƏLİLLƏRİ

Təkamül nəzəriyyəsini müdafiə edənlərin qarşıya qoyduğu dəlilləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar.

Birinci dəlil: Təkamül nəzəriyyəsinin başlıca dəlili paleontoloji nailiyyətlər, qazıntı qalıqları üzərində aparılan tədqiqatlardır. Canlı varlıqların daşlaşmış skeletləri üzərində aparılan müqayisəli tədqiqatlar göstərir ki, canlılar (növlər) ibtidai formalardan ali formalara doğru qradasiya istiqamətində dəyişilmişdir. Qalıqların bu fərqliliyini yalnız Təkamül nəzəriyyəsi ilə izah etmək olar.

İkinci dəlil: Burada müqayisəli müşahidələr əsas götürülür. Müxtəlif heyvan skeletlərinin müqayisəli tədqiqatı nəticəsində növ əlamətlərində çox geniş dəyişkənlik olduğu üzə çıxmış və bəlli olmuşdur ki, heyvanların mənşəyi birdir.

Üçüncü dəlil: Burada embrioloji tədqiqatlar əsas götürülür. Hələ təkmilləşməmiş heyvan rüşeymlərini (embrionları) müqayisə etsək, onlarda böyük bənzərlik olduğunun şahidi olarıq. Bu, onların mənşəyinin ümumi olduğunun göstəricisidir.

NÖVLƏRİN DƏYİŞMƏZLİYİ TƏLİMİNİN TƏRƏFDARLARININ CAVABLARI

Növlərin dəyişməzliyi nəzəriyyəsini müdafiə edənlər bütün bu dəlillərə bir ümumi cavab verirlər. Onlara görə, bu dəlillər qənaətbəxş deyil. Qeyd olunan hər üç dəlil insanda təkamül haqqında ilkin təsəvvür (ehtimal, zənn) yaratsa da onu qəti şəkildə sübut etmir. Daha dəqiq desək, Təkamül nəzəriyyəsinin isbatı, onun bir hipotez (fərziyyə) şəkildən qəti elmi qanun şəklinə keçməsi konkret əqli (rasional) arqument və ya təcrübi, sensual fakt tələb edir. Lakin rasional biliklər, fəşəfə bu kimi mövcudlar haqqında fikir yürüdə bilmir. Təcrübələr isə kökü milyon illər öncəyə gedib çıxan məsələlər haqqında dəqiq nəticə əldə etməkdən acizdir. Bizim müşahidə etdiklərimiz zaman keçdikcə bitki və heyvanlarda baş verən qəfil dəyişkənlikdir (mutasiya²). Misal üçün, adi qoyun cinsindən qəflətən yeni qoyun tipi törəyir ki, yunu adi qoyunlarla fərqlənir. Yəni adi qoyun cinsinə nisbətə daha zərif olur. Bu yeni törəyən qoyun tipindən merinos adlanan yeni qoyun cinsi formalaşır. Həmin mutasiyalar gözün, dırnağın rəngində, dərinin formasında da özünü göstərir. Lakin hələ başlıca bədən üzvlərində baş verən mühüm dəyişiklik və ya növdən növə keçid (çevrilmə) müşahidə olunmamışdır. Deməli, biz qəfil sıçrayışlar nəticəsində növ dəyişmələrinin, misal üçün, sürünən heyvanların uçuş qabiliyyətinə malik quşa çevrilməsini zənn etsək də bu, ehtimaldan başqa bir şey deyil. Çünki biz bunu təcrübi olaraq müşahidə etməmişik. Bütün bunlar göstərir ki, transformistlərin qarşıya qoyduğu dəlillər

¹ Qeyd etmək lazımdır ki, Lamarkizm və Darvinizm təkamülü büsbütün bir-birinə əks olaraq şərh edir. Lamarkizm təkamülü uyğunlaşma (adaptasiya) ilə, darvinizm isə uyğunlaşmanı təkamüllə izah edir.

² Genetik aparatda genlərin bir allel vəziyyətdən başqa vəziyyətə keçməsi, xromosomların sayının və quruluşunun müxtəlif dəyişilməsini birləşdirməklə qəflətən baş verən davamlı (sabit) dəyişkənliklər.

Təkamül təliminin yalnız bir hipotez (fərziyyə) olduğunu sübuta yetirə bilər. Buna görə də təkamül bir nəzəriyyə deyil, hipotez (fərziyyə) adlandırılmalıdır.

TƏKAMÜL TƏLİMİ VƏ TEOLOGIYA

Bir çoxları Təkamül hipotezi ilə teologiya (və ya metafizika) arasında böyük bir uçurum olduğunu göstərməyə çalışırlar. Çünki darvinizmin meydana gəldiyi dövəndə kilsə ruhaniləri ilə bu təlimin tərəfdarları arasında şiddətli çəkişmələr baş verdi. Dövrün siyasi-ictimai şəraitinin təsiri altında elə təsəvvür yarandı ki, guya darvinizm teologiyaya qarşıdır. Lakin bu gün artıq məlum olmuşdur ki, darvinizm və teologiya heç də qarşı-qarşıya deyillər. Yəni biz darvinizmi qəbul və ya rədd etməyimizdən asılı olmayaraq teoloji inanc sahibi ola bilərik. Əgər Təkamül təlimi hipotez olmaqdan çıxıb bir elmi nəzəriyyə (qanun) kimi qəbul olunsa, səbəbiyyət qanununu isbat etmiş olacaq. Üzvi aləmdə mövcud olan səbəbiyyət qanunu qeyri-üzvi təbiətə hakim olan səbəbiyyət qanunundan heç də fərqlənir. Təbiət hadisələrinin (yağış, zəlzələ və s.) səbəblərini dəqiqləşdirmək teoloji baxışların qarşısına sədəmi çəkir? Təbiəti ki, yox. Buna görə də növlər arasında dəyişkənlik və ya təkamül əlaqələrinin kəşfi də teoloji baxışlara zidd ola bilməz. Bütün bunlar nəinki teoloji baxışlara qarşı deyil, əksinə bu növ baxışların isbatı üçün yeni dəlillər ortaya çıxarır¹.

TƏKAMÜL HIPOTEZİ VƏ İNSANIN MƏNŞƏYİ

Antik dövrlərlə bağlı tədqiqat aparan bəzi arxioloqların fikrincə Yerdə həyat 500 mln. il bundan öncə başlamışdır. Məməlilər 80 mln. il, insan isə 3 mln. il öncə meydana gəlmişdir. Onların qənaətinə görə, bu (insanın yaradılışı) qədim Daş dövrünə (*Paleolit*) təsadüf edir.

Doktor Paknıjad yazır:

“Məməlilərin nə zaman yaranması haqqında dəqiq məlumat əldə olunmamışdır. Bu gün onların tarixinin sürünənlər qədər qədim olduğu söylənilir. Onlardan bəziləri ağaclarda yaşayırdılar. Aralarında qəribə yaradılışa malik (baş barmaqlı) pişiyəbənzər, iri gözlü Samur adlanan heyvan cinsi var idi. Bunları meymuna qədərki canlılar adlandırırlar. Zaman keçdikcə onların burnu qısaldı və ilkin meymunlar şəklinə düşdü. Sonradan meymunlar bugünkü dörd əsas tipdə formalaşdılar (qorilla, oranqutan, hibban, şimpanze - sonuncu, təkmilləşmə baxımından hamısından öndədir). Növbəti mərhələdə bir neçə meymun insanabənzər şəkildə düşməyə başladı. 1962-ci ildə Keniyada tapılan insan qalığının (kəllə və ətraf sümükləri) 14 mln. öncəyə aid olduğu müəyyən edilmişdir. Şərqi Afrikada (Tanzaniyada) tapılan digər insan qalığının (kəllə) 1,7 mln. il yaşı olduğu müəyyən edilmişdir. Digər qədim hominid isə Efiopiyada aşkar edilmişdir. Təyin edilmişdir ki, onların nitq ünsiyyəti ibtidai inkişaf mərhələsini keçirdi. Ehtimallara görə bir neçə yüz sözdən ibarət dildə danışmışlar. Qəbilə şəklində yaşayırdı və 40 il ömür sürürmüşlər (alim və arexoloqlar digər insan növləri də aşkar etmişlər ki, bu haqda davamlı olaraq dövrü mətbuatda oxuyuruq).

Qədim insanlar 500 min il tarixə malikdirlər. Lakin müasir insanın tarixi yalnız 50 min ildir. Ondan öncəki dövr haqqında isə hər hansı bir məlumat yoxdur. Ən məşhur qədim insanlar avstralopiteklər, titekanthroplar, neoantroplar, və kromanyonlardır ki, ardıcıl olaraq 35, 150, 300, 550 min il öncəyə təsadüf edirlər. Onlar insan idilər və insan həyatı sürürdülər. İtiüclü, dəstəli kəsici alətlər düzəldirdi, oddan istifadə edirdilər. Neoantroplar öz ölümlərini dəfn edirdilər. Onların arasında dini inanclar mövcud olmuşdur. Onlar 600 il öncə mağarada yaşadıkları, ölümdən sonrakı həyata etiqad bəslədikləri aşkar olunmuşdur.

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 11, səh. 81-85

Kamil insanlar 50 min il öncə geniş artımla müşayiət olunmuşlar. Lakin onların primatlardan, yoxsa digər insanabənzər meymunlardan əmələ gəlməsi məlum deyil¹. Bu insanların düzəltdiyi bəzi alətlər hələ də istifadə olunmaqdadır (tilov, ox, yay və s.). Onlar proqramlı dini ayinlər icra edirdilər. Lakin buna baxmayaraq hələ də mağarada yaşayırdılar. Təqribən 10 min il öncə mağaradan çıxaraq çıraq və geyimdən istifadəyə başladılar. Biologiyaya görə bu (mağaradan uzaqlaşmaq) bəşər sivilizasiyasının başlanğıcı olmuşdur².

TƏKAMÜL HİPOTEZİ VƏ QURAN

Təkamül təliminin isbatı üçün istinad olunan ayələr.

Bu ayələri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1. Hər bir şeyin sudan başlanğıc aldığını bildirən ayələr.

﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ﴾ “*Hər bir canlıyı sudan yaratdıq*” (Ənbiya, 30).

Ayətullah Meşkini yuxarıdakı ayəni qeyd edərək yazır:

“Məlum ayə canlı təbiətin (nəbatat, heyvanat və s.) sudan yaradıldığına aydınlıq gətirir. Belə olduqda Təkamül təliminin bəzi müddəaları sübuta yetmiş olur”³.

Seyid Qütb də məlum ayənin suyun həyatın başlanğıcı olmasına işarə vurduğunu qəbul edir və bildirir ki, müasir elm üzvi aləmin sudan başlanğıc aldığını dəstəkləyir. Həyatın mənşəyi dəniz suyu olmuşdur. Sonradan bütün cins və növlər ondan törəmişdir. Deməli, Darvinə şöhrət qazandıran nəzəriyyə əsrlər öncə Quranda öz əksini tapmışdır⁴.

Bəzi yazıçılar Yerdə həyatın mənşəyi haqqında yazır:

“Yerin ömründən 1500 il keçdikdən sonra tədricən soyumağa başladı. Yer təkində reaksiyalar getdi, təkanlar, zəlzələlər baş verdi. Nəticədə Yerdəki buxarlanma buludlara çevrildi. Yağış yağdı. Yer səthini su basdı və dənizlər əmələ gəldi. Təqribən 500 mln. il dənizlərdə ibtidai həyat formaları mövcud idi. Sonra birhüceyrəli varlıqlar, müxtəlif bitki və heyvanlar meydana gəldi. Bu, təqribən 175 mln. il öncəyə təsadüf edir”⁵.

Ötən bəhslərdə hər şeyin sudan başlanğıc aldığı haqqında elm adamlarının baxışlarını diqqətinizə çatdırdıq (Yerdə həyatın mənşəyi).

YEKUN

Məlum ayə haqqında növbəti fəsildə geniş söhbət açacağıq. Lakin diqqətinizə çatdırmaq ki, bu ayə haqqında dörd ehtimal mövcuddur (İnsanın nütfədən yaranması, ibtidai varlıqların sudan başlanğıc alması, canlı varlıqların əsasən, sudan təşkil olunmaları və dünyanın ilkin maddəsinin suyabənzər maye olması). Yalnız birinci ehtimal ayəyə nəzərən məqsədəuyğundur. Buna görə də ehtimal olaraq ayənin üzvi aləmin mənşəyinin sudan (dəniz və okeanlardan) başlanmasına işarə vurduğunu qəbul etmək olar. Lakin bu, ayənin yeganə izahı deyil.

¹ Doktor Paknijad insan və meymun orqanizmlərinin oxşar və fərqli tərəfləri haqqında geniş söhbət açmışdır. Misal üçün, onların qanı 4 qrupa – AB, O, B, A,- bölünür. Şimpanze meymunlarının qanını insana vurmaq olar. Lakin meymunların südünü uşağa içirmək olmaz (halbuki digər heyvanların südünü - inək və s. - uşağa içirmək olar). Bir kişinin beyni erkək meymun beynindən üç dəfə böyükdür. Meymunların boğazlıq dövrü insanda olduğu kimi 270 gündür (“İlk universitet, son peyğəmbər”, c. 1, səh. 171-174).

² Yenə orada, c. 1, səh. 166-178.

³ “Quranda təkamül”, səh. 23-24.

⁴ “Fi zilal əl-Quran”, c. 6, səh. 111.

⁵ Əbd əl-Qəni əl-Xətib, “Quran və müasir elm”, səh. 129-130.

﴿ وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ ﴾

“Allah hər bir canlıyı sudan yaratmışdır. Onların bəzisi qarnı üstə sürünür, bəzisi iki, bəzisi isə dörd ayaq üstündə gəzir” (Nur, 45).

Ayətullah Meşkini sözügedən ayə haqqında yazır:

“Ayədə sözü keçən “ماء” [ma] ifadəsinin nütfə (sperma) kimi izah olunması ayənin ilkin mənasına ziddir. Deməli, ayə canlıların sulu gildən yaranması haqqında rəyə uyğundur). Ayədə sürünənlərin (reptililər) əvvəl qeyd olunmasına səbəb çox güman ki, bu növ canlıların ən bariz nümunəsi olan balıqların zaman baxımından daha əvvəl yaradılmasıdır. Quruda yaşayan bu növ heyvanlar isə daha sonra yaradılmışlar. İkiayaqlılardan məqsəd insan, quşlar və bəzi meymun növləridir. “İki ayaq üzərində” ümumi ifadəsi bəzilərinin insan və digər canlıların ayrı növə aid olduqlarını iddia edən baxışının yanlışlığını üzə çıxarır.

Doktor Biazar Şirazi Nur surəsinin 45-ci ayəsini paleontologiyada göstərilən heyvanların mərhələli yaradılışına tətbiq edərək yazır:

“Birinci mərhələ (dövr): Bu mərhələdə müxtəlif növ mərcan polipləri, axçalı (pulcuqlu) balıqlar, kərtənkəllər, ilanlar, bağalar, timsahlar və digər sürünənlər meydana gəldi.

﴿ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ ﴾

İkinci mərhələ (dövr): Bu dövrdə quşlar meydana gəldi. Onların ən qədim nümunəsi göyərçin balasına oxşayan at olmuşdur. Lakin uçmaq qabiliyyətini itirmişdir. Bu heyvanlar ayədə sözü gedən ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ ﴾ qisminə daxildirlər.

Üçüncü mərhələ (dövr): İlkin məməlilərin izləri ikinci dövrün sonlarından başlayaraq görünməkdə idi. Bu dövrdə at, inək, dəvə, fil, müxtəlif meymun növləri və s. məməlilər meydana gəldi¹ ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ ﴾”.

Doktor Paknijad birhüceyrəli canlıların yaranması haqqında ətraflı söhbət açır və növbəti üç mərhələ arasındakı fasilə haqqında yazır:

“Birinci: Suda yaşayanlarla quruya çıxanlar arasında fasilə yarandı. Bu əsasən, qan dövrəni, tənəffüs orqanı inkişaf etmiş balıq və sürünənlərə aid idi ﴿ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ ﴾.

İkinci: Quşların təkmilləşərək havada uçması ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ ﴾.

Üçüncü: Məməlilər. Heyvanlar təkamül nəticəsində yumurtamaqla çoxalmadan diridəyənə keçdilər. Bunlar daha çox dördayaqlılar idi ﴿ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ ﴾”.

O, Quranın tədricən təkmilləşən heyvanlar haqqında verdiyi ecazkar xəbərlərə toxunaraq Nur surəsinin 45-ci ayəsini sözügedən mərhələlərə tətbiq edir. Onun fikrincə təkamül nəzəriyyəsi dinlə heç də ziddiyyət təşkil etmir².

YEKUN

1. Ayənin ilk ﴿ وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ ﴾ hissəsi haqqında üç versiya mövcuddur (Nütfədən yaranma, ibtidai varlıqların sudan başlanğıc alması və canlı varlıqların əsasən, sudan təşkil olunması)³.

2. Fikrimizcə, bitki və heyvanların yaradılışının ayənin üç hissəsinə tətbiq olunması doğru deyil¹. Ayə hazırki canlı varlıqların bölgüsü kimi izah edilsə daha məqsədəuyğun olar.

¹ “Dünyanın gələcəyi və keçmişi”, səh. 39-42.

² “İlk universitet və son Peyğəmbər (s)”, c. 1, səh. 150-154.

³ “Təfsiri-nümunə”, c. 14, səh. 508-509.

Maraqlıdır ki, ayənin ikinci və üçüncü hissəsini “və” bağlayıcısı ayırır. Bu, ayənin mərhələli yaradılışa aid olmadığını göstərir. Yəni hər üç qismin sudan (nütfədən) yaradılması istisna edilmir.

Digər diqqət çəkən məqam isə ayədəki bölgünün bütün heyvanları əhatə etməməsidir. Sadəcə olaraq bir neçə nümunə qeyd olunmuşdur. Buna sübut ayədə dördüncü çox ayağı olan və ya üzən heyvanlara heç bir işarə vurulmamışdır.

3. Məlum ayənin yaradılışın mərhələli inkişafı ilə bağlı elmi nailiyyətlərə tətbiq olunmasının Quranın əzəmətini göstərməsinə baxmayaraq, Quranın ecazkarlığını isbat etməsi doğru deyil.

2. Yaradılışın üç mərhələsinə işarə vuran ayələr.

Təkamül nəzəriyyəsinin müdafiəçilərinin istinad etdiyi digər ayələr aşağıdakılardır.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾

“Sizi (*babanız Adəmi*) yaratdıq, sonra sizə surət verdik və mələklərə: “Adəmə səcdə edin!” – dedik”².

Ayətullah Meşkini Əraf surəsinin 11-ci ayəsini izah edərək yazır:

“Sözügədən ayə Təkamül nəzəriyyəsinə isbat etmək üçün ən uyğun ayədir. Çünki ayəyə görə Allah öncə insanı yaratmış, naməlum müddətdən sonra (ثم [summə] bağlayıcısı buna sübutdur) onu bugünkü insan şəklinə salmışdır. Uzun müddət sonra isə mələklərə insan növünün bir fərdinin önündə səcdə etməyə əmr etmişdir”.

O, ayəni insanın üç mərhələdə yaradılışı istiqamətində izah edərək yazır:

“Birinci mərhələ: Yaradılışdan sonra və insan şəklinə salınmazdan öncəki mərhələ.

İkinci mərhələ: İnsan surəti verildikdən sonra və həzrət Adəmin (ə) insan növünün bir fərdi olaraq seçilməsindən öncəki mərhələ.

Üçüncü mərhələ: Adəmin seçilməsi və mələklərə ona səcdə etmələrinin əmr olunması mərhələsi”.

O, Hicr surəsinin 28-29-cu ayələrini və eləcə də Sad surəsinin 71-ci ayəsini izah edərək bildirir ki, ayədə sözü keçən “بشر” [bəşər] ifadəsindən məqsəd ümumilikdə insan növüdür. Yəni “Adəm” və ya hər hansı bir seçilmiş fərd deyil. “تسوية” (سوئته) ifadəsi isə insanın təkamül yolunu keçərək insan şəklini alması və ruhun üfürülməsi üçün hazır vəziyyətə düşməsinə işarədir³.

Maraqlı burasıdır ki, müasir təfsir alimlərindən Ayətullah Məkarim Şirazi Hicr surəsinin 26, 28 və 29-cu ayələrini “Növlərin dəyişməzliyi” nəzəriyyəsinin ən tutarlı dəlili kimi dəyərləndirmişdir⁴.

¹ Bu, müasir elmi nailiyyətlərə də müvafiq deyil. Bioloji elmlərə görə meymun üçüncü mərhələdə yaranmışdır.

Təkamül nəzəriyyəsinə görə isə insan məlum meymun nəslindən törəmişdir. Halbuki ayədə (insan daxil olmaqla) iki ayaqlılar ikinci mərhələyə aid edilir.

² Əraf, 11. Hicr, 28-29 və Səcdə 8-9 ayələri də eyni məzmunadadır.

³ “Quranda təkamül”, səh. 30-32.

⁴ Hicr surəsinin məlum 28-29-cu ayəsindən dərhal sonra 30, 31-ci ayələrdə mələklərin səcdə etməsindən söhbət açılması (*İblisdən başqa hamısı – bütün mələklər – səcdə etdi*) göstərir ki, insan və ya bəşərdən məqsəd həzrət Adəmdir (ə). Ayələrdəki ümumi vəziyyət göstərir ki, Adəmin torpaqdan yaradılması ilə indiki insan surətinə düşməsi arasında digər növlər mövcud olmamışdır”.

O, “Təkamül nəzəriyyəsi”nin tərəfdarlarına cavab olaraq yazır:

“Əraf surəsinin 11-ci ayəsində sözügedən “ثم” [summə] bağlayıcısı ərəb dilində tərtib və fasilə mənasını ifadə edir. Lakin bu heç də fasilənin milyon illər olduğu demək deyil. Çünki “ثم” [summə] bağlayıcısı ən qısa fasilələri belə ifadə edir” (“Təfsiri-nümunə”, c. 11, səh. 88-89).

YEKUN

1. Ayətullah Meşkininin məlum ayəni (Əraf, 11) insanın yaradılışının üç mərhələsi ilə əlaqələndirməsi qəribədir. Çünki ayədə üçüncü mərhələyə hər hansı bir işarə yoxdur.

2. Hər iki tərəfin dəlillərinə nəzərən demək olar ki, məlum ayələrin “Təkamül nəzəriyyə”sinə heç bir aidiyyəti yoxdur.

3. İnsanın yaradılışının ilkin mərhələsindən (ilkin maddədən) söhbət açan ayələr.

a) İnsanın torpaqdan yaradılması;

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ﴾

“Sizi palçıqdan yaradan, sonra da (sizin üçün) bir müəyyən əcəl təyin edən Odur. Müəyyən əcəl onun yanındadır” (Ənam, 2)¹.

﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَّازِبٍ﴾ “Axı Biz onları (insanların babası Adəmi) yapışqan (kimi) bir palçıqdan yaratdıq” (Saffat, 11).

﴿إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ﴾ “Mən quru və qoxumuş (dəyişib başqa şəkllə düşmüş) qara palçıqdan insan yaradacağam!” (Hicr, 28).

Ayətullah Meşkini məlum ayələr haqqında yazır:

“Bütün bu ayələr insanın indiki şəkllə düşməzdən öncəki vəziyyətini açıqlayır. Burada məqsəd bütün fərdlər deyil. Çünki bütün fərdlər torpaqdan yaranmır. “Bir vaxt (əcəl) təyin etdik” cümləsindən məqsəd budur ki, Allah insanın yaradılışını müəyyən müddət ərzində tamamladı. Bu müddət yalnız onun özünə məlumdur. Bu zamandan məqsəd insanın yaradılışı ilə indiki şəkllə düşməsi arasındakı fasilə də ola bilər”².

Bəzi yazıçılar Muminun surəsinin 12-ci ayəsi ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ﴾ “Biz, həqiqətən, insanı tərtemiz (süzülmüş) palçıqdan yaratdıq” haqqında yazırlar:

“Məlum ayə insanın birbaşa torpaqdan yaranmadığını açıqca bəyan edir”³.

Sözgedən ayə haqqında digər maraqlı fikirlər də irəli sürülmüşdür. Bəziləri ayənin darvinizmi rədd etdiyini⁴, bəziləri insanın su və torpaqdan yarandığına bir işarə olduğunu⁵, bəziləri isə hər halda Quranın elmi möcüzəsi olduğunu bildirmişlər⁶.

YEKUN

1. “İnsanın mərhələli yaradılışı” haqqında söhbət açarkən onun torpaqdan yaradılması ilə bağlı ətraflı söhbət açacağıq və diqqətinizə çatdıracağıq ki, məlum ayə haqqında iki əsaslı şərh mövcuddur.

Birinci: Bütün insanlar nütfədən yaradılmışdır. Nütfə qida maddələrindən yaranmış, qida maddələri isə torpaqdan əmələ gəlmişdi⁷.

İkinci: Yalnız həzrət Adəm (ə) torpaqdan yaranmış, digər insanlar isə nütfədən yaranmışlar. Deməli, insanların kökü həzrət Adəmin vasitəsi ilə torpağa gedib çıxır⁸.

¹ Sad, 71; Səcdə, 8 və Muminun, 12 ayələri də həmin məzmunundadır.

² “Quranda təkamül”, səh. 26-27.

³ Doktor Mustafa Mahmud, “Quran, muhəvələtun li-fəhmi əsri”, səh. 53-55.

⁴ “Əl-Kəvn vəl-insan bəynəl-elmi vəl-Quran”, səh. 152.

⁵ Yenə orada.

⁶ “Əl-İşarat əl-elmiyyə fil-ayat əl-kəvniyyə”, səh. 11.

⁷ “Təfsiri-nümunə”, c. 14, səh. 23; c. 17, səh. 125; c. 20, səh. 165.

⁸ “Maarif əl-Quran”, səh. 330.

Bütün bunlara nəzərən ayənin qəti olaraq təkamül nəzəriyyəsinə aid olduğunu söyləmək doğru deyil. Çünki birinci şərh (nütfənin torpaqla əlaqəsi) qəbul etsək, növlərin təkamülü ilə heç bir əlaqəsi olmadığı anlaşılacaq. İkinci şərh (Adəmin torpaqdan yaranması) qəbul etsək, növlərin dəyişməzliyi haqqındakı fikirləri dəstəkləmiş olacağıq.

Əgər vəziyyətdən çıxış üçün “اجل” [əcəl] ifadəsinin insanın torpaqdan yaranması ilə indiki insan surətinə düşməsi arasındakı zaman fasiləsi kimi izah etsək, o zaman tamamilə yeni bir mövzu açılmış olacaq.

2. “سلالة” [sulalə] ifadəsi seçilmiş (süzülmüş), bir şeyin yığcam forması mənalarını ifadə edir. Bəzilərinin fikrincə Muminun surəsinin 12-ci ayəsində məqsəd nütfədir. Hər halda bu ayə zaman fasiləsinə heç bir işarə vurmur.

3. Ayə haqqında irəli sürülən şərh və ehtimallar çox və fərqli olduğu üçün burada elmi ecazkarlıqdan söhbət gedə bilməz (Növbəti bəhslərdə bu haqda ətraflı söhbət açacağıq).

b) İnsanın sudan yaradılması;

“İnsanları sudan (nütfədən) yaradan, onları (bir-biri ilə) əsl qohum (qan qohumu) və sonradan qohum edən Odur”¹.

“İnsanı yaratmağa palçıqdan başladı. Sonra onun nəslini nütfədən - bir qətrə zəif (dəyərsiz) sudan əmələ gətirdi”².

Ayətullah Meşkini Furqan surəsinin 54-cü ayəsini şərh edərək yazır:

“Bu ayə insanın indiki şəklə (kamil insan surətinə) düşmədən öncəki halını bəyan edir”³.

YEKUN

Sonra da söhbət açacağımız kimi yuxarıdakı ayə haqqında iki əsas ehtimal mövcuddur.

Birinci: İnsanın sudan yaradılmasından məqsəd budur ki, onun bədəninin böyük bir hissəsini (70%) su təşkil edir⁴.

İkinci: İnsan nütfədən yaradılmışdır⁵.

Bütün bunlar göstərir ki, məlum ayənin insanın mərhələli təkamülü və darvinizimlə heç bir əlaqəsi yoxdur.

c) İnsanın nütfədən yaranması.

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ

“Həqiqətən, Biz insanı qarışıq bir nütfədən yaratdıq. Biz onu imtahana çəkəcəyik”⁶.

Ayətullah Meşkini Dəhr surəsinin 2-ci ayəsi haqqında yazır:

“Ayədə “nütfə”dən məqsəd su və onun qarışıq tərkibidir ki, palçıq şəklinə salınmışdır. Bu ilkin həyat maddəsindən öncə hüceyrələr, sonra ibtidai həyati formalar, daha sonra isə ali həyati formalar yaradıldı”⁷.

Əbəsə surəsinin 19-cu ayəsi haqqında yazır:

¹ Furqan, 54.

² Səcdə, 7-8.

³ “Quranda təkamül”, səh. 27.

⁴ “Quran maarifi”, səh. 320-320.

⁵ Yenə orada, 329-330.

⁶ Dəhr, 2. Əbəsə surəsinin 19-cu ayəsi də həmin mənəni daşıyır.

⁷ “Quranda təkamül”, səh. 39.

“Əgər “nütfə”dən məqsədin su olduğunu qəbul etsək ayə belə bir məna kəsb edəcək: Allah insanı məxsus sudan yaratdı. Onun bir haldan digər hala düşəcəyini qərara aldı (təkamül). Nəticədə bugünkü insan şəklinə düşdü”.

O, sonda ayənin ikinci mənası haqqında söhbət açır ki, burada nütfədən məqsəd hər bir insanın mənşəyi olan spermadır¹.

YEKUN

“İnsanın mərhələli yaradılışı” haqqında söhbət açarkən qeyd edəcəyik ki, nütfə leksik baxımdan zəif axıcılığa malik hər bir şeyə aid edilir. Qatqısız suya, kişi və qadın toxumuna (sperma) da axıcı olduğu üçün nütfə deyilir. Sonra isə Quranda nütfə termininin hansı mənalarda işləndiyini incələyəcək və diqqətinizə çatdıracağıq ki, məlum ayə haqqında on üç baxış mövcuddur².

Lakin təfsirçilər arasında “nütfə” dən məqsəd yalnız “su” olduğu qənaətində olan təfsirçi yoxdur. Ayədə qeyd olunan “امشاج” [əməşac] sözü nütfədən məqsədin su olmadığını göstərən kontekstdir. Nütfənin sulu palçıq mənasını isə heç bir leksikoloji qaynaqda tapa bilmədik. Deməli, ayədə “nütfə” dən məqsəd ya kişi nütfəsi (toxumu), ya da qadın və kişi toxumlarının qarışığıdır. Ayətullah Meşkininin izahı isə heç bir hərfi və ya terminoloji məna ilə düz gəlmir.

4. İnsanın yaradılışının ikinci mərhələsinə işarə vuran ayələr (insan surəti verilməsindən sonra, Adəmin (ə) seçilməsindən öncə).

“İnsanlar tək bir ümmət idi. Allah onlara müjdə verən və xəbərdarlıq edən (əzabla qorxudan) peyğəmbərlər göndərdi, insanlar arasındakı ixtilafları ayırd etmək üçün O, peyğəmbərlərlə birlikdə haqq olan kitab nazil etdi. Halbuki özlərinə aşkar dəlillər gəldikdən sonra aralarındakı kin (və həsəd) üzündən (dində) ixtilafda bulunanlar kitab əhlindən başqası deyildir”³.

Yunus surəsinin 19-cu ayəsi də bu məzmunadadır. Ayətullah Meşkininin fikrincə insana surət verildikdən sonra və Adəm (ə) onların arasından seçilməzdən öncə insanlar uzun müddət vahid bir toplum şəklində həyat sürmüşlər. O, yuxarıda sözügedən iki ayəni bu zaman fasiləsinə (mərhələyə) aid edir⁴.

Ayətullah Məkarim Şirazi də Bəqərə surəsinin 213-cü ayəsini bəşər həyatının 4 mərhələsinə aid olduğunu bildirir⁵.

Onun fikrincə dinin göndərilməsi insanın yaranması ilə eyni dövrə təsadüf etmir. Dinin göndərilməsi sinifli cəməyyəyə keçid dönməsinə təsadüf edir. Deməli, ilk ulul-əzm peyğəmbərin Adəm (ə) deyil, Nuh (ə) olduğunu desək yanılmarıq⁶.

YEKUN

Qeyd olunan ayələrdən iki nəticə çıxarmaq olar:

¹ Yenər orada, səh. 42

² Bu versiyaların ən mühümü aşağıdakılardır:

1. Qadın və kişi spermasının qatışığı;

2. İrsiyyət və genetik amillər;

3. Nütfənin (spermanın) tərkibi və s. (“əl-Mizan”, c. 20, səh. 209, 210; “Təfsiri-nümunə”, c. 25, səh. 334).

³ Bəqərə, 213.

⁴ “Quranda təkamül”, səh. 27-28.

⁵ “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 58.

⁶ Yenə orada.

1. İnsan Yer kürəsində yarandıqda iki mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələdə heç bir din və ya peyğəmbər olmamışdır. Sonradan həzrət Adəm (ə) seçilmiş və insanlar dinli cəmiyyət şəklində yaşamağa başlamışlar. Deməli, həzrət Adəm (ə) ilk yaranan insan deyil (Bu, Darvinin Təkamül nəzəriyyəsi ilə üst-üstə düşür).

2. Peyğəmbərlərin (ə) göndərilməsi iki cür olmuşdur. Birinci mərhələdə Adəm (ə) yaradıldığından və onun nəsli artdıqdan sonra heç bir şəriət və ya kitab verilməyən peyğəmbərlər göndərilmiş və bəşərə ibtidai fərdi həyatlarında bələdçilik etmişlər. İkinci mərhələdə sinifli cəmiyyət formalaşmış və insanlar qanuna ehtiyac duymuşlar. Bu zaman həzrət Nuh (ə) kimi şəriət və kitab sahibi peyğəmbərlər göndərilmişlər. Deməli, ikinci nəticəyə görə Adəm (ə) Yerdə yaranmış ilk insan olmuşdur (Bu, “Növlərin dəyişməzliyi” nəzəriyyəsi ilə də üst-üstə düşür).

Ayətullah Meşkini birinci versiyanı əsas götürmüş, Ayətullah Məkarim Şirazi isə ikinci versiyaya üstünlük vermişdir. Qeyd olunan iki versiyaya nəzərən qəti olaraq ayənin hansı nəzəriyyəni (növlərin təkamülü, yoxsa dəyişməzliyi) təsdiq etdiyini demək mümkün deyil.

5. Üçüncü mərhələyə (Adəmin (ə) insanların arasından seçilməsinə) işarə vuran ayələr.

“Allah Adəmi, Nuhu, İbrahim övladını və İmran ailəsini aləmlər (məxluqat, insanlar, bəşər övladı) üzərində seçilmiş etdi”¹.

Doktor Yədullah Səhabi məlum ayə haqqında yazır:

“Bu ayələrə (Ali-İmran, 33; Əraf, 11; Səcdə, 7-9) görə Adəm (ə) öncədən birgə yaşadıkları insanların arasından seçildi. Buna görə də insanın Adəmdən törəməsi fikri Qurana görə əsassızdır”².

Ayətullah Məkarim Şirazi Ali-İmran surəsinin 33-cü ayəsini növlərin təkamülünə aid edənlərə cavab olaraq yazır:

“Ayədə “العالمين” ifadəsindən məqsədin həzrət Adəmin (ə) müasirləri olduğuna heç bir əsas yoxdur. Əksinə bu tarix boyu mövcud olan bütün cəmiyyətlərə aiddir. Buna görə də Adəm dönəmində çoxlu sayda insan olduğunu və həzrət Adəmin (ə) onların arasından seçilməsini əsassız olaraq ayəyə aid etməyə lüzum yoxdur”³.

Ayətullah Misbah Yəzdi Ali-İmran surəsinin 33-cü ayəsini izah edərkən “Adəmin (ə) insanların içindən seçilməsi fikri” haqqında yazır:

“Ayəni belə izah etmək olar ki, bir insan özündən sonra gələcək bütün insanlardan üstün hesab edilmişdir. Əgər bir az mülayim mövqedən çıxış edib Adəm dönəmində cəmiyyətin mövcudluğunu qəbul etsək, bu, onun öz övladlarıdır”⁴.

YEKUN

Ali-İmran surəsinin 33-cü ayəsi haqqında da iki fərqli ehtimal olduğu üçün qəti olaraq müəyyən ehtimal üzərində dayanmaq olmaz. Təbii ki, belə olduqda ayənin iki nəzəriyyədən (növlərin təkamülü, yoxsa dəyişməzliyi) hansının təsdiqi olduğu da qaranlıq olaraq qalır.

---

¹ Ali-İmran, 33.

² “İnsanın yaradılışı”, səh. 108.

³ “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 321.

⁴ “Quran maarifi”, səh. 345.

NÖVLƏRİN DƏYİŞMƏZLİYİ NƏZƏRİYYƏSİNİN İSBATI ÜÇÜN İSTİNAD OLUNAN AYƏLƏR

1. Bütün insanların vahid bir candan yaradıldığını bildirən ayələr.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ

“Sizi tək bir nəfərdən (Adəmdəm) yaradan da Odur. (Sizin üçün) bir qərar yeri (ana bətni, ata beli), bir də bir əmanət yeri (qəbir) vardır”¹.

Bundan başqa “بنی آدم” [Bəni-Adəm] (Adəm övladları) deyə müraciət edən ayələrə² də istinad olunmuşdur.

Ayətullah Meşkini “Növlərin dəyişməzliyi” nəzəriyyəsindən söhbət açarkən Adəmin (ə) Allah tərəfindən yaradılan ilk insan olduğunu, sonra Həvvanın yaradıldığını və digər insanların isə bu iki nəfərdən törətdiklərini bildirir.

O, yazır:

“Bu nəzəriyyənin isbatı üçün istinad olunan ayələr bütün insanların vahid candan (bir fərddən) yaradıldığını bildirən ayələrdir. Bəzi ayələrdə isə onun cütü də yad edilmişdir. Bunun Həvva olduğu şübhəsizdir”.

Ənam surəsinin 98-ci ayəsini izah edərkən yazır:

“Ayədən məqsəd budur ki, Allah sizi Adəmdən yaratmışdır. Bəziləriniz hələ atalarınızın belində (مستقر), bəziləriniz isə Qiyamətə qədər qəbirlərdə əmanət olaraq (مستودع) saxlanılırsınız”.

Onun qənaətinə birinci izahı da qəbul etsək, Növlərin təkamülü nəzəriyyəsi ilə heç bir ziddiyyət təşkil etmir. Ehtimal ki, bütün insanlar Adəm (ə) və Həvvadan yaradılmışlar. Onlardan öncə də varlıqlar olmuş, lakin onların nəsli tükənmişdir. Bu arada seçilmiş nəsil, yəni yetkin zəkaya malik Adəm nəsli qalmışdır³.

Ayətullah Məkarim Şirazi “نفس واحدة” [nəfsin vahidə] ifadəsi haqqında yazır:

“Ayələrdə “نفس واحدة” [nəfsin vahidə] ifadəsindən məqsəd vahid şəxsdir. O, Quranın bugünkü insanların atası kimi təqdim etdiyi Adəmdir (ə). Bir çox ayələrdə sözü keçən “بنی آدم” [Bəni-Adəm] ifadəsi də buna işarədir. Növ baxımından vəhdət ehtimalı isə zəif ehtimaldır”⁴.

YEKUN

“نفس” [nəfs] Quran ayələrində ruh və can (bəzən də insanın orqanizmi) mənalarını ifadə edir⁵. Ayətullah Meşkininin fikirlərini (“نفس”-dən məqsədin insandan öncəki varlıqlar olması fikrini) qəbul etsək, ayənin iki izahı olduğu anlaşılacaq. Biri bütün insanların Adəmdən (ə) törəməsi, digəri isə Adəm (ə) və digər insanların özlərindən öncə mövcud olmuş varlıqlardan törəməsi. Birinci izah “Növlərin dəyişməzliyi”, ikinci izah isə “Növlərin təkamülü” nəzəriyyəsi ilə uyğun gəlir. Deməli, heç bir izahı ayələrin tam şərhə hesab etmək olmaz.

2. Adəmin (ə) torpaqdan yaradıldığını bildirən ayələr.

إِنْ مَثَلٌ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Allah yanında İsa da Adəm kimidir. Allah onu (Adəmi) torpaqdan yaratdı. Sonra ona: “(Bəşər) ol!” - dedi, o da oldu”⁶.

“İnsanı (Adəmi) saxsı kimi quru palçıqdan O yaratdı”¹.

¹ Ənam, 98; Nisa, 1; Əraf, 189; Zümər, 6 ayələri də həmin məzmunundadır.

² Əraf, 27-35; Yasin, 60; İsrə, 70.

³ “Quranda təkamül”, səh. 48.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 3, səh. 245.

⁵ Yenə orada, c. 5, səh. 367.

⁶ Ali-İmran, 59.

Doktor Əbu Həcər yuxarıdakı ayələri², Doktor Ədnan Şərif isə insanın torpaqdan yaradıldığını göstərən bütün ayələri darvinizmə zidd hesab edir³. Çünki ayələr insanın öncəki canlı varlıqlardan deyil, torpaqdan yarandığını göstərir.

Ayətullah Meşkini Ali-İmran surəsinin 59-cu ayəsi haqqında iki ehtimal irəli sürür.

Birinci ehtimal: Bu ehtimala görə ayə “Növlərin dəyişməzliyi” nəzəriyyəsini təsdiq edir. Yəni insanın bilavasitə ata-anadan yaradılmadığını önə çəkir və bu, “Növlərin dəyişməzliyi” nəzəriyyəsi ilə tam üst-üstə düşür.

İkinci ehtimal: Bu ehtimala görə ayə Təkamül nəzəriyyəsini təsdiq edir. Çünki İsanın (ə) torpaqdan (qida maddələri - nütfə - laxtalanmış qan) yaradılmaqda Adəm (ə) bənzədilməsində heç bir irad yoxdur. Əgər Allahın həzrət İsaya (ə) Adəm (ə) kimi həyatının ilk anlarından başlayaraq fəvqəladə zəka, metafizik iradə verdiyini söyləsək də yanılmazıq. Ayədə iki peyğəmbər yaradılış və elm baxımından bir-birinə bənzədilmişdir. “کن” [kun] (ol) əmri isə “fəvqəladə zəka, bilik və ya peyğəmbərliyə malik ol” kimi anlaşılır.

Torpaqdan yaranmaq baxımından bənzədilmələri isə xristian təfəkkürünü rədd edir. Çünki xristianlar Adəm (ə) və İsanın (ə) yaradılışının ilahi ənənə yolu ilə baş vermədiyini iddia edirlər (yəni onlar peyğəmbər olmalarına, metafizik zəkaya malik olmalarına baxmayaraq, bioloji tərkibcə digər insanlardan fərqlənmişlər)⁴.

Ayətullah Məkarim Şirazi Ali-İmran surəsinin 59-cu ayəsinin nazilolma səbəbini açıqladıqdan sonra yazır: “Adəmin yaradılışı ilə bağlı “خلقه من تراب” ifadəsindən məqsəd onun bədəni, maddi tərəfidir. Bu, ayənin ardına diqqət yetirdikdə daha aydın olur. Çünki sonra ona həyat verilməsindən, ruh bəxş edilməsindən söhbət açılır⁵ (Sonra ona: "(Bəşər) ol!" - dedi, o da oldu”).

YEKUN

Fikrimizcə, burada bir neçə məqama diqqət yetirmək lazımdır.

1. Ali-İmran surəsinin 59-cu ayəsindəki bənzətməni bir neçə şəkildə təsəvvür etmək olar.

1. Adəm (ə) və İsanın (ə) ataları olmaması baxımından.

2. Hər ikisinin vasitəli şəkildə torpaqdan yaranması baxımından (yəni qida maddələri nütfəyə çevrilir). Həzrət İsada (ə) bu proses Məryəm (ə) vasitəsi ilə, Adəmdə (ə) isə özündən öncəki insan və ya meymun nəsli vasitəsi ilə baş verdi.

3. Hər ikisinin peyğəmbərlik baxımından bənzədilməsi.

4. Bioloji tərkib baxımından bənzədilməsi. Çünki xristianlar İsanın (ə) bioloji tərkibinin digər insanlardan fərqli olduğunu iddia edirdilər.

5. Hər ikisinin fəvqəladə biliyə, ecazkar zəkaya malik olmaları baxımından bənzədilməsi. Yalnız ikinci və dördüncü bənzətmələr ayənin özündə də açıqlanmışdır.

Həzrət İsanın (ə) torpaqdan yaradılması haqqında da iki ehtimal mövcuddur.

1. Bilavasitə torpaqdan yaradılması.

---

¹ Ər-Rəhman, 14.

² “Ət-Təfsir əl-elmi lil-Quran fil-mizan”, səh. 400.

³ “Minəl-ülum əl-ərziyyə Quraniyyə”, səh. 207.

⁴ “Quranda təkamül”, səh. 55-56.

⁵ Məlum ayə Nəcran xristianları haqqındadır. Onlar həzrət İsanın (ə) atasız dünyaya gəldiyini əsas götürərək, onun Allah olduğunu iddia edirdilər. Ayə onlara cavab verdi. Qəbul etmədikdə isə “mübahiləyə” dəvət olundular (Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 435-436).

2. Vasitəli şəkildə yaradılışının torpağa gedib çıxması (bu iki ehtimal həzrət Adəm (ə) haqqında da mövcuddur).

Birinci ehtimal (bilavasitə torpaqdan yaradılması) doğru deyil. Deməli, ikinci ehtimal məqsədəuyğundur (vasitəli şəkildə torpaqdan yaradılması). Bu, “Növlərin təkamülü” nəzəriyyəsini təsdiq edir.

3. Hər iki nəzəriyyəyə uyğun izah olunan ayələr.

“Allah insanı nütfədən (mənidən, bir qətrə sudan) xəlf etdi. Bununla belə, o, birdən-birə açıq-aşkar bir düşmən kəsildi”¹.

“Onunla söhbət edən (mömin) yoldaşı isə belə dedi: “Əvvəlcə səni (babən Adəmi) torpaqdan, sonra bir qətrə sudan (mənidən) yaratmış, daha sonra səni adam şəklinə (insan qiyafəsinə) salmış Allahu inkarmı edirsən?”²”

“O Rəbbin ki, səni (yoxdan) yaratdı, düzəldib qaydaya (insan şəklinə) saldı. Sənə Özü istədiyi surətdə biçim verdi”³.

“O, insanı laxtalanmış qandan yaratdı” (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ)⁴.

“علق” [ələq] sözündən məqsəd yapışqan torpaq və ya bətdə formalaşan laxta (bərkiyib qatılmış) qandır⁵.

YEKUN

Məlum ayələrin hər iki nəzəriyyəyə aid edilməsinin yanlış olmasına baxmayaraq, bəzi ayələr haqqında keçən səhifələrdə ətraflı söhbət açdığımız üçün, digər ayələrə isə sözügedən nəzəriyyələrin isbatı üçün istinad olunmadığına görə bu bəhsi uzatmağa ehtiyac duymuruq.

QURANDA TƏKAMÜL NƏZƏRİYYƏSİ HAQQINDA YEKUN SÖZ

Müasir elmi dairələrdə elmi nəzəriyyələr əvəz oluna biləcək versiyalar şəklində qəbul olunur⁶. Başqa sözlə desək, elmi nəzəriyyələr faydalı fikirlər kimi qəbul olunur və onu əvəz edə biləcək yeni və dəqiq bir nəzəriyyə irəli sürülənədək öz elmi dəyərini itirmir. Təkamül nəzəriyyəsi qəti olaraq isbat olunmasa da o hal-hazırda elmi ictimaiyyət tərəfindən (təcrübi elmlər nəzərdə tutulur) məqbul nəzəriyyə kimi dəyərləndirilir. Eləcə də “Növlərin dəyişməzliyi” nəzəriyyəsi bir ehtimal olaraq irəli sürülmüşdür. Gördüyünüz kimi Quran ayələri hər iki nəzəriyyənin xeyrinə şərh oluna bilər. İki nəzəriyyədən birini tam təsdiq edən aydın bir ayə mövcud deyil. Belə olduqda təbii ki, heç bir nəzəriyyəni qəti olaraq Qurana aid etmək olmaz.

Qeydlər:

1. Quranın hər hansısa bir nəzəriyyəni isbat və ya rədd etməsi bir zərurət deyil. Çünki Quran hidayət kitabıdır və onun elmi məsələlərə toxunması da hidayət məqsədi daşıyır.

¹ Nəhl, 4. Yasin, 77; Nəcm, 66 ayələri də həmin məzmunlardır.

² Kəhf, 37. Fatir, 11 də həmin məzmunlardır.

³ İnfitar, 7-8.

⁴ Ələq, 21.

⁵ “Quranda təkamül”, səh. 63-66.

⁶ Burada məlum, fərz edilən və naməlum terminləri xarakterikdir.

2. Təkamül nəzəriyyəsinə qəbul və ya inkar etməkdə dinə etiqad heç bir rol oynamır. Yəni Təkamül nəzəriyyəsinə qəbul etməyib dinə etiqad bəsləmək mümkün olduğu kimi, eyni nəzəriyyəni qəbul edərək dinə etiqad bəsləmək də mümkündür. Bəzi etiqadlı təbiblər bu yolu getmişlər¹.

3. Təkamül nəzəriyyəsinə qəbul etmək və onu Quran ayələrinə tətbiq etmək heç də Quranın elmi möcüzəsi deyil. Çünki bir tərəfdən istinad olunan ayələr haqqında fərqli ehtimallar, müxtəlif şərhələr mövcuddur, digər tərəfdən isə növlərin (üzvi aləmin) mərhələli təkamülünün (birhüceyrəlidən insana qədər) ayələrə tətbiqi dəqiq deyil (Nur surəsinin 45-ci ayəsi haqqında danışıqdan bunun şahidi olduq).

BİTKİ VƏ ƏŞYALARIN CÜTLÜYÜ (ERKƏK VƏ DIŞI CİNSİ HÜCEYRƏLƏRƏ - QAMETLƏRƏ MALİK OLMASI)

Cütlükdən məqsəd erkək və dişidən (bitkilərdə erkəkcik və dişicik) ibarət olmaqdır. Quran bir çox ayələrə nəinki bitkilərin, hətta bütün əşyaların cüt olduğuna (yəni erkək və diş cinslərindən ibarət olmasına) işarələr vurur.

وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأَقْوَمِ يَتَّقُونَ

“Bütün meyvələrdən (erkək-dişi olmaqla) cüt-cüt yetişdirən, gecəni gündüzlə (gündüzü də gecə ilə) örtüb bürüyən Odur. Şübhəsiz ki, bunda (bütün bu deyilənlərdə) düşünən insanlar üçün (Allahın qüdrətini və vəhdaniyyətini sübut edən) neçə-neçə dəlillər vardır!²”

“Məgər onlar yer üzünə baxıb orada gözəl cütlər yetişdirdiyimizi görmürlərmi?³”

“Yerin yetişdirdiklərindən, onların (insanların) özlərindən və bilmədiklərindən (erkək və diş olmaqla) cütlər yaradan Allah pakdır, müqəddəsdir! (Eyibsiz və nöqsansızdır!)⁴”.

“Biz hər şeydən (erkək və diş, bir-birinin əksi olmaqla) cüt-cüt yaratdıq. Bəlkə, bir düşünüb ibrət alarsınız!⁵”

“Sizi tək bir nəfərdən (Adəmdən) xəlf edən və onunla ünsiyyət etmək (sakit, rahat olmaq) üçün özündən zövcəsini (Həvvanı) yaradan Odur⁶”.

Məqamlar:

1. Fikrimizcə yuxarıdakı ayələri aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar.

Bəzən Quran meyvələrin cütlüyündən, növbəti mərhələdə isə bitkilərin cütlüyündən söhbət açır. Sonra insanların bilmədiyi şeylərin cütlüyündən, daha sonra isə dünyada mövcud olan bütün əşyaların cütlüyündən danışıq.

2. Bütün bunlardan məqsəd diqqəti ilahi nişanələrə yönəltmək və insanı düşünməyə vadar etməkdir.

“Şübhəsiz ki, bunda (bütün bu deyilənlərdə) düşünən insanlar üçün (Allahın qüdrətini və vəhdaniyyətini sübut edən) neçə-neçə dəlillər vardır!” (Rəd, 3)

“Bəlkə, bir düşünüb ibrət alarsınız!” (Şüəra, 7)

3. “زوج” [zəvc] sözü leksik baxımdan aşağıdakı mənaları ifadə edir:

¹ “İlk universitet, son peyğəmbər”, c. 1, səh. 154.

² Rəd, 3. Ər-Rəhman, 52 və Taha, 53 ayələri də həmin məzmunlardır.

³ Şüəra, 7. Həc, 5; Loğman, 10; Qaf, 7 və Taha, 53 ayələri də eyni məzmunlardır.

⁴ Yasin, 36.

⁵ Zariyat, 49.

⁶ Əraf, 189.

1. Heyvanlarda erkək və dişi cinsin hər birinə “زوج” [zəvc] deyilir.
2. Qeyri-heyvanlarda biri-birinə yaxın olan hər bir şeyə (ayaqqabı tayı və s.) “زوج” [zəvc] deyilir.
3. Biri-birinə yaxın və oxşar olan hər bir şeyə “زوج” [zəvc] deyilir.
4. Biri-birinə yaxın və zidd olan hər bir şeyə “زوج” [zəvc] deyilir.

QISA TARİX

İnsanlar tarix boyu erkək və dişi cinsinin yalnız insan, heyvan və xurma kimi bəzi bitkilərə aid olduğunu düşündülər. Lakin İsveç botaniki Karl Linney (1707-1727) 1731-ci ildə bitkilərin də erkək və dişi cinslər üzrə bölündükləri haqqında fikrini açıqladı. Bu nəzəriyyə elmi ictimaiyyət tərəfindən müsbət qarşılandı¹.

Sonralar kəşf olundu ki, maddə son dərəcə kiçik zərrəciklər şəklində olan enerji yığınından, yəni atomdan təşkil olunmuşdur. Çox keçmədən cütlük məsələsi hər şeyə aid edildi. Çünki artıq varlıqların əsasını təşkil edən atomun (mənfi yüklü) elektron və (müsbət yüklü) protonlardan ibarət olduğu aşkarlanmışdı.

“XX əsrin görkəmli fiziki Maks Plank “hər maddi cisim elektron və protonlardan ibarətdir” deyə bildirirdi². Zaman keçdikcə atomda neytron adlanan üçüncü elementar zərrəcik aşkar olundu. Neytron neytral (elektrik yükünə malik olmayan) elementar zərrəciklər.

Son fiziklər kvark adlanan digər əsaslı zərrəcik kəşf etmişlər. Elektron, proton və neytron kvarkdan təşkil olunmuş və onlarda müsbət, mənfi və neytral elektrik yüklərinin meydana gəlməsini təmin edir³.

ELMİ SİRLƏR

Bir çox təfsirçilər və elm adamları nəinki bitkilərin, hətta bütün şeylərin (erkəkcik və dişicik olmaqla) cüt olmaları ilə bağlı qeyd olunan ayələrə əsaslanmışlar. Aşağıda belə fikirlərdən bir neçəsini diqqətinizə çatdırırıq.

1. Mərhum Təbəri təqribən 9 əsr bundan öncə Quran ayələrini əsas götürərək (“Məcmə əl-bəyan” təfsir əsərində) bitkilərin, heyvanların, hətta əşyaların (erkək və dişi olmaqla) cüt-cüt yaradıldığını fikrini önə çəkir və qəbul edir⁴.

Ayətullah Məkarim Şirazi Yasin surəsinin 36-cı ayəsini şərh edərək yazır:

“Aydındır ki, “ازواج” [əzvac] sözü “زوج” [zəvc] sözünün cəm formasıdır və adətən erkək və dişi cinslərin cütlüyünə deyilir. Sonradan bu söz daha geniş mənada, biri-birinə yaxın olan və ya biri-digərinin əksi olan hər bir varlıq haqqında işlənməyə başladı. Quran nazil olduğu dövərdə yalnız xurma və s. bəzi bitkilərin (erkək və dişi olmaqla) cüt olmaları məlum idi. Lakin Quran

¹ Bir müddət keçdikdən sonra kilsə ruhaniləri tərəfindən K. Linneyin fəaliyyəti donduruldu. Onun əsərləri dinə zidd kitablar elan olundu (“Ziyahların sovqatı”, səh.73).

² Maks Plank, “Yeni fizikada dünyanın mənzərəsi”, səh. 95.

³³ İndiyədək U və D adi, S qaribə və s. heyranedici kvarkın varlığı aşkar edilmişdir. U və D adi kvarklar stabil elementar zərrəciklərin təşkilində mühüm rol oynayır. U kvarkı 2/3 elektrik yükünə, D kvarkı isə 1/3 elektrik yükünə malikdir. Müsbət elektrik yükünə malik proton iki U və bir D kvarkından təşkil olunmuş və müsbət elektrik yükü hasil olmuşdur.

$2/3 + 2/3 - 1/3 = +1$

Bunun əksinə olaraq neytronlar iki D və bir U kvarkdan təşkil olunmuşdur. Buna görə də neytral yüklüdür.

$-1/3 - 1/3 + 2/3 = 0$

(“Yeni fizika”, səh. 34-35).

⁴ “Məcmə əl-bəyan”, c. 8, səh. 424.

bu qanunun hər bir şeyi əhatə etdiyini aşkara çıxartdı. Son dövrlərdə cütlük məsələsinin ümumilikdə bütün bitkiləri (nəbatat aləmini) əhatə etdiyi elmi yollarla sübuta yetirilmişdir”.

Zariyat surəsinin 49-cu ayəsini şərh edərkən “زوج” [zəvc] sözünü növ və ya digər mənalara yozanlara cavab olaraq yazır:

“Ərəb dilində “زوج” [zəvc] sözü adətən erkək və dişi cinslərə deyilir. Bu baxımdan nəbatat və ya heyvanat aləmi arasında fərq qoyulmur. Əgər həmin ifadəni daha geniş mənada götürsək bütün mənfi, müsbət yükləri əhatə edir. Əgər yuxarıdakı ayədə “فی کل شیء” (hər bir şeydən) ifadəsinə nəzər salsaq, bunun nəinki canlı varlıqlara, hətta dünyada mənfi və müsbət yüklü zərrəciklərdən ibarət hər şeyə aid olduğunu görürük. Artıq elmi baxımdan atomların müxtəlif zərrəciklərdən ibarət olduğu isbat olunmuşdur. Bu zərrəcikləri mənfi elektrik yüklü elektronlar və müsbət elektrik yüklü protonlar təşkil edir. Ayədə sözügedən “شیء” [sey] ifadəsini isə növ və ya fəsilə kimi başa düşməyə məcbur deyilik”¹.

3. Əllamə Təbatəbai “Quranın ecazkarlığı” kitabının ön sözündə yazır:

“Dünya cəhalətə qərq olduğu bir dövərdə Quran on ayədə bitkilərin cütlüyündən söhbət açır və bildirir ki, bitkilər cüt yaradılmışlar (Rəd, 3; Şüəra, 7 və s.)².

4. Bəzi yazıçılar Yasin surəsinin 36-cı ayəsindən belə nəticə alırlar:

“Tam aydındır ki, ayə bitkilərin (erkəkcik və dişicik olmaqla) cütlüyünə aiddir. Bundan başqa, ayə bizim bilmədiyimiz şeylərin də cüt-cüt yaradıldığını bildirir. Buradan ayənin mənfi və müsbət elektrik yüklərinə və s. aid olduğunu da söyləmək olar”³.

5. Digər yazıçılar da məlum ayələrin nəinki bitkilərin, hətta atomun tərkibini təşkil edən elektron və protonları da əhatə etdiyini vurğulamışlar⁴.

6. Əhməd Məhəmməd Süleyman da sual-cavab şəklində tənzimlədiyi kitabda Zariyat surəsinin 49-cu ayəsinə əsaslanaraq maddənin cütlüyü qənaətinə gəlmişdir⁵.

7. Məhəmməd Əli Sadat atomun tərkibi haqqında ətraflı söhbət açaraq atom barəsindəki bəhslərin tarixi keçmişinə toxunur və Zariyat surəsinin 49-cu ayəsinə əsaslanır⁶.

8. Müasir yazarlardan biri maddənin cütlüyündən (Puality of Matter) söhbət açarkən Zariyat, 49; Ər-Rəhman, 52 və Taha, 53 ayələrinə istinad edir⁷.

9. Məhəmməd Təqi Şəriəti sözügedən ayələri Quranın ecazkarlığının nümunələri hesab edərək hər bir şeyin (erkək və dişi olmaqla) cüt-cüt yaradıldığını bildirir⁸.

10. Əbd ər-Razzaq Nofel Əraf surəsinin 189-cu ayəsi haqqında yazır:

“Bu gün kəşf olunan məlum elmi həqiqət (bütün varlıqların eyni zərrəciklərdən ibarət olması) 1400 il öncə Quranda açıqca bildirilmişdir. “نفس واحدة” [nəfsin vahidə] ifadəsindən məqsəd vahid elektrik yüklü (mənfi və müsbət olmaqla) elektron və protonlardır”.

O, “ليكسن اليها” ibarəsi haqqında yazır:

“Ayədə “نفس واحدة”-in təskinliyinə səbəb kimi “زوج” [zəvc] göstərilmişdir. Bu gün elmdə sübuta yetirilmişdir ki, elektron və protonların stabilliyi onlarda mövcud olan elektrik yükünün bərabərliyi və ya fərqliliyindən asılıdır”⁹.

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 22, səh. 376.

² “Quranın ecazkarlığı”, səh. 15.

³ “Elm və dinin əlaqəsi”, səh. 35-36

⁴ “Quranın heyrtləndirici məsələləri”, səh. 57-60.

⁵ “Quran və təbabət”, səh. 27-28.

⁶ “Əbədi möcüzə və həmişəyaşarlıq”, səh. 39-43.

⁷ Lətif Raşidi, “Quranda təbiətşünaslıq elmlərinə bir baxış”, səh. 24.

⁸ “Təfsiri-novin”, səh.

⁹ “Quran və hədisşünaslıq”, səh. 154-157.

11. Təntəvi bitkilərin cütlüyü haqqında geniş söhbət açaraq bitki və heyvanları müxtəlif bölgülərini, onların cinslərini tədqiq etmişdir. Lakin bunların məlum ayə ilə (Zariyat, 49) heç bir bağlılığı yoxdur.

YEKUN

Burada bir neçə məqama toxunmağı zəruri hesab edirik.

1. Əbd ər-Rəzzaq Nofelin Əraf surəsinin 189-cu ayəsini şərh edərkən irəli sürdüyü fikirlər iki cəhətdən tənqid oluna bilər.

Birincisi, “نفس” [nəfs] və “زوج” [zəvc] sözləri istər leksik, istərsə də terminoloji mənə baxımından elektron və protonlar haqqında işlədilmir.

İkincisi, protonun elektrondan əmələ gəlməsi elmi baxımdan yanlışdır. Öncə də qeyd olunduğu elektron və proton hər biri adi U və D kvarklarından təşkil olunmuşdur.

Üçüncüsü, ayədəki ümumi vəziyyət və məsələnin qoyuluşu göstərir ki, onun açıqlaması ayəyə uyğun deyil. Çünki ayədə oxuyuruq:

“Sizi tək bir nəfərdən (Adəmdən) xəlf edən və onunla ünsiyyət etmək (sakit, rahat olmaq) üçün özündən zövcəsini (Həvvanı) yaradan Odur. (Adəm) zövcəsi ilə yaxınlıq etdikdə o, (Həvva) yüngül bir yüklə yükləndi (hamilə oldu) və (bir müddət həmin yükü) daşdı (onunla oturub-durdu). (Həvva) ağırlaşdığı vaxt onların hər ikisi Allaha dua edib: “Əgər bizə saleh (sağlam, ağıllı, hər şeyi yerli-yerində) bir uşaq versən, (bu ne'mətə görə Sənə) şükür edənlərdən olarıq!” – dedi¹”.

Ayə qadının kişidən uşağa qalması (Həvvanın Adəmdən) və uşaq dünyaya gətirməsi haqqında danışır. Deməli, “نفس” [nəfs] və “زوج” [zəvc] sözlərindən də məqsəd elektron və proton deyil, kişi və qadındır.

2. Digər ayələr (Rəd, 3; Şüəra, 7; Yasin, 36) meyvə və bitkilərin cüt-cüt (erkəkçik və dişicik cinsi hüceyrələr şəklində) yaradıldığını bildirir. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi, təbiətdə hakim olan bu qanun 18-ci əsrdə kəşf olunmuşdur. Ondan öncə isə cütlük məsələsinin yalnız xurmaya aid olduğu düşünüldü. Deməli, bu bir növ elmi sirdir və Quranın ecazkarlığını göstərir.

3. Cütlük məsələsini ümumiləşdirilərək hər şeyə aid edilməsi Zariyat surəsinin 49-cu ayəsində açıqca göstərilir. Lakin bunun elektron və protonlar kimi izah olunması ayənin tam mənası demək deyil.

4. Zariyat surəsinin 49-cu ayəsində “زوجين” [zəvcəyn] sözünün real nümunələri tam dəqiqliyi ilə göstərilməmişdir. Lakin buna baxmayaraq, cütlük məsələsinin ümumiləşdirilərək hər bir şeyə aid edilməsi İslamın erkən çağlarında heç kimin təsəvvür belə etmədiyi elmi sirlərdəndir və elə ona görə də Quranın elmi möcüzələrindən sayılır.

5. Bəziləri varlıqların cütlüyünün ümumiləşdirilməsi bəzi birhecüyrəlilərin qarşı cinsə ehtiyac olmadan çoxalması ilə ziddiyyət təşkil etdiyini iddia edə bilərlər. Qeyd etməliyik ki, bu haqda növbəti bəhlərdə ətraflı söhbət açacaq və ziddiyyətin olmadığını aydınlaşdıracağıq.

TOZLANDIRMA, QURANIN ELMİ MÖCÜZƏSİ KİMİ

Hər bir erkək və diş varlıq mayalandıqda (tozlandıqda) məhsuldar olur. Onların mayalanması erkək və diş cinsi hüceyrələrin (qametlərin) birləşməsi nəticəsində baş verir².

¹ Əraf, 189.

² Hər bir növün məlum (cinsi) ünsiyyəti digər növlərdən fərqlənir. Misal üçün, bitkilərdə tozlanma, buludlarda müsbət və mənfi yüklü buludların toqquşması, insan və hevanlarda isə spermanın xüsusi yolla ötürülməsi vasitəsi ilə baş verir.

Quran bitki və buludların mayalanmasına (tozlanmasına) işarə vuraraq buyurur:

وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ

“Biz (buludla) yüklənmiş (bitkilərə, ağaclara həyat verən, onları tozlandırıan) külək göndərdik, göydən yağmur endirib sizə su verdik. Yoxsa onu yığıb saxlayan (bir yerə toplayan) siz deyilsiniz!”¹

“Buludları hərəkətə gətirən küləkləri göndərib onları göy üzündə istədiyi kimi yayan və topa-topa edən Allahdır. Artıq buludların arasından yağış çıxdığını görürsən. Onu (yağışı) bəndələrindən istədiyinə verən kimi onlar sevinərlər”².

QISA TARİX

Burada iki tarixçəyə nəzər salaq:

1. Bəşər hələ İslamdan öncə bilirdi ki, əgər bitkilərin erkəkcik tozcuğu tozlanma əməliyyatı üçün çiçəkli meyvə ağaclarına ötürülməsə az məhsul əldə olunacaq. Misal üçün, Ərəbistanda bağçılar xurma ağaclarının erkəkcik salxımlarını tozlanma üçün çiçəkli budaqlara səpərək süni tozlanma üsulundan istifadə edirdilər. Lakin 18-ci əsrin sonlarında, 19-cu əsrin əvvəllərində yeni tədqiqat vasitələri (mikroskop və s.) meydana çıxdıqca kəşf olundu ki, heyvanlarda və bitkilərdə mayalanma və tozlanma olmadıqda çoxalma, artım mümkün deyil³ (Bu, yalnız bəzi bitki və heyvanlarda mümkündür. Hansı ki, onların çoxalması (artımı) hüceyrələrin bölünməsi və s. yollarla gerçəkləşir).

2. Əsrlər boyu bəşər yağışın buludlardan yağdığı haqqında dəqiq məlumata malik deyildi. Lakin son dövrlərdə fizika sahəsində əldə olunan nailiyyətlər, meteorologiya kimi yeni elmi sahələrin təsis olunması buludların mayalanmasını (mənfi və müsbət yüklü buludların toqquşmasını) üzə çıxardı (hətta süni yolla yağış yağdırılması da tədqiqatların obyektinə çevrildi). Bu zaman bəlli oldu ki, buludların mayalanmasında küləklər mühüm rol oynayır. Bir tərəfdən havanın tərkibindəki su buxarının kondensasiyası nəticəsində yaranmış su damlaları, buz kristalları və ya onların qarışığının atmosferdə yığılmasında, digər tərəfdən isə elektrik yükü ilə yüklənməsində və həmin yükün boşaldılmasında əvəzsiz roll oynayır⁴.

ELMİ SİRLƏR

Təfsirçilər Hicr surəsinin 22-ci ayəsini şərh edərkən sözügedən tozlanma haqqında geniş söhbət açmışlar. Ayə ilə bağlı üç fərqli baxış mövcuddur. Hər bir baxış tozlanmanın bir növünə yönəlmiş və elmi açıqlamalar verilmişdir.

Ayə ilə bağlı məlum baxışlara nəzər salaq.

a) Bitkilərin tozlanması.

Müasir yazıçılardan biri yazır:

“Ayə bitkilərin küləklər vasitəsilə tozlanmasını (anemofiliya) aydın şəkildə bəyan edir. Ayrıca, bitkilərin erkəkcik və dişicik olmaqla cütlərdən ibarət olduqları da anlaşılır”⁵.

¹ Hicr, 22.

² Rum, 48. Fatir, 9 ayəsi də həmin məzmunundadır.

³ Sonralar məlum oldu ki, örtülütoxumlularda iki cür tozlanma – öz-özünə tozlanma (avtoqamiya) və çarpaz tozlanma (geytenoqamiya, yaxud ksenoqamiya) olur. Çarpaz tozlanma heyvan (zoofiliya), külək (anemofiliya), su (hidrofilia) vasitəsi ilə olur. Çiçəkli bitkilərin əksər növləri heyvanlar vasitəsi ilə əsasən, cücülərlə (entomofiliya), bir qism quşlarla (ornitofikiya), az hissəsi məməlilərlə (yarasalar, gəmiricilər və s.) tozlanır.

⁴ “Quranda yağış”, səh. 59.

⁵ “Din və elmin əlaqəsi”, səh. 36.

Fəthullah Kaşani bitkilərin tozlanmasını ayə haqqındakı iki ehtimaldan biri hesab edir¹.

Bəzi yazıçılar yuxarıdakı ayənin bitkilərlə bağlı olduğunu bildirərək yazırlar:

“Bitki və güllər bir-birinə yetmək üçün yerlərini dəyişə bilmədiklərinə görə onlarda (çarpaz) tozlanma cücülər (entomofiliya), əsasən də külək vasitəsilə (anemofiliya) baş verir”².

Onların fikrincə Qurana görə evlilik yalnız insan və heyvana məxsus deyil.

Əhməd Məhəmməd Süleyman məlum ayəni (Hicr, 22) şərh edərkən onun bitkilərin tozlanması ilə bağlı olduğunu bildirir. O, tozlanma vasitələrini əsas (cücülər və s.) və qeyri-əsas (su və s.) olmaqla iki yerə bölür və küləyin də tozlanma əməliyyatında mühüm rolu olduğunu qeyd edir. O, göstərir ki, suda-quruda bitən bitkilərin böyük əksəriyyəti külək vasitəsi ilə tozlanır və elə buna görə də Quran tozlanma vasitələrindən yalnız külək haqqında söhbət açmışdır. Bu, Quranın möcüzəsidir. Çünki bəşər yalnız 18-ci əsrin sonu və 19-cu əsrin əvvəllərində tozlanma haqqında bilgi əldə edə bildiyi halda Quran əsrlər öncə bu məsələyə aydınlıq gətirmişdir³.

Bəzi ərəb nəzəriyyəçiləri heç bir şərh vermədən məlum ayənin ağacların tozlanmasına aid olduğunu bildirmişlər⁴.

b) Buludların tozlanması (toqquşması).

Mərhum Təbərsi (h. q. 548) məlum ayəni buludların toqquşmasına aid edən ilk təfsirçidir. O, ayəni izah edərkən yazır:

“فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ” yəni külək buludların tozlanma (toqquşma) vasitəsidir. Fənzələnə minə səməə məə. Və ərsələnə rriyəxə ləvəqixə”⁵.

Mühəndis Bazarqan həmin izahı qəbul edərək yazır:

“Ayə buludların yüklənməsi və tozlanması (toqquşması) ilə bağlıdır. Hansı ki, bunun nəticəsində yağış yağır”.

O, əsərinin digər hissəsində yazır:

“Qeyd etmək lazımdır ki, qeyd olunan iki şərtin (havanın tərkibində su buxarının kondensiyası nəticəsində yaranmış su damlları və havanın soyuyaraq su buxarları ilə doyma vəziyyətinə yaxınlaşması) təmin olunması buludun əmələ gəlməsi və yağış yağması üçün kifayət deyil. Burada üçüncü şərt də zəruridir. Bu, buludların tozlanma əməliyyatıdır (Germination Stimulatio). Deməli, buludun əmələ gəlməsi heç də yağış və ya qar yağması üçün kifayət deyil. Küləyin təhriki və dəxaləti mütləqdir”⁶.

Əhməd Əmin yazır:

“Ayədə məqsəd küləyin müsbət elektrik yüklü bulud parçasının mənfi elektrik yüklü bulud parçası ilə toqquşmasındakı (ünsiyyətə girməsindəki) roludur. Bu, ayənin həmişəyaşar bir möcüzə olduğunun göstəricisidir. Çünki ayə təqribən 1390 il öncə bugünkü elmi araşdırmaların nəticəsini açıqlamışdır”⁷.

Ayətullah Məkarim Şirazi də buludların tozlanması ehtimalını qəbul, bitkilərin tozlanması ehtimalını isə rədd edir⁸.

¹ “Mənhəc əs-sadiqin”, c. 5, səh. 157.

² “Quran və hədisdə yeni elmin şərtləri”, c. 2, səh. 23.

³ “Quran və təbabət”, səh. 24-26.

⁴ “Əl-Furqan və əl-Quran”, səh. 511.

⁵ “Məcmə əl-bəyan”, c. 3, səh. 334.

⁶ “Külək və yağış Quranda”, səh. 59, 126.

⁷ “Təkamülün yolu”, səh. 57.

⁸ “Təfsiri-nümunə”, c. 11, səh. 61.

Əhməd Ömər Əbu Həcər də məlum ayəni (Hicr, 22) buludların toqquşması kimi izah etmişdir¹.

c) Buludların və bitkilərin tozlanması .

Bəzi yazıçılar Hicr surəsinin 22-ci ayəsini nəbatat aləmində baş verən tozlanma və buludların toqquşması kimi izah etmişlər (yəni hər iki ehtimalı qəbul etmişlər)²”.

Digər yazıçı isə haqqında söhbət açdığımız ayələri (Hicr, 22 və Rum, 47) qeyd edərək buludları təhrik edən (hərəkətə gətirən) diyar-diyar dolandıraraq yağışa çevirən küləklər kimi izah edir³.

Məhəmməd Əli Sadat məlum ayəni (Hicr, 22) şərh edərək yazır:

“Yeni elmi nailiyyətlər göstərir ki, ayə açıqca küləyin tozlanma vasitələrindən biri (bitki və buludların tozlanması) olduğunu qeyd edir”⁴.

O, ayədə “فاء” bağlayıcısının mövcud olduğu bir halda onu yalnız bitkilərə aid etməyin yanlış olduğunu bildirərək yazır:

“Ayənin mətninə azacıq diqqət yetirsək və onu digər ayələrlə müqayisə etsək görərik ki, ayənin birinci hissəsi ümumi məqsəd daşıyır və burada heç bir inhisardan söhbət gedə bilməz. Məsələn, Quranın özündən bir neçə nümunəyə nəzər salaq:

“Göydən su (yağış) endirən Odur. Biz onunla hər bir bitkini yetişdirdik, yaşıl fidanlar geyərdik, onlardan bir-birinə sarmaşmış (sünbül olmuş) dənələr çıxartdıq”⁵.

Eləcə də Əraf surəsinin 57-ci ayəsində oxuyuruq:

“Küləkləri Öz mərhəməti önündə (yağışdan qabaq) müjdəçi olaraq göndərən Odur. Belə ki, küləklər (yağmur yüklü) ağır buludları hərəkətə gətirdiyi (daşdığı) zaman Biz onları (buludları) ölü (qurumuş) bir məmləkətə tərəf qovur, ora yağmur endirir və onunla hər cür meyvə yetişdiririk”.

Ayələrin hər birində suyun ayrı bir funksiyasından və yalnız bir təsirindən (bitkilərin göyərməsi) söhbət açılmışdır. Halbuki suyun enməsinin (yağışın yağmasının) faydası bununla bitmir (Yaddan çıxarmayaq ki, ayələrin hər ikisində أخرجنا [əxrəcnə] felindən öncə “فاء” bağlayıcısı gəlmişdir)⁶.

YEKUN

Burada bir neçə məqama diqqət yetirmək zəruridir.

1. Ayədə sözügedən “لواقح” [ləvaqih] ifadəsindən dörd mənə nəzərdə tutula bilər:

1. Küləkləri (buludların) yükü olaraq göndərdik.
2. Küləkləri (bitkilərin) tozcuğu olaraq göndərdik.
3. Küləkləri (buludları) tozlandıraraq olaraq göndərdik.
4. Küləkləri (bitkiləri) tozlandıraraq göndərdik.

“لواقح” [ləvaqih] ifadəsi qeydsiz işləndiyi üçün onun təsirli və ya təsirsiz fel kökündən olduğu məlum deyil. Elə buna görə də dörd ehtimaldan heç birini istisna etmək olmaz. Lakin ayənin ardından, yəni yağışın nəticəsi kimi göstərilən مَاءَ السَّمَاءِ مَنْ فَأَنْزَلْنَا cümləsindən birinci və üçüncü ehtimalların məqsədəuyğun olduğu anlaşılır.

¹ “Ət-Təfsir əl-elmi lil-Mizan”, səh. 461-463.

² “Quranın heyətləndirici məsələləri”, səh. 62.

³ Mustafa Zəmani, “Quranın elmi öngürülmələri”, səh. 91-93

⁴ “Əbədi möcüzə və həmişəyaşarlıq”, səh. 35-36.

⁵ Ənam, 99.

⁶ Yəne orada, səh. 39.

2. Sözügedən ayədə yer alan “لواقح” [*ləvaqih*] ifadəsindən məqsəd bitki və ya buludların tozlanmasından daha geniş mənə ola bilər. Belə ki, bitki və buludların tozlanması isə həmin geniş anlayışın iki nümunəsidir. Elm inkişaf etdikcə ayənin mənası daha da genişlənə bilər.

3. Quranın Hicr surəsinin 22-ci ayəsində buludların toqquşmasına işarə vurması elmi möcüzə hesab oluna bilər. Çünki bu son illərə qədər bəşərə bəlli deyildi. Lakin bitkilərin tozlanmasına işarə vurması elmi möcüzə hesab oluna bilməz. Çünki hətta İslamdan öncə belə bitkilərin tozlanması insanlara bəlli idi.

BEŞİNCİ FƏSİL

QURAN VƏ TİBB ELMLƏRİ (TƏBABƏT)

BİRİNCİ HİSSƏ

QURAN VƏ GİGIYENA

GİRİŞ

Quranda bir çox məsələlərə toxunulmuşdur ki, gigiyenik baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır. Başqa sözlə desək, Quranda qeyd olunan bir çox dini hökmlər tibb və gigiyena baxımından çox faydalıdır. Zaman keçdikcə, təbabət inkişaf etdikcə, bu sirlər daha da aydınlaşır. Quranın önə çəkdiyi bu məsələlər İslamın erkən çağlarında adi ağılla, günün təbabəti ilə düşünülə bilmirdi. Bu Quranın elmi ecazkarlığı deməkdir.

Aşağıda qısa da olsa bəzi ayə və hökmləri, onların tibbi faydalarını diqqətinizə çatdırırıq.

QIDALANMA GİGIYENASI

1. TƏMİZ ƏRZAQ MƏHSULLARI “طيب” [TƏYYİB]¹

Quranda oxuyuruq:

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

“Ey iman gətirənlər! Sizə verdiyimiz ruzilərin (təmiz və) halalından yeyin!”²

2. يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلالًا طَيِّبًا

“Ey insanlar! Yer üzündəki qidaların təmiz, halal olanlarını yeyin”³.

3. (Ya Peyğəmbərim!) De: "Allahın Öz bəndələri üçün yaratdığı zinəti və təmiz (halal) ruziləri kim haram buyurmuşdur?"⁴

QURANIN TƏKLİF ETDİYİ YEMƏK REJİMİ

Quranda bir sıra ayələr insana necə deyərlər, özünəməxsus yemək rejimi (yemək pəhrizi) təklif edir. Bu Quran ayələrində bir neçə mərhələdə əks olunmuşdur.

Birinci: Təmiz (ürəyəyatan) yeməklər (ərzaq məhsulları) yeyin.

İkinci: Təmiz və halal yeməklər yeyin.

Üçüncü: Təmiz yeməkləri özünüzə haram etməyin (təmiz yeməkləri özlərinə haram edənləri bu işdən çəkindirin).

Dördüncü: Təmiz (ürəyəyatan) ərzaq məhsullarını tanıtdırır (ət, süd, bal və s.)

Beşinci: İyrənc (ikrah doğuran) qida məhsullarının insan üçün haram olduğunu bildirir¹.

¹ Burada “طيب” (təmiz) ərzaq məhsullarından məqsəd ürəyəyatan, insana ləzzət bəxş edən qida məhsullarıdır.

² Bəqərə, 172. Bəqərə, 75; Məidə, 4-5; Əraf, 157-160 və Muminin, 51 ayələri də həmin məzmunlardır.

³ Bəqərə, 168. Məidə, 8 Ənfal, 69; Nəhl, 114 ayələri də həmin məzmunlardır.

⁴ Əraf, 32. Məidə, 87 də eyni məzmunlardır.

Altıncı: İyrənc (ikrah doğuran) ərzaq məhsullarının (qan, leş və s.) adını çəkir və haram olduğunu bildirir.

İnsan təbii olaraq bir çox ərzaq məhsullarını xoşlayır. İslam dini insanın fitrətinə uyğun olduğu üçün bizə təmiz (ürəyəyatan, ürəkoxşayan) yeməklərlə qidalanmağı əmr edir. Lakin bəzi cərəyanlar doğru yoldan sapındıqlarına görə bəzi təmiz (ürəyəyatan) qida məhsullarını yeməyə qadağa qoymuşlar².

HÖKMLƏR

İslamda insanın qidalanması ilə bağlı bir neçə başlıca hökm mövcuddur.

1. Qida pak olmalıdır (yəni murdar olmamalıdır).
2. Qida təmiz olmalıdır (yəni iyrənc, ikrah doğuran olmamalıdır).
3. Yemək halal olmalıdır (yəni haram olmamalıdır).
4. İki növ qida haramdır:

Birinci: Quranda və ya əhli-beytdən (ə) gələn rəvayətlərdə haram olduğu bildirilən qida məhsulları (qan və s.).

İkinci: Şəriətdə göstərilən yollarla əldə olunmayan qida məhsulları (sahibi olmadığımız və ya istifadə iznimiz olmadığı qida məhsulları).

ELMİ SİRLƏR

Murdar ərzaq məhsullarının haram edilməsinin səbəbləri haqqında ətraflı söhbət açacağıq (qan, leş və s.). Digər qadağalar haqqında elm adamlarının söyləmlərinə nəzər salaıq:

Quran bir tərəfdən insanı ziyanlı və iyrənc ərzaq məhsullarını yeməkdən çəkindirir, digər tərəfdən isə pak və faydalı qidalarla qidalanmağı tövsiyə edir. İslam insanın psixi dincliyini, ictimai saflığını da unutmur və “halal” prinsipinin önə çəkir. Çünki insan öz alın təri ilə, halal zəhməti ilə qidalanarkən xüsusi zövq alır və böyük xoşbəxtlik hissi keçirir³.

YEKUN

Burada bir neçə məqama diqqət yetirmək zəruridir:

1. Quranın təmiz və halal qida məhsulları haqqındakı tövsiyələri insanın cisim və ruhunda gigiyenik iz buraxmışdır. Bu, Quranın bəşəriyyətə ən böyük xidmətidir.

2. Təmiz və pak qida məhsullarına meyl insanın təbiətindən qaynaqlandığı üçün İslamın bu növ hökmləri “bələdçilik” xarakteri daşıyır. Belə olan halda bunu elmi möcüzə hesab etmək olmaz. Əlbəttə, qida məhsullarının halal olması ilə bağlı bəzi məsələlər var ki, ilahi bələdçilik olmadan insan ağılı onları mənimsəyə bilməz.

3. Qida məhsullarının “təmiz” və ya “halal” olması ilə bağlı söylənilənlər məlum hökmlərin səbəblərinin yalnız kiçik bir hissəsini aydınlaşdırır. Çox güman ki, bu göstərişlərin arxasında digər səbəblər də dayanır.

---

¹ Əraf, 157.

² Budizim qəti olaraq öz tərəfdarlarına ət yeməyi qadağan etmişdir. Hindlilər (hindu) inəyi müqəddəs hesab etdiklərindən onun ətini yemirlər. Digər məzhəblər də mövcuddur ki, öz tərəfdarlarına ümumilikdə heyvan ətini və heyvandan alınan digər məmulatların (yumurta, süd, pendir və s.) yeyilməsini ildə 40 və ya 90 gün qadağan edir (Doktor Əbd əl-Həmid, “Quranda təbabət”, səh. 163).

³ Yəne orada.

2. QEYRİ-GİGİYENİK ƏRZAQ MƏHSULLARI (خبیث)

“خبیث” [xəbis] dedikdə iyrənc, ikrah doğuran mənaları nəzərdə tutulur (yəni insan təbiətinə uymayan, qüsurlu, iyrənc şeylər).

Quranda oxuyuruq:

“(O Peyğəmbər) onlara yaxşı işlər görməyi buyurur, pis işləri qadağan edər, təmiz (pak) ne'mətləri halal, murdar (napak) şeyləri haram edər”¹.

Ayədə peyğəmbərlərin missiyalarından biri haqqında söhbət açılır və bildirilir ki, onlar pak, təmiz şeyləri halal, qüsurlu, iyrənc şeyləri isə haram etmək (haram olduğunu çatdırmaq) üçün göndərilmişlər. Pak, təmiz şeylərin halal, iyrənc şeylərin haram edilməsi bütün ilahi dinlərdə mövcud olan fitri məsələlərdəndir.

QISA TARİX

İnsanda təbii olaraq bəzi qida məhsullarına qarşı nifrət var. İslam fitrət dini olduğundan bu növ qida məhsullarını haram etmişdir. İslamdan öncəki ilahi dinlərdə də qan, leş və donuzun yeyilməsinə qadağa qoyulmuşdur.

HÖKMLƏR

Məlum ayəyə və Əhli-beytdən (ə) gələn hədislərə əsasən bəzi iyrənc (ürəyə yatmayan, qüsurlu) qida məhsulları haram olunmuşdur. Bu qəbildən olan haramlara diqqət yetirək.

1. İyrənc qida məhsullarını (hansı ki, insan təbiəti onlara qarşı nifrət hissi bəsləyir, onlardan iyrənir - iylənmiş meyvə və s.) yemək haramdır.

2. Murdar şeyləri yemək haramdır.

3. Burun suyunu (selikini) udmaq haramdır.

4. Sinə bəlgəmini (tənəffüs yollarının ifraz etdiyi patoloji sekret) udmaq haramdır.

5. Torpaq yemək (bir-iki istisna ilə) haramdır.

6. Ölümlə nəticələnən şeyləri yemək haramdır.

7. İnsana ümumilikdə ziyanı olan şeylərin yeyilməsi haramdır.

8. İnsan ifrazatı ilə qidalanan heyvanın ət və südünü yemək haramdır.

9. Əti halal heyvanların bəzi hissələri (qan, ifrazat, erkək və dişi cinsi orqanları, sperma, sidik kisəsi və s.).

10-13. Qan, leş, donuz əti və spirtli içki haramdır. Bunlar haqqında Quranda xüsusi ayələr mövcuddur.

ELMİ SİRLƏR

Elm adamlarından biri yazır:

“خبیث” [xəbis] o şeylərə deyilir ki, insanlar ondan iyrənir (xoşagəlməz, iylənmiş, xarab olmuş şeylər).

Qidanın xarab olması, kiflənməsi və iylənməsinə səbəb onun üzərinə qonan mikrob və zəhərli göbələklərdir. Məlumdur ki, bu növ qida məhsullarında müxtəlif xəstəliklər mövcuddur. Qida insan orqanizmində canlı hüceyrəyə çevrilir. Çirkin, iylənmiş qidalar funksiyasını itirmiş

---

¹ Əraf, 157.

hüceyrələrə çevrilir. Hüceyrələr az ömürlüdür. Bəzən yeddi gündən qırx günədək, bəzənsə yeddi ilə qədər orqanizmdə qala bilirlər”¹.

YEKUN

1. Qeyri-gigiyenik ərzaq məhsullarının istifadəsinə qadağa qoyulması ilahi dinlərin bəşəriyyətə xidmətlərindəndir. Çünki hələ mikroblar kəşf olunmadığı, natəmiz qida məhsullarının törədə biləcəyi xəstəliklər aşkarlanmadığı bir dövəmdə bu növ qidalanmaya qadağa qoyulmuşdur. Bu həm də insanların sağlamlığına çox böyük xidmətdir.

2. Bu qadağalar Qurana məxsus deyil. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi keçmiş dinlərdə də bu qadağalara rast gəlirik.

3. İnsanın iylənmiş, kiflənmiş və s. qida məhsullarına nifrəti təbii və daxili bir prosesdir. Elə buna görə də Quranın məlum hökmləri “bələdçilik” xarakteri daşıyır (“irşadi” hökmdür) və ilahi dinlərin, yaxud da Quranın elmi möcüzəsi hesab olunmur.

4. Bu növ qida məhsullarının gigiyenik ziyanları olduğu üçün haram olunması doğrudur. Lakin bu, heç də tam səbəb deyil. Digər səbəblərin də mövcudluğu istisna olunmur.

3.QİDALANMADA İSRAFA QADAĞA QOYULMASI

İsraf hər bir şeyin həddini aşmasıdır. Qidalanmada isə israftan məqsəd həddən artıq çox yemək, ifrata varmaqdır. Bu növ israf Quranda məzəmmət olunmuşdur (pislənmişdir). Allah Quranda buyurur:

“Yeyin-için, lakin israf etməyin, çünki (Allah) israf edənləri sevməz!”²

İsraf çox geniş anlayışdır. Belə ki, hər növ ifratçılığı (kəmiyyətdə, keyfiyyətdə), vaxt itirməni və s. əhatə edir. Bu, Quranın özünəməxsus üslubudur. İlahi nemətlərdən istifadəyə səsləyərəkən sui-istifadələrin qarşısını almaq üçün dərhal mötədilliyini tövsiyə edir³.

Bəzi təfsirçilər burada dörd termin haqqında söhbət açmışlar.

1. “Təqtir” (yaşam üçün zəruri şeylərdən istifadəyə etinasızlıq göstərmək. Bu Allahın qəzəbinə səbəb olan xüsusiyyətdir).

2. “Təbzir” (öz malını ağıla müvafiq olmayan, şəriətə zidd məqsədlər uğrunda xərcləmək. Bu, haramdır).

3. “İqtisad” və ya etidal (öz malını ağıla müvafiq və şəriətə uyğun məqsədlərə mötədil şəkildə xərcləmək. Bu, tərifləyicidir).

4. “İsraf” (istifadədə ifratçılığa yol vermək). Quran ayələri israfçılığı məzəmmət etmişdir. *“(Allah) israf edənləri sevməz!”* ayəsi də bu qəbildəndir. Allahın sevgisinin yoxluğu Onun qəzəbi deməkdir⁴.

İnsan orqanizminin qida maddələrinə (kalori, zülallar (protein), yağlar (lipid), karbohidratlar, vitaminlər, mineral maddələri və s.) təlabatı (təbii ehtiyacı) yaşa, cinsə və fəaliyyət növünə (işinin xarakterinə) görə fərqlənir. İnsanın qidalanmada mötədilliyi aşması orqanizmin sağlamlığı üçün təhlükəlidir (yəni az və ya çox yemək hər ikisi ziyanlıdır)⁵.

İsrafın müxtəlif nümunələri mövcuddur⁶.

¹ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 319.

² Əraf, 31.

³ “Təfsiri-nümunə”, c. 6, səh. 147.

⁴ “Ətyəb əl-bəyan”, c. 5, səh. 306.

⁵ “İslam, dərmanatsız həkim”, səh. 307.

⁶ Bəzi həkimlər (qidalanmada) israfın aşağıdakı nümunələrini qeyd etmişlər.

Qeydlər:

1. İsraf fərdlərə, zamana görə fərqlənir və müxtəlif şəkillərə düşür. Bəzən eyni anlayış müəyyən şəraitdə bir nəfər üçün israf hesab olunur, digəri üçün isə israf hesab olunmur.

2. İsrafın mənfiliyini hamı fitri və əqli olaraq başa düşür. Deməli, şəriətin israfla bağlı hökmləri “bələdcilik” xarakteri daşıya bilər.

HÖKMLƏR

1. Yol gedərkən yemək məkruhdur.
2. Çox yemək məkruhdur.
3. Çox su içmək məkruhdur.
4. Üç növ israf daim haramdır:

Birinci: Malı korlayıb yararsız hala salmaq.

İkinci: Maldan bədənə zərər vuracaq məqsədlər üçün istifadə etmək.

Üçüncü: Maldan şəriətdə qadağa qoyulan məqsədlər üçün istifadə etmək.

ELMİ SİRLƏR

Mötədillik hər bir işdə müsbətdir. Qidalanmada mötədillik isə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Quran ümumi şəkildə qidalanmada israfa qadağa qoyur. Müasir profilaktikada buna böyük dəyər verilir. Qida, insan orqanizminin tələbatını təmin edir. Hansı ki, insanın sağlamlığı onun nəticəsində gerçəkləşir. Lakin həmin qidadan istifadədə israfa yol verilərsə, orqanizmin sağlamlığı təhlükəyə düşür və müxtəlif xəstəliklər əmələ gəlir.

Bəziləri qidalanmada israfın acı nəticələrini aşağıdakı şəkildə sıralamışlar.

1. Həzm sisteminin pozulması və mədənin genişlənməsi.
2. Mədənin həddindən artıq böyüməsi (genəlməsi - bu, çox təhlükəli xəstəlikdir. Əgər vaxtında müalicə olunmazsa ölümlə nəticələnə bilər).
3. Qastrit (mədənin selikli qişasının iltihabı).
4. Ürək göynəməsilə müşayiət olunur.
5. Çox yemək xəstəlik törədici mikroblar və virusların qida maddələri vasitəsi ilə mədə-bağırsaq yolunda bağırsaq divarından qana və limfaya (eləcə də digər hissələrə) sorulması nəticəsində vəba, qarın yatalağı və s. xəstəliklər törəyir. Çünki qidanın çoxluğu nəticəsində qəbul edilən (mədəyə yığılan) qida turş mədə şirəsi ilə qarışaraq şirəni özünə hopdura bilmədiyi üçün həzm prosesi düzgün getmir (adətən qidanın tərkibindəki virus və mikroblar mədə şirəsi vasitəsi ilə məhv edilir).
6. Mədənin zədələnməsi ehtimalı böyükdür.
7. Piylənmə ilə orqanizmdə artıq piy toxumasının yığılması müşayiət olunur (piylənmədə irsi amillərin də rolu böyükdür).
8. Dişin çürüməsi. Qənnadi məmulatlarından həddən artıq istifadə olunduqda baş verir.
9. Ateroskleroz (ürək-damar sistemində bərkimə xəstəliyi).

---

1. Həddən artıq yemək və ya içmək.

2. Qidanı tam çeynəmədən udmaq.

3. Bir növ yeməkdən çox yemək.

4. Nəfsin bütün istəklərini həyata keçirmək.

5. Halal qida məhsullarını aşib haramlarla qidalanmaq (“Quranda təbabət”, səh. 137).

10. Podaqra (oynaq və toxuma xəstəliyi). Uzun müddət bir növ qida məhsullarından (ətdən) istifadə nəticəsində yaranır.

11. Nefrolitiaz (böyrəkdaşı və ya sidikdaşı xəstəliyi).

12. Həddən artıq çox yemək psixi pozuntularla da müşayiət olunur. Misal üçün iradənin zəifləməsi, yatağanlıq, son dərəcə tənbellik, cinsi tələbatın insanı heyvana çevirməsi və s.

13. Ehtiras və tamahdan doğan çoxyemə məhrumiyyətdən qaynaqlanır. Bəzən sonsuz həzz almaq və ya digərlərini təqlid etmək hissindən də doğur. Qadınlarda isə bir çox hallarda instinktiv olaraq hamiləlik dövründə (ağız dadının azması - yerikləmək nəticəsində) baş verir¹.

14. İfrat dərəcədə ət yemək aşağıdakı xəstəlikləri törədir:

Şəkər diabeti, apendisit, bağırsaq vərəmi, xərçəng, apopleksiya (beyinə qan sızması nəticəsində iflic), ateroskleroz (ürək-damar sistemində bərkimə xəstəliyi), qanın tərkibində xolesterinin çoxalması və nəticədə vaxtsız qocalma, podaqra (oynaq və toxuma xəstəliyi)².

Bəzi təfsirçilər yazırlar:

“Fikrimizcə ayədə çox mühüm gigiyenik məsələyə toxunulmuşdur (“*Yeyin-için, lakin israf etməyin*”). Bu, ilk baxışdan sadə görünərsə də bu gün artıq mühüm bir gigiyenik tədbir olduğu sübuta yetirilmişdir. Artıq, alimlərin tədqiqatları göstərir ki, bir çox xəstəliklər orqanizmdə tam sorula bilməyən qida maddələrindən törəyir”³.

Doktor Seyid əl-Cəmili Əraf surəsinin 31-ci ayəsini qeyd edərək Quranın xərçəng xəstəliyinin (konserin) müalicəsini və ya profilaktikasını verdiyini iddia edir. O, yazır:

“Gün ərzində 35 və daha çox siqaret çəkmək ağ ciyər xərçəngi törədir. Halbuki Quran israfa qadağa qoymuşdur”⁴.

Doktor Sadiq Əbd ər-Rza Əli də məlum ayəni izah edərək qidalanmada israftan yaranan xəstəliklər haqqında söhbət açmışdır⁵.

Əbd ər-Rəzzaq Nofel məlum ayəni şərh edərək bütün tibb elminin bu ayədə xülasə olduğunu bildirir⁶.

YEKUN

1. Qidalanmada ümumi bir qanun göstərmək Quranın elmi məsələlərindən biridir və insanın sağlamlığında mühüm rola malikdir. Bu, eyni zamanda Quranın möcüzələrindən də hesab oluna bilər. Çünki Quran bu məsələni elə bir dənəmdə, elə bir şəraitdə açıqlamışdır ki, hamı acı nəticələrindən xəbərsiz halda çox yeməyə meyilli idi. Lakin tibb elmi inkişaf etdikcə bu hökmlərdə yatan elmi sirlərin üstü açılmağa başladı.

2. Qeyd olunan gigiyenik ziyanlar sözügedən hökmün tam səbəbi deyil. Hələ bizə bəlli olmayan digər səbəblər də ola bilər.

3. Qeyd olunan bir çox xəstəliklərin (nefrolitiaz və.) tam səbəbi çox yemək deyil. Çox yemək sözügedən xəstəlikləri törədən amillərdən yalnız biridir. Bütün bu xəstəliklərin qidalanmada israfla əlaqələndirilməsi mübaligədir.

¹ “Quranda təbabət”, səh. 137-140.

² “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 317

³ “Təfsiri-nümunə”, c. 6, səh. 152.

⁴ “Quranda tibbi ecəzkarlıq”, səh. 146.

⁵ “Quran və yeni tibb”, səh. 110-115.

⁶ Yənə orada.

4. LEŞ ƏTİNİN (YEYİLMƏSİNİN) QADAĞAN OLUNMASI

Leş insan və ya heyvan ölüsünə (cəsədinə) deyilir. Şəriətdə isə özü ölmüş, yaxud da şəri qaydalarla kəsilməyən heyvana deyilir.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ

“O (Allah) sizə ölmüş heyvanı haram etmişdir”¹.

Yuxarıdakı ayə dörd surədə təkrarlanmışdır. Bu bənzərsiz təkrarlanmanı müxtəlif səbəblərlə əlaqələndirmişlər:

1. Mövzunun əhəmiyyəti (orqanizm üçün təhlükəsi).
2. O dövrün insanların bu məsələyə aludə olmaları².

QISA TARİX

Leşin iyrənc olduğu hələ İslamdan öncə Tövratda təsdiqlənmişdir. Zərdüştdinində də bu haqda qəti hökmlər mövcuddur.

HÖKMLƏR

İslam dinində leş haqqında bir neçə ayrıca hökm mövcuddur.

Birinci: Leş yeyilməsi qadağan olunmuş qida məhsulları sırasındadır. Leş ətini yemək haramdır və günah hesab olunur.

İkinci: Atıcı qanı olan heyvanın ölüsü (leşi) murdardır.

Üçüncü: Müsəlmanın cəsədini dəfn etmək vacibdir. Hər bir müsəlmana onu iyi yayılmayacaq, heyvanların eşə bilməyəcəyi şəkildə dəfn etmək vacibdir. Əlbəttə, kafirlərin və ya iyələnmiş hevanların ölüsünün basdırılması da zəruridir. Çünki ətraf mühitin çirklənməsinə, xəstəliklərin törəməsinə gətirib çıxarır.

Dördüncü: “Məss-meyyit” qüslü ölüyə (insan cəsədinə) əl vuranlara (müəyyən şərtlərlə) vacibdir.

Beşinci: Müsəlman qəbrinin açılması (hətta uşaq, yaxud dəli belə olsa) haramdır.

ELMİ SİRLƏR

Əhli-beytdən (ə) gələn bəzi rəvayətlərdə məlum ayədə mövcud olan sirlərə toxunulmuşdur. Bir çox təfsirçi və tibb mütəxəssisləri də ayə ilə bağlı elmi məqamları qeyd etmişlər.

1. Hədislər

İmam Sadiq (ə) bütün bu məsələlərin (hökmlərin) insanların xeyrinə olduğunu vurğulayaraq buyurur:

“Leş yeyənin bədəni zəifləyir, gücü azalır, nəsli kəsilir. Bunu davam etdirən şəxs qəfil ölümə (infarkt və s.) dünyadan köçür”³.

İmam Rza (ə) buyurur:

“Leş yemək bədəndə pis iy əmələ gətirir. Tündməcazlığa, əsəbiliyə, qəlbin daşlaşmasına və ülfətin azalmasına səbəb olur. Leş yeyən şəxsin öz övladını, atasını, dostunu öldürməyəcəyini söyləmək çətinidir”⁴.

¹ Bəqərə, 173; Maidə, 3; Ənam, 145; Nəhl, 115.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 1, səh. 588.

³ “Vəsail əş-şiə”, c. 16, səh. 310.

⁴ “Bihar əl-ənvar”, c. 65, səh. 165.

İmam Sadiqdən (ə) nəql olunan digər rəvayətdə oxuyuruq:

“Leşdən qan xaric olmur, qatılaşaraq (daxildə) qalır. Buna görə də leş əti ağırdır”¹.

Qeyd: Rəvayətlərdə leş yeməyin orqanizm üçün törətdiyi fəsadlardan başqa mənəvi zərərləri də açıqlanmışdır. Müasir tibdə də bu məsələlərə diqqət yetirilir.

2. “Təfsiri-nümunə”də oxuyuruq:

“Həzm sistemi leşi yararlı qana çevirə bilmir. Bundan başqa leş mikrob yığındır. Buna görə də İslam leş yeməyi haram etməklə yanaşı, onun murdar olduğunu da bildirmişdir ki, müsəlmanlar tam uzaqlaşsınlar”².

Bəzi həkimlər yazırlar:

“Qan, tərkibinə nəzərən (ölümdən öncə bədənin ən yaxşı müdafiəçisi olmasına baxmayaraq) ölümdən sonra mikrobların inkişafı üçün əlverişli məkana çevrilir. Leşin qanı, öldükdən 1 saat sonra bədəninə hopur. 3-4 saatdan sonra əzələlər sıxılır və (fosfor, fermium və s.) turşularının mövcudluğu nəticəsində quruyur. Sonra orqanizm qələviləşir, quruluqdan çıxır və mikroblar fəaliyyətə başlayır. Nəticədə bədən parçalanır və iylənir. Qanın daxildə qalması mikrobların çoxalmasını sürətləndirir. Lakin heyvan şəriətdə göstərilən qaydada kəsildikdə (vena və arteriyanın kəsilməsi ilə) qan bədənə tam çıxır. Kəsilən heyvanın çapalması qanın tam çıxışına kömək edir”.

Elm adamlarından biri yazır:

“Leş hansı heyvana aid olmasına baxmayaraq, onda olan üzvi maddələr tez sıradan çıxır və iylənir. Hava nə qədər isti olsa, onun təsirli iyi və vəba vibrionları o qədər tez yayılır. Bədənə olan mikroblar orqanizmin fəaliyyəti və mövcud antibakteriyaları (leykosit - ağ qan cisimciyi – kürəciyi) təsiri nəticəsində məhv edilir. Ölümdən sonra isə mikrobların fəaliyyəti başlayır və bütün bədəni əhatə edir. Buna görə də cəsəd murdardır və ona toxunduqda mütləq, qüsl verilməlidir”³.

YEKUN

1. İlahi dinlərin bəşər mədəniyyətinə xidmətlərindən biri leş (ölü heyvanın) ətinin yeyilməsi ilə mübarizə, meyidin dəfn olunması və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısı alınmasıdır. Bu, İslam dinində ağıla müvafiq şəkildə və mötədillik çərçivəsində verilmişdir.

2. Leşin (heyvan ölüsünün) yeyilməsini qadağan edən ayələr Quranın elmi möcüzəsi deyil. Çünki hələ Qurandan öncə səmavi kitablar bu hökmə toxunmuşlar. Lakin bu məsələ (leşin yeyilməsinin gigiyenik fəsadlarının bəlli olmadığı bir dövərdə qadağan olunması) ilahi peyğəmbərlərin haqq olduğunu göstərən bir möcüzə hesab oluna bilər.

3. Quranda sözügedən hökmlərin səbəbi açıqlanmadığından gigiyenik fəsadları yeganə səbəb olaraq göstərmək olmaz. Bu yalnız hökmün ardında duran səbəblər silsiləsinin kiçik bir hissəsidir. Çox güman ki, leşin yeyilməsinin haram olması, murdarlığı, “məssi-meyyit” qüslü və ölünün dəfn olunması zərurətinin digər sirlə səbəbləri də mövcuddur. Hansı ki, elm inkişaf etdikcə bu sirlərin də üstə açılacaq. Buna misal olaraq, leşin yeyilməsinin psixi və mənəvi ziyanlarını göstərmək olar.

Müsəlman cəsədinin dəfn olunmasında müsəlmana göstərilən hörmət də xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu məlum hökmlərin səbəblərinin yalnız gigiyenik olmadığını göstərir.

4. Leş vəba vibrionları törətmir. O, xəstəlik törədici bakteriyaları, o cümlədən vəba vibrionlarını inkişaf etdirir.

¹ Yenə orada, səh. 162.

² “Təfsiri-nümunə”, c.1, səh. 585.

³ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 151-153.

5. DONUZ ƏTİNİN (YEYİLMƏSİNİN) QADAĞAN OLUNMASI

Donuz, cütdırnaqlılar dəstəsindən gövşəməyən məməli heyvan fəsiləsidir. Ət və südündən məişətdə istifadə olunur. İslama görə qadağan olunmuş heyvanlar sırasındadır. Allah Quranda buyurur:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَخَنَّازِيرَ

“O (Allah) sizə ölmüş heyvanı, (axar) qanı, donuz ətini ...(yeməyi) qəti haram etmişdir”¹.

Qan və leş haqqında olduğu kimi burada da eyni məzmunlu ayə dörd dəfə təkrar olunmuşdur (İki dəfə Məkkədə, iki dəfə Mədinədə).

Quranın bu məsələ haqqında xüsusi təkidlə çıxış etməsi nə qədər əhəmiyyət daşıdığını göstərir. Donuz ətinin orqanizmə və ruha vurduğu bənzərsiz ziyanlara baxmayaraq, bir çox dünya ölkələrində hələ də rəsmi qida məhsulu kimi istifadə olunur.

QISA TARİX

Donuz ətindən qida məhsulu kimi istifadə olunması neçə min il tarixə malikdir. Onun həzrət Musa (ə) şəriətində haram olunması dövrün yəhudiləri tərəfindən adi ərzaq məhsulu kimi istifadə olunduğundan xəbər verir. İncildə isə günahkarlar donuza bənzədilir və nəql olunan hadisələrdə donuz şeytan simvolu kimi verilir. İlahi dinlərin bu qədər təkid etməsinə (və bu növ qida məhsulunun törədə biləcəyi fəsadların aşkar olduğuna) baxmayaraq, hələ də bir çox ölkələrdə geniş yayılmışdır.

HÖKMLƏR

İslam şəriətində donuz haqqında bir neçə hökm mövcuddur:

Birinci: Donuz əti yemək haram və günahdır.

İkinci: Donuz südü içmək haramdır.

Üçüncü: Quruda yaşayan donuz heç bir şəraitdə pak olmayacaq murdardır (napak).

Dördüncü: Əgər donuz, qabdan maye halında olan bir şey içsə və ya qabı yalasa, həmin qab yeddi dəfə suya çəkilməlidir (yuyulmalıdır).

Beşinci: Donuz alqı-satqısı icazəli deyil (tam murdar olduğu üçün).

ELMİ SİRLƏR

Donuz ətinin haram və murdar olması haqqında iki baxımdan danışmaq olar.

Birinci: Psixi, mənəvi və əxlaqi təsirləri. Bəzi təfsirçilər yazırlar:

“Donuz, hətta Avropada belə qeyrətsizlik simvolu və çirkin heyvandır. O, cinsi münasibətlərə laqeyiddir. Donuz ətinin bu laqeyidliyi onu yeyən insana da təsir qoyur”².

İkinci: Gigiyenik səbəblər.

Donuz ətinin törətdiyi xəstəliklər iki yerə bölünür:

a) Törədici səbəblərindən biri donuz əti olan xəstəliklər;

1. Dizenteriya (qanlı ishal)³.

¹ Bəqərə, 173; Maidə, 3; Ənam, 145; Nəhl, 115.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 1, səh. 586.

³ Əsasən yoğun bağırsağın zədələnməsi ilə müşayiət olunan, residiv verən, kəskin, yaxud xronik yoluxucu xəstəlik.

2. Tarenximatoz sarılıq¹.
3. Amyöblü dizenteriya (Amyöbiaz)².
4. *Ergpeloid*

5. Donuz ətinin tərkibində yağlılıq və sidik turşusu çox olduğundan bir çox xəstəliklərə yoluxmada mühüm rol oynayır. Belə xəstəliklərdən ateroskleroz (ürək-damar sistemində bərkimə xəstəliyi), oynaq ağrıları, zəhərlənmə və s.-nin adını çəkmək olar.

6. Donuz natəmiz və çirkli şeyləri, hətta öz nəcisini belə yeməkdən çəkinmir. Elə buna görə də onun mədəsi müxtəlif xəstəlik törədici mikrobların yuvasına çevrilir, oradan da onun ətinə, qanına və südünə keçir.

b) Yalnız donuz ətinin törətdiyi xəstəliklər.

1. Soliterlər (lentsəkili qurdlar dəstəsi). *Taenia solium* növü insanın mədə-bağırsağında parazitlik edir. Uzunluğu 2-3 m, bəzən 8 m-ə çatır. İnsanlar yaxşı bişirilməmiş və ya qızardılmamış donuz əti yedikdə yoluxurlar³.

2. Trixin (trixinella) *Trichinellidae* fəsiləsindən parazit, həlqəvi qurd. Uzunluğu 3-5 mm-dir. Bişirilməmiş və ya yaxşı bişirilməmiş donuz əti yedikdə insan bədənində daxil olur. Trixin qurdu insanda trixinellyoz (nematodozlar qrupuna daxildir) xəstəliyi törədir. 10-25 gündən sonra temperaturla keçən titrəmə, göz qapaqlarında və üzdə ödem, əzələlərdə ağrı, dəridə səpki, bağırsağ pozğunluğu və başağrısı olur. Bəzən xəstəlik ağır keçir və ölümlə nəticələnir.

Trixin qurdu mədəyə daxil olduqdan sonra heç bir antibakteriya onu məhv etməyə qadir deyil. Bir ayda 15 min bala çıxarır. 1 kq donuz ətində 400 min trixin toxumu ola bilər. Sözügedən qurdlar hətta ət ən yüksək temperaturda bişirildikdə belə məhv olmurlar⁴.

3. Donuz əti ağır həzm edilir və nəticədə mədə zədələnir. Donuz əti mədədə özünəməxsus zəhərlənmə əmələ gətirir⁵.

YEKUN

Burada bir neçə məqama diqqət yetirmək zəruridir.

1. İlahi dinlərin insanlara töhfələrindən biri də psixi və cismani xəstəliklərə qarşı profilaktik tədbirlərdir. Donuz ətinin haram və murdar edilməsi ilahi dinlərin möcüzələrindən biridir. Çünki bu hökm verildiyi zaman hələ bəşər donuz ətinin gigiyenik fəsadlarından xəbərsiz idi.

2. Donuz ətinin haram olması Qurana məxsus elmi ecazkarlıq nümunəsi deyil. Bu, Qurandan öncə digər səmavi kitablarda da mövcud olduğu üçün ilahi peyğəmbərlərin möcüzələrindən hesab olunur.

3. Öncə də qeyd olunduğu kimi donuz ətinin haram olmasının səbəbləri qeyd olunan gigiyenik səbəblərlə bitmir. Quranda bu hökmün səbəbi açıqlanmadığı üçün konkret olaraq bu və ya digər səbəbin üzərində dayanmaq doğru deyil.

4. Donuz ətinin haram olmasının səbəbi kimi göstərilən gigiyenik fəsadlara irad oluna bilər. Çünki bir çox hallarda (donuz əti müxtəlif sanitariya üsullarla qaynadıldıqda və s.) sözügedən xəstəlik törədici bakteriyalar məhv edilir və bu zaman məlum hökm üçün bir səbəb qalmır. Lakin trixinlərin heç bir şəraitdə məhv olunmadığı isbat olunarsa, artıq bu irada da yer qalmaz.

---

¹ İnfeksiya, yaxud qaraciyər hüceyrələrinin toksiki zədələnmələrindən (bilirubin əmələ gəlməsi və bağırsağa ifraz olunması pozulur) baş verir. Tarenximatoz sarılıq çox zaman Botik xəstəliyində müşayiət olunur.

² İnsanın yoğun bağırsağı və s. daxili orqanlarında dizenteriya amyöbünün törətdiyi xəstəlik.

³ Cırdan soliter (*Hymenolepsnana*) növü və exinokok (*Echinococcus granulosus*) da insan üçün qorxulu parazit sayılır. Soliterin bütün növləri insanı (və heyvanı) həddindən artıq arıqladır; bəzən ölümlə də nəticələnə bilər.

⁴ "Quranda təbabət", səh. 146-147.

⁵ "İslam, dərmansız həkim", səh. 52-53.

5. Donuz ətinin insana psixi təsirlər (qeyrətsizlik və s.) göstərməsi hələ elmi qaynaqlar tərəfindən təsdiqlənməmiş güclü ehtimaldır. (Çünki dəqiq təcrübi yollarla isbat olunmamışdır).

Qeyd: Bütün bunlar göstərir ki, qeyd olunan əxlaqi və gigiyenik fəsadlar məlum hökmün tam səbəbi deyil. Yeni elmi kəşflər hələ çox şeylər aşkara çıxaraq.

6. QANIN (YEYİLMƏSİNİN) HARAM OLMASI

Allah-taala Quranda buyurur:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَحَلْمَ الْخِنْزِيرِ

“O (Allah) sizə ölmüş heyvanı, (axar) qanı, donuz ətini ...(yeməyi) qəti haram etmişdir”¹.

Qanın yeyilməsinin haram olması Quranda dörd surədə müxtəlif ibarələrlə öz əksini tapmışdır. Üç surədə (Nəhl, Bəqərə və Maidə) tam oxşar ibarələrlə verilmişdir. Ənam surəsində isə oxuyuruq:

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ حَلْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ

(Ya Rəsulum!) De: "Mənə gələn vəhylər içərisində murdar olduqları üçün ölü heyvan, axar qan, donuz əti və ya Allahdan başqasının adı ilə (bismillah deyilmədən) günah olaraq kəsilmiş heyvanlar istisna olmaqla, hər hansı bir kəsin yediği yeməklər içərisində haram buyurulan bir şey görmürəm”².

Ayədə “دمامسحوقا” (axar qan) ifadəsi qeyd olunmuşdur. Bu, qanın kapilyarlarda qalan hissəsini istisna edir. “فاته رجس” ibarəsindəki “ه” əvəzliyi üçüncü şəxsin təkinə məxsus olmasına baxmayaraq, hər üçünə (yəni yalnız donuza deyil, ölü heyvan və qana da) aid olur. Bir çox təfsirçilərə görə bu ayənin ilkin mənasına uyğundur. Belə ki, ayədən hər üçünün natəmiz, insan təbiətinə zidd olduğu anlaşılır.

Nəhl və Ən`am surələri Məkkədə, Bəqərə və Maidə surələri isə Mədinədə nazil olmuşdur. Qanın haram olduğunu bildirən ayələrin dəfələrlə təkrar olunması onun insan orqanizmi üçün təhlükəli olduğunu və cahillik dönəmində qanın yeyilməsinin geniş yayıldığını göstərir³.

QISA TARİX

Qanın yeyilməsi dünya xalqları arasında çox qədim tarixə malikdir. Belə ki, bəzi antik qaynaqlarda ləzzətbəxş qida məhsulu kimi göstərilir. Qədimdə Şimali Amerikada qanla qidalanırmışar⁴. Cahillik dönəmində də insanlar qanla qidalanırdı və onu rəsmi qida məhsulu kimi qiymətləndirirdilər⁵.

Yəhudilikdə də qandan qida məhsulu kimi yararlanmaq haram edilmişdir.

¹ Nəhl, 115; Bəqərə, 173; Maidə, 3.

² Ən`am, 145.

³ Qan insanın, bütün onurğalı heyvanların və bəzi onurğasızların (məsələn, həlqəvi qurdlar, nemertiklər) qapalı qan dövranı sistemində axan duru toxumadır. Qan duru hissədən - plazmadan və formalı elementlərdən - qan hüceyrələrindən ibarətdir. Formalı elementlər qanın 40-50%-ni, plazma isə 55-60 %-ni təşkil edir. Plazmanın tərkibində zülallar (albumin, qlöbulin, A₁, A₂, B, Y, fibrinogen), onların lipidlərlə və karbohidratlarla kompleksləri, fermentlər, hormonlar, vitaminlər, mineral maddələr, maddələr mübadiləsinin aralıq və son məhsulları (sidik cövhəri, sidik turşusu, kreatin və kreatinin, purin əsasları və s.) olur. Qanın miqdarı insanlarda bədənin orta çəkisinin 1/11 – 1/13 hissəsini (təqr. 7%), onurğalı heyvanlarda 2-10%, onurğasız heyvanlarda isə 20-60%-ini təşkil edir. İnsanın 1 mm³ qanında 4,5-5,5 mln. eritrosit (qırmızı qan cisimciyi) olur.

⁴ “İslam sivilizasiyası”, səh. 185.

⁵ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 145.

HÖKMLƏR

İslam şəriətində qanla bağlı bir neçə hökm mövcuddur.

Birinci: Qan qadağan edilmiş qida məhsulları sırasındandır. Onu yemək (içmək) haramdır və günah hesab olunur.

İkinci: İnsan və atıcı qanı olan hər bir heyvanın qanı murdardır.

Üçüncü: Tam mürdarların alqı-satqısı yalnız onlardan faydalı istifadə mümkün olduğu zaman icazəlidir. Qan tam murdardır; lakin buna baxmayaraq alqı-satqısı icazəlidir. Çünki ondan halal, faydalı və ağıla müvafiq istifadə (xəstələrə, yaralılara qan köçürülməsi və s.) mümkündür.

ELMİ SİRLƏR

Qanın haram və mürdar olması haqqında tibb elmləri mütəxəssisləri tərəfindən müxtəlif ehtimallar irəli sürülmüşdür. Mövzu ilə bağlı çoxsaylı rəvayətlər də nəql olunmuşdur.

1. Rəvayətlər.

Bir kişi İmam Sadiqdən (ə) soruşdu: Nə üçün Allah-taala qanı yeməyi haram etmişdir? İmam (ə) buyurdu: “Çünki qan yemək qəlbi daşlaşdırır, sevgini, mərhəməti aradan aparır. Qan yemək bədəndə pis iy yaradır, rəngini dəyişir”¹.

Digər rəvayətdə oxuyuruq: “Qan yeyənlər öz valideynlərini, övladlarını öldürə biləcək dərəcədə daşürəkli olurlar”².

2. Doktor Əbd əl-Həmid və başqaları yazırlar:

“Qan insan üçün faydalı qida məhsulu deyil. Çünki plazma tərkibindəki zülallar (albumin, qlöbulin, fibrinogen) olduqca azdır (təqr. 6-8 mq). Qanın tərkibi gec həzm olur və ya bağırsağa böyük çətinliklə sovrulur.

Qanın əsas vəzifələrindən biri maddələr mübadiləsinin lazımsız (aralıq və son) məhsullarını (sidik cövhəri, sidik turşusu, kreatin və kreatinin, purin əsasları və s.) toxumalardan çıxarmaqdır. Qan yedikdə həmin lazımsız maddələr insan orqanizminə daxil olur. Qan mikrobların inkişafı üçün əlverişli vasitədir. Mikroblar kəsici alətlər, əllər, hava, milçək və qan tökülən qab vasitəsilə yayılır. Xüsusilə xəstəliyə yoluxmuş heyvanın qanı daha təhlükəlidir (yoluxucu xəstəliklər xüsusi qeyd olunmalıdır).

Qan yedikdə zülalların (protein) parçalanması nəticəsində sidik cövhərinin miqdarı artır və insanın komaya düşməsi ehtimalı çoxalır.

Bəzilərinin fikrincə qan, tərkibində dəmir olduğu üçün yeyilməsi faydalıdır. Lakin bu yanlış fikirdir. Çünki qanın tərkibində olan dəmir üzvi dəmirdir və qeyri-üzvi dəmirə nisbətdə çox böyük çətinliklə həzm olunur.

Şəriətə görə halal heyvanların qaraciyər və dalağını yemək icazəlidir³. Çünki insan orqanizminə lazımi dəmir ötürə bilər. Tibbi baxımdan da bu iki hissənin yeyilməsi maneəsizdir. Elmdə sübut olunmuşdur ki, bu iki üzv bir çox qida maddələri ehtiva etdiyindən olduqca faydalıdır (xüsusi qlikogen, protein və vitaminlər).

Bütün bunlar tibb elmlərinin şəriət hökmlərini tam təsdiq etdiyini aşkara çıxarır”⁴.

3. Doktor Paknijad yazır:

“Qan yeməyin cisimdən çox ruha ziyanı var. Çobanlar daim itlərinin quduzlaşması, şiddət göstərməsi üçün ona qan içirdirlər”¹.

¹ “Bihar əl-ənvar”, c. 65, səh. 162.

² “Vəsail əş-şiə”, c. 16, səh. 310.

³ Şiə fiqhində dalaq yemək haramdır. Müəllif əhli-sünnə fiqhinə əsaslanmışdır.

⁴ “Quranda təbabət”, səh. 144-145.

Bəzi təfsirçilər yazırlar:

“Bu gün artıq elm sübut etmişdir ki, qida məhsulları vəzilərə (endokrin, yaxud sekresiya vəzilərinə) təsir göstərir, nəticədə hormonlar (inkretlər) hasil olur və bu özünü insanın davranışında göstərir”².

YEKUN

Burada bir neçə məqama diqqət yetirməyi zəruri hesab edirik.

1. İlahi dinlərin vəhyə dayanaraq xəstəliklərin qaynağı olan bu hökmü verməsi fəxr ediləsi bir faktdır. İlahi dinlərin qan yeməyi insanaməxsus qida məhsulları cərgəsindən çıxarması peyğəmbərlərin bəşər sivilizasiyasına göstərdiyi ən böyük xidmətlərdəndir.

2. Qan yeməyin haram olması ilahi peyğəmbərlərin (ə) möcüzələri sırasındadır.

3. Qan yeməyin haram olmasının səbəbi kimi göstərilən gigiyenik fəsadlar həmin səbəblərin yalnız bir hissəsidir.

4. Qanla bağlı bir çox məsələlər qaranlıq olaraq qalır və gələcək tədqiqatlar üçün gözəl mövzudur. Misaal üçün, axar qanın (دماء مسحوفا) haram və murdar, orqanizmdə qalan qanın isə pak olmasının səbəbləri, qan yeməyin psixi təsirləri (daşürəklilik və s.) aydın deyil. Sırf ehtimal və ya çobanların itləri quduzlaşdırma metodu elmi əsas ola bilməz.

7. SPİRTLİ İÇKİLƏRİN QADAĞAN OLUNMASI (خمر).

“خمر” [xəmr] nədir? “خمر” [xəmr] örtmək mənasını ifadə edir. Bir termin kimi isə kefləndirici içkilərə deyilir. Bu heç də təsadüfi deyil. Çünki spirtli içkilər insan ağılının üstünü örtür və yaxşını pisdən ayırmağa imkan vermir.

QURANIN ALKOQOLİZMƏ QARŞI MƏRHƏLƏLİ MÜBARİZƏSİ

Allah-taala Quranda şərab məsələsinə dörd mərhələdə toxunmuşdur.

Birinci mərhələdə buyurur:

“Siz xurma ağaclarının meyvəsindən və üzümlərdən şərab və gözəl ruzi (kişmiş, mövüc, bəhməz, quru xurma və s.) düzəldirsiniz”³.

Bu mərhələdə üzüm və xurmadan halal və düzgün istifadədən söhbət açılır və faydalı istifadə yolu göstərilir. Bu tərbiyə üslunun ilk mərhələsidir.

İkinci mərhələ:

“Səndən içki və qumar haqqında sual edənlərə söylə: "Onlarda həm böyük günah, həm də insanlar üçün mənfəət (dünya mənfəəti) vardır”⁴.

Bu mərhələdə bir neçə məsələyə diqqət yetirmək lazımdır.

Birinci: Quran şərabın haram olduğunu bildirmək istəyərkən ötəri şəkildə onun günah olduğunu önə çəkir.

İkinci: Quranın tərbiyə üsulu çox maraqlıdır. Çünki iki çirkin əmələ qarşı mübarizəni sət şəkildə başlamır.

Üçüncü mərhələ:

¹ “İlk universitet, son peyğəmbər”, c. 8, səh. 208.

² “Təfsiri-nümunə”, c.1, səh. 2.

³ Nəhl, 67.

⁴ Bəqərə, 219.

“Ey iman gətirənlər! Sərxoş ikən nə dediyinizi anlamayana qədər və cunub (murdar) olduğunuz zaman - yol ötən müsafirlər müstəsna - qüsl edənədək namaza (və ya namaz qılınan yerə) yaxınlaşmayın”¹.

Bu ayə haqqında təfsirçilər arasında bir neçə baxış mövcuddur.

1. Ayədən məqsəd budur ki, müsəlmanlar şərab içdikdən sonra kefləşdikdə (sərxoş vəziyyətdə) namaza yaxın durmasınlar. Bunun iki faydası var:

a) Allahla münacat etmək nə dediyini başa düşməkdən, dərk etməkdən asılıdır. Kefli ikən Allahın qarşısında dayanmaq həm ədəbsizlik, həm də faydasızdır.

b) Beş namazın vaxtlarının bir-birinə yaxın olması spirtli içki içməyə mane olurdu. Bu bir növ alkoqolizmlə mübarizə idi².

2. Bəzi şiə və əhli-sünnə təfsirçilərinə görə məlum ayə yuxu ilə bağlıdır. Yəni yuxulu ikən namaza yaxın durmayın. Bu bir çox rəvayətlərdə də öz əksini tapmışdır³.

Digər təfsirçilər isə bu baxışı rədd edir və bildirirlər ki, ayədə məqsəd ümumiyyətlə tam oyaq olmaqdır. “Nə dediyinizi biləsiniz deyə” ifadəsindən aydın olur ki, insanın tam oyaq olmadan (istər yuxudan, istərsə də spirtli içkilərin təsirindən) namaz qılması doğru deyil⁴.

3. Ayədə “صلاة” [səlat] sözündən məqsəd namaz qılınan məkan, yəni məsciddir. Buna dəlil “الاعابری سبيل” ibarəsidir. Deməli, ayə kefli halda məscidə yaxın getməyi qadağan edir⁵.

Dördüncü mərhələ:

“Ey iman gətirənlər! Şərab da, qumar da, bütlər də, fal oxları da Şeytan əməlidən olan murdar bir şeydir. Bunlardan çəkinin ki, bəlkə, nicat tapasınız! Şübhəsiz ki, Şeytan içki və qumarla aranızda ədavət və kin salmaqdan və namaz qılmaqdan ayırmaq istər. Artıq bu işə son qoyacaqsınız mı?”⁶

Ayədə bir neçə məqamın üzərində dayanmaq lazımdır.

Birincisi: Ayə şərabın hökmünü qəti olaraq açıqlamışdır. Lakin bu öncəki üç mərhələdə yaranmış hazırlıqdan sonra idi. Belə ki, ayə nazil olduqdan sonra (cahillik dövrünün şərab içənlərindən olan) Ömər ibn Xəttabın cavabı انتھينا ... انتھينا “artıq içməyəcəyik” sözləri oldu⁷.

Bu ayə nazil olduqda əlində şərab camı olanlar, camları sındırdılar. Camlar küçələrə töküldü. Cəmiyyət yekdilliklə şəriət hökmünə boyun əydi. Bu, Quranın heyrətləndirici tərbiyə üsulunun təsiri idi.

İkinci: Bu ayədə şəraba qadağa qoyulmaqla yanaşı onun fəsadları da açıqlanmışdır.

QISA TARİX

İslamdan öncə spirtli içkilərin içilməsi gündəlik adi həyatın bir hissəsini təşkil edirdi.

Çünki insanlar onun törədə biləcəyi xəstəliklərdən xəbərsiz idilər. Tədqiqatımızın nəticəsinə görə şərab ilk dəfə İslamda qadağan olunmuşdur. Belə ki, bu qadağadan sonra İslama doğru etiraz səsləri ucalmağa başladı. Bu hökm bir çoxlarına qəribə gəldi və səbəblərini araşdırmağa başladılar

Fransa tarixçisi *Rhenan* yazır:

¹ Nisa, 42.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 3, səh. 395-396.

³ “Nur əs-siqləyn”, c. 1, səh. 483.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 3, səh. 50.

⁵ “Məcmə əl-bəyan”, c. 2, səh. 50.

⁶ Maidə, 90-91.

⁷ “Quranda təbabət”, səh. 161; “Təfsiri-nümunə”, c. 5, səh. 68.

“İslam dini öz ardıcılığını bir çox təhlükədən, o cümlədən donuz, itin artığı və şərəbdən xilas etmişdir”.

HÖKMLƏR

Quranda və əhli-beytdən (ə) gələn rəvayətlərdə spirtli içkilərlə mübarizə məqsədi daşıyan bir neçə hökm var.

1. Hər növ spirtli içkini içmək haramdır.
2. Maye halında olan kefləndirici maddələr mürdardır (texniki spirt istisnadır).
3. Spirtli içkilərlə mürdar olmuş qab az su ilə (bəzi müctəhidlərə görə kürr və axar su ilə də) 3 dəfə yuyulmalıdır (7 dəfə yuyulması isə müstəhəbdir - daha yaxşıdır).
4. Spirtli içki içdiyi sübut olunan şəxsə məhkəmə tərəfindən 80 qamçı kəsilir.

ELMİ SİRLƏR

Spirtli içkilərin haram və mürdar olmasına bir neçə baxımdan yanaşmaq olar. Əhli-beytdən (ə) gələn rəvayətlərdə, tibb elmləri üzrə mütəxəssislərin açıqlamalarında spirtli içkilərin mənəvi, ictimai və gigiyenik zərərləri haqqında maraqlı faktlar var. Aşağıda bu faktları diqqətinizə çatdırırıq.

a) Rəvayətlərdə şərəbin mənfi təsirləri.

Peyğəmbərdən (s) nəql olunan bir hədisdə deyilir:

“Şərab çirkinliklərin, cinayət və səviyyəyə alçaq işlərin törədicisidir”¹.

İmam Baqir (ə) buyurur:

“Daim şərab içən (alkoqolik) bütperəst kimidir. Şərab insanda bədənin əsməsinə gətirib çıxarır. Onun kişiliyini, insafını məhv edir. Şərab, ona qurşanmış insanı yaxınlarına qəsd etməyə, yaxın qohumları ilə intim münasibətə sürükləyir. Sərxoş insan öz məhrəmləri ilə zina etməyə belə cəsarət edir. O, sərxoş vəziyyətdə nə etdiyini bilmir. Şərab onu istənilən təhlükəli işə vadar edir”².

b) Mənəvi və ictimai təsirləri.

1. Spirtli içkilər insanlığı əldən alır.

Spirtli içkilər insanların ağılını əlindən alır. Onlar sərxoş vəziyyətdə təhlükəli hal alırlar.

2. Alkoqolizmin ictimai ziyanları.

Şərab içmək şeytani əməllərdəndir. Şeytan bu yolla insanların arasında düşmənçilik salır. “Şübhəsiz ki, Şeytan içki və qumarla aranızda ədavət və kin salmaqdan və namaz qılmaqdan ayırmaq istər” (Maidə, 90-91).

Alkoqolizmlər onlarda yaranan (sərxoş ikən) yırtıcılıq əhval-ruhiyyəsinin təsiri ilə hər bir cinayəti törətməyə hazır olurlar³. Statistik məlumatlara görə alkoqolizmlərin ictimai cinayətləri olduqca çoxdur⁴.

3. Alkoqolizmin iqtisadi ziyanları.

Alimlərdən biri yazır:

¹ “Müstədrək əl-vəsail”, c. 1, səh. 139.

² “Bihar əl-ənvar”, c. 65, səh. 164.

³ Amerkada h.q. 1363- cü ildə təqribən 10 min alkoqolik var idi. Habelə 25000 ölümlə nəticələnən yol qəza hadisəsi, 15000 qətl və intihar, eləcə də 2500000 polis saxlamaları alkoqolizmin nəticəsi olmuşdur.

⁴ Qətl 50%, ağır travmalarla nəticələnən münaqişələr 77, 8 %, alkoqolizmlərin törətdikləri oğurluqlar 88, 5 %, namusa təcavüz 88, 8 % (“Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 75).

“Əgər hakimiyyət dairələri meyxanaların yarısının bağlanacağına zəmanət versələr, xəstəxana və dəlixanaların yarısına ehtiyac olmayacağına zəmanət veririk”¹.

Deməli, spirtli içkilərin dövlətə keçəri xeyri (şərabçılardan alınan vergi və s.) olsa belə, ziyanı daha çoxdur. Bu, Quranın əsrlər öncə xəbər verdiyi həqiqətdir (Bəqərə, 219).

4. Alkoqolizmin mənəvi ziyanları.

Spirtli içkilər ümumilikdə insanı dindən çıxarır. Quran xüsusi olaraq onun Allahı xatırlamağa, namaz qılmağa mane olduğunu bildirir (Maidə, 90-91).

Spirtli içkilərin mühüm ziyanlarından biri də özünü ictimai davranış qaydalarında, etik normalarda göstərir. Alkoqolikin ailəyə, övlada qaygısı, sevgisi son həddə enir. Bir çox hallarda bu katiqoriyalı insanların öz övladlarına belə qəsd etdikləri müşahidə olunmuşdur².

c) Alkoqolizmin tibbi ziyanları.

İçilmiş alkoqol (ağız, mədə və ağciyər selikli toxumaları vasitəsi ilə) asanlıqla qana sorularaq mərkəzi sinir sistemində bir sıra pozğunluqlar törədir. Əgər hamilə qadın alkoqol içərsə, içilən alkoqolun müəyyən hissəsi bətnədəki uşağa ötürülür və birbaşa beyin hüceyrələrinə təsir göstərir.

Spirtli içkilərin törətdiyi xəstəlikləri əsasən iki hissəyə ayırmaq olar.

Birinci: Narkotik sərxoşluq.

Böyük dozada alkoqol içənlərdə baş qaldırır. Sərxoş şəxs dərin yuxuya gedir, onun vətər, dəri və başqa refleksləri zəifləyir, hətta ürək fəaliyyəti və tənəffüsü həyat üçün qorxu törədəcək dərəcədə pozula bilər.

Əgər müntəzəm şəkildə alkoqol içilərsə, bu xroniki alkoqolizmə səbəb olur. Nəticədə xəstənin əmək qabiliyyəti pozulur və ya itir, iradəsi zəifləyir. Onlar özlərini normal idarə edə bilmir. Xroniki alkoqolizm qan-damar sistemində distrofik dəyişikliklərə, hipertoniya xəstəliyinin sürətlənməsinə, qaraciyər və böyrəklərin funksiyasının pozulmasına, ağır psixi və somatik pozğunluqlara və s. səbəb olur. Xroniki alkoqolizm ağıl zəifliyi, alkoqol epilepsiyası, bəzi hallarda alkoqol psixozları ilə nəticələnə bilər.

Bəziləri etiraz edirlər ki, az miqdarda spirtli içkinin qəbul olunması xəstəliyə səbəb olmur. Bu etiraza cavab olaraq bildirmək lazımdır ki, “Sərxoşluq” adlanan xəstəlik (içkinin az və ya çox qəbul olunmasından asılı olmayaraq) baş verir və kəskin ağıl pozğunluğu ilə müşayiət olunur.

İkinci: Kəskin alkoqol intoksikasiyası (spirtli içkilərin alkoqolu ilə zəhərlənmə).

Bu xəstəlik əsas sinir proseslərini, ilk növbədə, insanın düzgün davranışına, təfəkkür və danışıqına həlledici təsir göstərən tormozlanmanı gücləndirir. Alkoqol sərxoşluğun ilk mərhələsində sanki adama qüvvət gəlir, iş qabiliyyəti artır. Halbuki müəyyən edilmişdir ki, hətta cüzi miqdarda alkoqol belə, insanın fiziki və zehni iş qabiliyyətini xeyli azaldır. Sərxoş adam ilk anlar qayğısızlaşır, kefi durulur, şənlik edir və s. Sərxoşluq gücləndikcə bütün bunlar əsəbilik, ədəbsizlik və kobudluqla əvəz olunur. Sərxoş adam cəmiyyətdə davranış qaydalarına riayət edə bilmir. Ailədə narazılıq törədir və uşaqların tərbiyəsinə mənfi təsir göstərir.

ALKOQOL PSIXOZLARI

(Xronik alkoqolizm nəticəsində baş verən psixi xəstəliklər qrupu)

1. Alkoqol delirisi (Kəskin alkoqol psixozlarının ən çox təsadüf olunan forması).

Alkoqol delirisi, adətən 3 – 7 gün davam edir. Xəstəlikdən 2 – 3 gün əvvəl ümumi narahatlıq başlayır, xəstə səbəbsiz vahimələnir, yuxusu pozulur, daha sonra hallüsinasiya müşahidə edilir

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 76.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 75.

(gözünə bədheybət adamlar, qorxunc heyvanlar, həşərat və s. görünür). Alkoqol delirisi, bəzən ürək fəaliyyətinin pozulmasından ölümlə nəticələnir.

2. Alkoqol hallüsinozu (alkoqol qarabması).

Alkoqol hallüsinozu da kəskin və xronik olur. Ən çox eşitmə hallüsinasiyasına təsadüf edilir. Bu zaman xəstəyə elə gəlir ki, üstünə qışqırırlar, hərəkətlərini pisləyirlər, onu hədələyirlər, ləkələmək, yaxud nahaq yerə cəzalandırmaq istəyirlər. Xəstənin ağılı özündə olsa da onda hallüsinasiya qalır.

3. Qısqanclıq sayıqlaması.

Qısqanclıq sayıqlaması xronik alkoqol psixozlarının ən xarakterik formasıdır. Bu zaman xəstədə əsassız qısqanclıq hissi baş qaldırır, onu heç vəchlə bu fikirdən daşıdırmaq olmur. O, hətta şübhələndiyi adamın, eləcə də yaxın tanışlarının həyatına qəsd edə bilər.

4. Korsakov psixozu.

Korsakov psixozu alkoqol psixozlarının beynin alkoqolla zəhərlənməsi nəticəsində baş verən xüsusi formasıdır. Səciyyəvi əlamətləri: xəstənin yaddaşı və oriyentasiyası kəskin pozulur, gün ərzində baş verən hadisələri, hətta yeyib-yemədiyini xatırlaya bilmir və s.

5. Dipsomaniya (yun. *dipsa* – həvəs + *mania* – ağılsızlıq).

Dipsomaniya alkoqolizm nəticəsində baş verən xüsusi xəstəlik formasıdır. Belə hallarda xəstə yalnız xəstəlik tutması zamanı sərxoşluq edir. Tutmalar arasındakı müddətdə isə spirtli içkiyə həvəsi olmur, hətta ondan ikrah edir. Tipik hallarda, xəstə bədbinlikdən şikayətlənərək içməyə başlayır. Sonralar isə içkiyə aludəlik xəstənin onsuz da pozulmuş iradəsinə hakim kəsilir. O, iş qabiliyyətini itirir, hərəkətlərinə nəzarət edə bilmir.

Qeyd: Bundan başqa spirtli içkilərin istifadəsindən törənən bir çox xəstəliklər də var ki, ixtisas üzrə yazılmış kitablarda öz əksini tapmışdır. Bu xəstəlikləri aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar:

Əsəb xəstəlikləri.

Həzm xəstəlikləri (buraya ağız-boğaz selikli qişalarının zədələnməsi, qida borusu iltihabı, ağır qanqusma, qida borusu xərçəngi, kəskin mədə iltihabı, xronik mədə iltihabı, mədə xərçəngi, mədə yarası, mədəaltı vəzi iltihabı, qaraciyər xəstəlikləri və s. daxildir).

Ürək xəstəlikləri (ürək əzələlərinin zəifliyi və s.)

Yoluxucu xəstəliklər.

Qan çatışmazlığı (qanda dəmir, B₁₂ vitamini və s. azalır).

Xərçəng xəstəlikləri.

YEKUN

1. Spirtli içkilərə qadağa qoyulması Quranın elmi möcüzələrindən biridir. Bu hökm açıqlandıqda bəşəriyyət çox böyük iştahla bu növ içkiləri içir və onun gigiyenik fəsadlarından xəbərsiz idi.

2. Bəzi yazıçılara görə Quranın ecazkarlıq nümunələrindən biri cahillik dönəminin ərəb cəmiyyətində apardığı qısamüddətli dəyişiklikdir¹.

Şərabın mərhələli şəkildə qadağan olunması bunun ən bariz nümunəsidir.

3. Şərabın haram və murdar olunmasının səbəbləri qeyd olunanlarla bitmir.

Sonda qeyd olunan xəstəliklər haqqında iki məqamı nəzərdən qaçıрмаq lazım deyil. Birincisi, bu xəstəliklər ümumi xarakter daşır. Yəni bütün alkoqoliklər bu xəstəliklərə yoluxmur. Çünki insanların orqanizminin dayanıqlılığı müxtəlifdir. İkincisi, sonda qeyd olunan xəstəliklərin bir

---

¹ Məhəmməd Baqir Həkim, "Quranşünaslıq", səh. 129.

çox amilləri mövcuddur ki, onlardan yalnız biri spirtli içkilərdir. Yəni heç şərab içməyənlər belə bu xəstəliklərə yoluxa bilərlər.

ŞƏXSİ SAĞLAMLIQ

DƏSTƏMAZ

Dəstəmaz, üzü, iki əli yumaq, başa və ayaqlara məsh çəkməyə deyilir. Müəyyən şəraitdə ibadət sayılır.

İslamda vacib edilən bir çox ibadət və dini ayinlər iki cəhətdən böyük əhəmiyyət daşıyır. Birinci cəhət onun insanı Allaha yaxınlaşdırması, mənəvi yetkinliyi, ikinci cəhət isə ictimai mühitə və ya insanın öz sağlamlığını təmin etməsidir. Namaz, oruc, dəstəmaz, qüsl və s. bu qəbildəndir.

Quranda dəstəmaz haqqında oxuyuruq:

“Ey iman gətirənlər! Namaza durduğunuz zaman üzünüzü və dirsəklərlə birlikdə əllerinizi yuyun... Allah sizi çətinliyə salmaq istəməz, lakin O sizi pak, təmiz etmək və sizə olan ne'mətini tamamlamaq (artırmaq) istər ki, bəlkə, şükür edəsiniz!”¹

ELMİ SİRLƏR

Dəstəmazın elmi və mənəvi faydaları haqqında hədislərdə və bir çox elmi əsərlərdə mühüm məqamlara toxunulmuşdur.

1. Rəvayətlər.

İmam Rzadan (ə) nəql olunan bir hədisdə deyilir:

“Dəstəmaz bunun üçündür ki, bəndə Allah qarşısında pak, danışmağa hazır olsun. Mövlasının əmrinə tabe olub çirkinliklərdən, murdarlardan təmizlənsin. Əzginliyi aradan getsin. Yuxusu qaçsın...”².

2. Şəxsi təmizliyi nizama salmaq.

Bəzi həkimlər yazırlar:

“Bir çoxlarının fikrincə təmizlik zövqə, fərdin iqtisadi durumuna bağlıdır. Quranda isə müntəzəm surətdə təmizlik işi aparmaq bir dini zərurət olaraq göstərilmişdir”³.

3. Dəstəmazın insan sağlamlığında rolu.

Bəzi həkimlər yazırlar:

“Əgər dərinin sağlamlığı haqqında son elmi nailiyyətlərə nəzər salsaq, o zaman dəstəmazın əhəmiyyəti anlaşılacaq. Dərinin sağlamlığı ilk növbədə bədənin, xüsusilə açıq yerlərin yuyulmasından, təmiz saxlanılmasından aslıdır. Dərinin davamlı olaraq yuyulması tər vəzilərin tər ifrazını asanlaşdırır”⁴.

Dəstəmazın gigiyenik faydaları haqqında yazırlar:

“Dəstəmaz əllərin çirklənməsindən törəyən bir çox həzm xəstəliklərinin qarşısını alır. Bu xəstəliklərin ən təhlükəlisi yolxucu xəstəliklərdir (vəba, qarın yatalağı, mədə iltihabları, qida məhsullarından zəhərlənmələr və s.). Bundan başqa, qan dövranına və s. müsbət təsir göstərir”⁵.

---

¹ Maidə, 6.

² “Eləl əş-şərai”, səh. 279-281.

³ “Quranda təbabət”, səh. 128.

⁴ Yenə orada, səh. 130.

⁵ Yenə orada, səh. 128-129.

Alimlərdən biri yazır:

“İslamda göstərilən dəstəmaz eynilə masaj (isveç masajı) xarakterinə malikdir. Çünki bədənə soyuq su dəydikdə, həmin üzv soyuyur. Qan soyuyan üzvə doğru sürətlə hərəkət edir və bədənin itirilən təbii hərəkətini qorumağa çalışır. Qan dövranını sürətləndirir, nəticədə insan gümrəh və sağlam olur”¹.

4. Dəstəmazın hansı su ilə (soyuq, pak və s.) alınması, burunu, ağızı yaxalamaq, dəstəmazdan öncə dişləri yumaq və s. bu kimi məsələlər haqqında hədislərdə maraqlı gigiyenik məqamlara toxunulmuşdur ki, ixtisar məqsədi ilə burada qeyd etmirik².

YEKUN

1. Dəstəmaz hökmünün zəruri dini ayin olaraq vacib olunması səmavi dinlərin insanlara təmizliklə yanaşı, daxili nurluluğu, səciyyəvi mənəviyyatı da özündə cəmləşdirən ərməğandır.

2. Öncə də qeyd olunduğu kimi əlləri və üzünü yumaq insanların gündəlik proqramlarında mövcud olmuş, bəzi dinlər tərəfindən isə dəstəmaz olaraq vacib edilmişdir. Deməli, bunu Quranın elmi möcüzəsi hesab etmək olmaz (Qeyd etmək lazımdır ki, İslamda göstərilən dəstəmaz, digər dinlərdə göstərilən dəstəmazla müəyyən baxımlardan fərqlidir).

3. Dəstəmaz bir dini ibadətdir. Onu sadə masaj və ya yuyunma həddinə düşürmək yolverilməzdir. Doğrudur, onun gigiyenik xüsusiyyətlərinə göz yummaq olmaz. Lakin bu dəstəmazda bir tərəfli yanaşmaya səbəb olmamalıdır.

4. Dəstəmazın elmi sirləri onun vacib olunması səbəblərindən ola bilər. Lakin bu heç də tam səbəb deyil. Burada digər səbəblərin (xüsusilə mənəvi səbəblərin) mövcudluğu da ehtimal olunur.

QÜSL

Qüsl İslamda bir ibadət olaraq göstərilmişdir. Öncə də qeyd olunduğu kimi bu növ ibadətlərin iki mühüm cəhəti spesifikdir; ibadət və sağlamlıq. Quranın bir çox ayələrində pak insanlar mədh olunur və Allahın istəkliyi kimi göstərilir. Qüsl “təharət” (paklıq) deyə anılır. Quranda bir neçə vəziyyətdə qüsl etməyin zəruri olduğu bildirilir.

Birinci: Cənabətli olduqda (cinsi əlaqə və ya istənilən şəkildə məni xaric olduqda).

“Ey iman gətirənlər! Namaza durduğunuz zaman... Əgər cünub olmuşunuzsa, qüsl edin (bədəninizi başdan ayağa qədər yuyub təmizləyin)... Allah sizi çətinliyə salmaq istəməz, lakin O sizi pak, təmiz etmək və sizə olan ne'mətini tamamlamaq (artırmaq) istər ki, bəlkə, şükür edəsiniz!”³

Yuxarıda qeyd olunan ayə bir daha göstərir ki, ilahi göstərişlər insanların mənafeyinə xidmət edir. Allah bu göstərişlərlə insanların mənəvi və cismani paklığını təmin edir.

İkinci: Heyz (qadınların aybaşı adəti - menstruasiya) olan qadınlar.

“Səndən heyz (aybaşı) barəsində sual edənlərə söylə: "Heyz əziyyətli bir haldır. Heyz zamanı qadınlardan kənar olun, (heyzdən) təmizlənməyə qədər onlarla yaxınlıq etməyin, təmizləndikdən sonra isə Allahın sizə əmr etdiyi yerdən (buyurduğu qayda üzrə) onlara yaxınlaşın!" Allah (günahından) tövbə edənləri, (təmiz və) pak olanları sevir!”⁴

¹ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 232-235.

² “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 242-246.

³ Maidə, 6.

⁴ Bəqərə, 222.

Bu haqda növbəti bəhslərdə (heyz haqqında olan qadınlarla cinsi əlaqənin yasaq olunmasının səbəbləri bəhsində) ətraflı söhbət açacağıq.

Qeyd: Əlbəttə, İslamda digər qüslər də mövcuddur (Buraya Nifas (doğuş qanı görün qadınlar üçün), İstihazə (müəyyən şəraitdə qan görmələr zamanı) vacib, cümə, bayram və s. müstəhəb qüslər daxildir).

ELMİ SİRLƏR

1 Qüslün səbəbləri hədislərdə.

İmam Rza (ə) Məhəmməd ibn Sənanın sualının cavabı olaraq buyurur:

“Cənabət qüslündən məqsəd təmizlikdir. İnsan qüsl zamanı özünü çirkədən təmizləyir, bədəni paklayır. Çünki məni bütün bədəndən xaric olur. Buna görə də bütün bədəni təmizləmək lazımdır”.

Qeyd: Hədisin elmi izahı haqqında növbəti səhifələrdə söhbət açacağıq.

2. Qüslün mənəvi rolu.

Qüsl insanın daxilən nurluluğuna səbəb olur. Onda mənəvi əhval-ruhiyyə yaradır. Ruha paklıq bəxş edir.

3. Qüslün gigiyenik faydaları

Bəzi həkimlər qüslün gigiyenik faydaları haqqında yazırlar:

“Spermanın orqanizmdən xaric olması (sidik və s. kimi) yalnız bir üzvlə bağlı deyil. O, bütün orqanizmə təsir göstərir. Bütün hüceyrələr sperma xaric olduqda süstləşir.

Alimlərin tədqiqatına görə insan orqanizmində mövcud olan veqetativ sinir sistemi – simpatik və parasimpatik olmaqla iki hissəyə bölünür. Simpatik sinir sisteminin funksiyası orqanizmin fəalliyətini sürətləndirmək, çoxaltmaq, parasimpatik sinir sisteminin funksiyası isə tam əksinə orqanizmin fəalliyətini ləngitməkdir. Veqetativ sinir sisteminin bu iki hissəsi orqanizmdə tarazlığı qoruyur. Bəzən orqanizmdə baş verən fəalliyət nəticəsində məlum tarazlıq pozulur. Bu tarazlığı pozan amillərdən biri də orqazm aktıdır. Bu zaman parasimpatik sinir sistemi simpatik sinir sistemini üstələyir və məlum tarazlıq mənfə şəkildə pozulur. Sübuta yetirilmişdir ki, simpatik sinir sistemini işə salan və itirilmiş tarazlığı bərpa edən amillərdən biri də bədənin suya toxunmasıdır. Orqazm zamanı simpatik və parasimpatik sinir sistemlərinin tarazlığı pozulduğu üçün cinsi əlaqədən və ya məni xaric olduqdan sonra su ilə yuyunmaq (qüsl etmək) vacib edilmişdir”¹.

Elm adamlarından biri yazır:

“İnsan bədəninin xarici örtüyündə 2 milyona yaxın məsamə mövcuddur. Dəri bu məsamələr vasitəsilə xarici aləmlə qaz mübadiləsinə girir. Yəni oksigenin orqanizmə daxil olmasını təmin edir (Orqanizmin tənəffüsünün 7%-i bu yolla baş verir). Tər və zəhərli qazlar da bu məsamələrdən xaric olur. Bədəndən xaric olan tər davamlı buxarlanması nəticəsində qazlı maddələr buxara çevrilir, zəhərli, mineral maddələr isə dərinin üzərində qalır. Bu oturumlar (çöküntülər) məsamələri tutur və parazitlərin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Cinsi əlaqə zamanı insan daha çox tərləyir. Nəticədə məsamələrin üzərində daha çox çöküntü oturur (İnsan hər 24 saatda orta hesabla 1 litr tərləyir. Əgər məsamələr bu və ya digər vasitələrlə tutularsa, çox keçmədən ölümlə nəticələnər). Buna görə də şəritdə cənabət qüslü vacib edilmişdir ki, bədənin üzərində parazit yuvacıqları məhv edilsin.

---

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 4, səh. 284.

Qabaqlar məninin yalnız müəyyən bir üzvdən xaric olduğu zənn olunurdu. Yalnız zaman keçdikcə məninin bütün bədəndən xaric olması isbat olundu”¹.

4. Qüslün ictimai rolu.

Bəzi alimlər həkimlərə istinad edərək yazırlar:

“Bilməliyə ki, (cinsi əlaqədən sonra) bədən tam yuyulmazsa, insanın tündməzac olmasına gətirib çıxarır. Bundan başqa, ünsiyyət, sevgi azalır, onlardan pis iy gəlir, iy bilmə hisləri azalır”².

5. “Məss-meyyit” qüslünün faydaları.

Bəzi yazıçılar “məssi-meyyit qüslü haqqında yazırlar:

“Xəstənin dəri örtüyündə çoxlu miqdarda mikrob olur (təqr. hər santikvadratda 40,000). Bəzi mikroblar xəstə öldükdən sonra güclənərək artır. Bu zaman dəri örtüyü yoluxucu xəstəliklərin yayıcısına çevrilir. İslamda meyit yuyulmazdan öncə çirkin hesab olunur və ona toxunanların xəstəliyə yoluxmamaları üçün qüsl etməyi tövsiyə edilir”³.

YEKUN

Burada bir neçə məqama toxunmağı zəruri hesab edirik.

1. Qüsl ayini ilahi dinlərin insana töhfələrindəndir. Hansı ki, onun mənəvi və cismani sağlamlığına yol açır. İlahi dinlər bu növ məsələlərdə insana düzgün həyat yolunu göstərmişlər. Lakin bunun təbii bu instinktiv kökləri öncədən insanda mövcud olduğu üçün səmavi kitabların elmi möcüzəsi hesab oluna bilməz. Bu, sadəcə insanın təbii əməlinin təsdiqidir.

2. Qüsl namaza giriş üçün bir ibadətdir. Onu sırf gigiyenik tədbir səviyyəsinə endirmək doğru deyil. Təbii ki, onun gigiyenik faydaları da danılmazdır.

3. Bir çox elm adamlarının fikrincə cənabət qüslünün vacib olmasının səbəbi gigiyenik məsələlərdir. Halbuki cənabət qüslü özlüyündə müstəhəbdir. Lakin namazın müqəddiməsi olduğu üçün vacib olur. Deməli, gigiyenik səbəbləri bu növ hökmlərin tam səbəbi kimi göstərmək doğru deyil.

4. Qeyd olunan gigiyenik faydalar bədənin adi qaydada yuyulması zamanı da özünü göstərir. Bu bir daha məlum faydaları İslamın əsl məqsədi olmadığını aşkara çıxarır.

GEYİMİN PAK OLMASI

Geyimin pak və təmiz olması insanın təbii istəklərindən biridir ki, İslamda da buna böyük yer verilmişdir.

Quran Peyğəmbərə (s) müraciət edərək buyurur:

*“Ey (libasına) bürünüb sarınan (Peyğəmbər)! Qalx (qövmünü Allahın əzabı ilə) qorxut! Öz Rəbbini uca tut! Libasını təmizlə!”*⁴

Ayədə geyimin paklığından məqsədin nə olduğu haqqında 6 versiya irəli sürülmüşdür.

1. Ayədə məqsəd onun ilkin zahiri mənası, yəni geyimin murdarlardan paklanmasıdır.
2. İnsan əməllərinin islah olunması. Çünki əməl nəfsin geyimi misalındadır.
3. Nəfsin saflaşdırılması.
4. Geyimi güdəltmək. Çünki yerdəki murdarların geyimə toxunmasının qarşısını alır.

¹ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 252-259.

² “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 252-259.

³ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 252-259.

⁴ Müddəssir, 4.

5. Həyat yoldaşlarını küfr və günahdan pak etmək. Çünki (digər ayələrdə) qadın geyimə bənzədilmişdir.

6. Əxlaqi sərəvətlərə yiyələnmək.

Əllamə Təbatəbai birinci və ikinci versiyaları məqsədə uyğun hesab edir¹.

HÖKMLƏR

İslamda geyimin pak olması haqqında çoxlu sayda hökm və tövsiyələr mövcuddur.

1. Namaz qılarkən paltar pak olmalıdır (burada xüsusi şəraitdə istisna mövcuddur). Əks təqdirdə namaz batildir.

2. Geyimin pak olması bəzi həcc əməllərində (təvaf və s.) zəruri şərtidir.

3. Namaz qılarkən, ziyarət edərkən, dini yığıncaqlarda və s. iştirak edərkən təmiz geyinmək müstəhəbdir. Bu haqda çoxlu hədislər mövcuddur².

ELMİ SİRLƏR

1. Bəzi həkimlər yazırlar:

“İslamda geyimin pak olması ibadətin düzgünlüyünün şərtlərindəndir. Bu, müsəlmanı geyiminin təmizliyinə xüsusi əhəmiyyət verməyə vadar edir. Bu məsələnin əhəmiyyəti heç kimə sirr deyil”³.

2. Namaz zamanı geyimin pak olması şərti müsəlmanın ən azı gündə beş dəfə geyiminin təmizliyi, paklığı haqqında düşünməyə vadar edir. Beləcə bir çox gigiyenik tədbirlər də həyata keçirilmiş olur.

YEKUN

Burada bir neçə məqama diqqət yetirmək zəruridir.

1. İlahi dinlərin geyimin paklığına əhəmiyyət verməsi dinin bəşəriyyətə gigiyenik xidmətlərindəndir. Lakin geyimin paklığı, təmizliyi insanın təbii və instinktiv meylləri sırasında olduğundan Quranın elmi möcüzəsi hesab oluna bilməz. İslamın bu göstərişi insanın instinktiv meyllərinin təsdiqi olub bələdçilik məqsədi daşıyır.

2. Quranın şəxsən Peyğəmbərə (s) ünvanlanan “ثيابك فطهر” göstərişi fərdi hökmdür. Bu, bir çoxlarında ayənin digərlərinə aid olmadığı təsəvvürünü yarada bilər. Lakin bu heç də belə deyil. Çünki ayəni bir neçə yolla ümumiləşdirmək olar.

Birinci: Əhzab surəsinin 21-ci ayəsində (*Həqiqətən, Allahın Rəsulu Allaha, qiyamət gününə ümid bəsləyənlər və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl örnəkdir!*) qeyd olunduğu kimi Peyğəmbər (s) hamıya örnəkdir. Deməli, hamı ilk ayədə Peyğəmbərə (s) aid olunan hökmə əməl edərək ikinci ayəyə (Əhzab, 21) sadıq qalmalıdır.

İkinci: Ayədə Peyğəmbərə (s) müraciət olunsa da geyimin paklığının yalnız Peyğəmbərə (s) aid ola biləcək heç bir cəhəti yoxdur.

Üçüncü: Geyimin paklığı haqqında nəql olunan rəvayətlər göstərir ki, bu hökm yalnız Peyğəmbərə (s) aid deyil (fərdi hökm deyil, ümumi hökmdür).

3. Ayə haqqında irəli sürülən 6 ehtimaldan yalnız biri geyimin pak olmasıdır. Buna görə də qəti olaraq ayənin məlum mövzuya aidiyyətini iddia etmək olmaz.

¹ “Əl-Mizan”, c. 2 səh. 160-161.

² “Furu əl-kafi” c. 6, səh. 441-444; “Mizan əl-hikmə”, c. 10, səh. 92-94.

³ “Quranda təbət”, səh. 130-131.

4. Namaz qılanın şərtlərindən olan geyimin paklığının gigiyenik faydaları bu hökmün yalnız spesifik səbəbi ola bilər. Bunun tam səbəb olduğunu hesab etmək yanlışdır. Ehtimal ki, bu hökmə səbəb olan digər mənəvi, ictimai və s. amillər də mövcuddur.

ƏTRAF MÜHİTİN (ÇİRKƏNMƏDƏN) MÜHAFİZƏSİ

Ətraf mühitin təmiz, pak olması (şəxsi mənzil, küçələr, prospektlər, ictimai obyektlər, bizi əhatə edən hava, su və s.) insanın sağlamlığında mühüm rol oynayır. Quranda oxuyuruq:

وَطَهَّرَ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

*Yadına sal ki, bir zaman İbrahimə Kə'bənin yerini bildirib belə buyurmuşduq: "Mənə heç bir şeyi şərik qoşma, evimi təvaf edənlər, namaza duranlar, rüku edən və səcdəyə qapananlar (namaz qılanlar) üçün (bütəldən) təmizlə!"*¹

Məlum ayə həzrət İbrahim (ə) haqqındadır. Kəbə ibadət üçün təyin edildikdən sonra ona belə vəhy olundu: "Evimi təvaf edənlər, namaza duranlar, rüku edən və səcdəyə qapananlar (namaz qılanlar) üçün təmizlə!"

Ayədə sözü keçən "طهر" [təhhir] ifadəsi haqqında iki ehtimal mövcuddur.

Birinci ehtimal: Allahın evini pak etməkdən məqsəd oranı mənəvi napaklıqdan qorumaqdır. Yəni bu ev Allaha ibadətə məxsusdur, şirk və bütperəstlikdən uzaq olmalıdır.

İkinci ehtimal: Allahın evini pak etməkdən məqsəd, onu mənəvi və maddi çirkinlikdən uzaq tutmaqdır. Əllamə Təbatəbai birinci mənaya üstünlük verir².

İkinci ehtimalı qəbul edəriksə, ayə məscidlərin pak saxlanılmasına da aid olur.

ELMİ SİRLƏR

1. İslamda məscidlərlə bağlı xüsusi hökmlər mövcuddur.

A) Məscidi murdarlamaq icazəli deyil.

B) Məscid murdarlanarsa, onu təmizləmək (paklamaq) hamıya vacibdir.

İbadət məkanının paklanması ibadət edənlərin mənəviyyatında çox mühüm iz buraxır.

2. Ətraf mühitin paklanması.

Bəzi həkimlər yazırlar:

"Bu ayə ətraf mühitin, xüsusilə məscidin pak saxlanılmasına aiddir. Namazın düzgünlüyünün şərtlərindən biri onun pak yerdə qılınmasıdır"³.

3. Mənzil və ictimai obyektlərin təmizliyi.

Bəzi elm adamları rəvayətlərə əsaslanaraq ayəni daha geniş mənada izah etməyə çalışırlar.

"Adab əş-şəriə" kitabında mənzillərlə bağlı 47 hökm qeyd olunmuşdur ki, onun 7 hökmü bu mövzuya aiddir. Həmin 7 hökm açıqca insanın yaşadığı mühitin təmiz, pak olmalı olduğunu zərurətini göstərir. Məlum 7 hökm aşağıdakılardır.

1. Evdə namaz üçün ayrıca yer ayırın.
2. Evin döşənəcəyi pak olmalıdır.
3. Evdə it saxlamaq olmaz.
4. Ev (vaxtılı-vaxtında) süpürülməlidir.
5. Evə qapı qoyulmalı və pərdələnməlidir.
6. Yemək qablarının ağızını açıq qoymaq olmaz.

¹ Həcc, 26.

² "Əl-Mizan", c. 14, səh. 368.

³ "Quranda təbatət", səh. 131.

7. Evdə axar və ya kürr su olmalıdır.

Peyğəmbərdən (s) nəql olunan bir rəvayətdə deyilir: “Zibili evdə, yaşadığınız mühitdə saxlamayın. Çünki şeytan (mikrob) yığnaqıdır”.

Digər rəvayətdə isə oxuyuruq:

“Toz qaldırmayın; çünki tənəffüsü ağırlaşdırır”¹.

Qeydlər:

a) 1 q toza mikroskopla baxdıqda 750 000 – 2 100 000 mikrob görmək olar.

b) Rəvayətlərdə mikrob şeytan deyə yad edilmiş və ziyanları xatırladılmışdır. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi İslamda hər bir çirkin, xəbis varlığa şeytan deyilir².

YEKUN

Burada bir neçə məqama toxunmaq lazımdır.

1. İlahi dinlərin, xüsusilə İslam və Quranın paklıq məsələsinə diqqəti dinin bəşəriyyətə elmi xidmətlərindən biridir.

2. Təharət və paklıq məsələsi (insanın instinktiv meyli olmaqla yanaşı) öncəki dinlərdə də diqqət mərkəzində olduğu üçün Quranın elmi möcüzəsi sayıla bilməz.

3. Ayənin həzrət İbrahimə (ə) Kəbənün paklanması ilə bağlı xüsusi hökmdən ibarət olduğunu və qeyd olunan iki ehtimalın mövcudluğunu nəzərə alsaq, qəti olaraq ətraf mühitin (çirklənmədən) qorunması ilə bağlı olduğunu deyə bilmərik.

CİNSİ SAĞLAMLIQ

MENSTRUASIYA HALINDA CİNSİ ƏLAQƏNİN YASAQ OLUNMASI

Menstruasiya (heyz, aybaşı) qadınlarda hər 21-30 gündən bir uşaqlıqdan qan gəlməsi ilə müşayiət edilən mürəkkəb fizioloji prosesdir. İslama görə qadınlar aybaşı adətləri keçirdikləri zaman onlarla intim münasibət yasaqdır. Quranda bu haqda oxuyuruq:

*Səndən heyz (aybaşı) barəsində sual edənlərə söylə: "Heyz əziyyətli bir haldır. Heyz zamanı qadınlardan kənar olun, (heyzdən) təmizlənməyə qədər onlarla yaxınlıq etməyin, təmizləndikdən sonra isə Allahın sizə əmr etdiyi yerdən (buyurduğu qayda üzrə) onlara yaxınlaşın!"*³

Bugünkü yəhudilik və xristianlıqda bu növ qadınlarla intim münasibət qurulması haqqında ziddiyyətli hökmlər mövcuddur. Bir çox yəhudilərə görə bu cür qadınlarla hər hansı bir ünsiyyət haramdır. Bu fikirdə olanlara cavab olaraq bəzi xristianlar qeyd edirlər ki, qadının aybaşı adətində olub-olmaması arasında heç bir fərq yoxdur. Onlarla istənilən növ ünsiyyət, hətta cinsi əlaqə belə maneəsizdir. Ərəb müşrikləri, xüsusilə Mədinədə yaşayanlar yəhudilərdən təsirlənərək heyz halında olan qadınlarla onlar kimi davranırdılar. Bəzi müsəlmanlar Peyğəmbərdən (s) bu haqda soruşdular. Onlara cavab olaraq sözügedən ayə nazil oldu⁴.

Qadınlar heyz halında olduqları zaman cinsi əlaqəyə qarşı ikrah hissi duyduqlarından Quran kişilərə müraciət edir. Onlarla öz istəklərini qadınlara təhmil etməmələrini və bu vəziyyətdə qadınlardan uzaq olmağı tapşırır.

¹ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 223.

² Yenə orada, 226.

³ Bəqərə, 222.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 91-92

QISA TARİX

Heyz halında qadınlardan uzaq durmaq bəşər həyatında qədim tarixi keçmişə malikdir. Qədim iranlılar aybaşı adəti zamanı qadınla cinsi əlaqəni yasaq edirdilər¹. Bugünkü Tövratda həmin məsələ daha ifrat şəkildə qoyulmuşdur.

Bu gün heyz halında olan qadınlarla cinsi əlaqənin gigiyenik zərərləri bəlli olduğu bir halda bu hökmə riayət olunmur. Hətta xristianların bunu icazəli hesab etdikləri söylənilir.

HÖKMLƏR

İslam dinində heyz halında olan qadınlar haqqında bir neçə fiqhi hökm mövcuddur.

1. Cinsi əlaqə haramdır (hər iki tərəf üçün).
2. Dəstəmaz, qüsl və təyəmmümlə həyata keçirilən ibadətlər heyz halında olan qadına haramdır.
3. Cənabətli fərdə haram olan bütün şeylər heyz halında olan qadına da haramdır.
4. Qadını heyz halında ikən boşamaq (talaq vermək) talaqı batil edir.
5. Heyz halında olan qadınla intim münasibət quran şəxsə kəffarə (günaha qarşılıq nağd ödənc) vacib olur.
6. Heyz dövrü bitdikdən sonra namaz və s. ibadətlər üçün qüsl verilməlidir.

Qeyd: Bu hökmlərin bəzisi Quran ayəsindən, bəzisi isə Əhli-beytdən (ə) gələn rəvayətlərdən çıxarılmışdır.

ELMİ SİRLƏR

Heyz halında olan qadınlarla cinsi əlaqədə olmaq haqqında rəvayətlərdə bir çox məqamlara toxunulmuş və bu bəzi xəstəliklərin törədiciyi kimi göstərilmişdir. Bir çox həkim və mütəxəssislər də bu haqda söhbət açmışlar. Onların fikirləri ilə tanış olaq.

1. Bu hökm bir tərəfdən kişilərlə bağlıdır, yəni onları səbrə, cinsi münasibətdə israfdan çəkinməyə dəvət edir. Digər tərəfdən isə qadınlarla bağlıdır, yəni aybaşı adəti zamanı qadınlar gərgin anlar keçirirlər. Cinsi əlaqə isə onların bu gərginliyini, narahatlığını daha da şiddətləndirir.

2. Qadınlarla bağlı mötədil mövqe.

Bəzi təfsirçilər məlum ayəni izah edərkən yazırlar:

“İslam hər yerdə mötədil mövqedən çıxış edir. Burada da həmin prinsipə sadıq qalaraq bu halda qadınlarla cinsi əlaqə xaricində istənilən növ ünsiyyəti icazəli hesab edir (Bu yəhudilərin ifrat, xristianların isə çox mülayim mövqeyinin yanlışlığını aşkara çıxarır). Beləcə qadına qarşı bu və ya digər hörmətsizliyə, təhqirə yol vermədən onun sağlamlığını da təmin etmiş olur².”

3. Bu hökmün hikmətlərindən biri qadın və kişinin xəstəliklərdən amanda qalmasıdır. Həkimlərdən biri bu haqda yazır:

“Adi halda qadının uşaqlıq yolu ifrazat vasitəsilə yumşalır və qorunur. Süd turşusu xasiyyətli bu ifrazat uşaqlıq yolunu mikroblardan qoruyur. Uşaqlıq yolunda qan olduqda isə vəziyyət dəyişir. Aybaşı adəti zamanı cinsi əlaqəyə girmək çirklənməni çoxaldır, qadın və kişinin sağlamlığını şübhə altına salır. Cinsi əlaqə zamanı iltihablaşmış uşaqlıq yolunda sıyrıntı əmələ gəlir (səth təbəqəsi - funksional qat - qopmuş) uşaqlığın selikli qişası mikrobların təsiri altına

¹ Şəhid Mütəhhəri, “Hicab məsələsi”, səh. 35.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 93-94.

düşür. Nəticədə uşaqlıqda şiddətli ağrılar baş verir. Qadında yorğunluq, süstlük, qızdırma müşahidə olunur. İltihab ağır olduqda digər hissələrə də keçib, qadında sonsuzluq yaradır. Bu halda cinsi əlaqədə olmaq qan axmanı çoxaldır. Kişinin də xəstəliyə yoluxma ehtimalı çoxalır. Sidik kanalında iltihab yaradır. Bəzən bu iltihab digər hissələrə, xüsusilə xayalara da keçir”¹.

Bəzi təfsirçilər “*Səndən heyz (aybaşı) barəsində sual edənlərə söylə: "Heyz əziyyətli bir haldır"*” ayəsini qeyd edərək yazırlar:

“Əslində bu cümlə sonrakı cümlənin - heyz halında olan qadınlarla cinsi əlaqənin yasaq olunmasının - səbəbini açıqlayır. Çünki bu vəziyyətdə qadınlarla yaxınlıq etmək ikrah hissi oymaqla yanaşı çoxlu ziyanlar da törədir. Bu gün artıq onun ziyanları sübuta yetirilmişdir. Buna misal olaraq, kişi və qadının sonsuzluq (nəsil vermə qabiliyyətinin itirilməsi), sifilis, süzənək və s. zöhrəvi xəstəliklərin törəməsi orqanizmin mikrob yığnağı olan heyz qanının kişi cinsiyyət orqanına daxil olması və s. göstərmək olar. Buna görə də həkimlər heyz halında cinsi əlaqəyə icazə vermirlər”².

Alimlərdən biri yazır:

“Heyz və eləcə də doğum qanında orqanizmdə olan digər qanlarda olmayan mikroblar da mövcuddur. Prinsipcə kişi nütfəsi (yaxud nütfə tərkibindəki spermatozoidlər) və ya qadının yumurtalığı çox təmiz və mikrobsuz olur. Orada yeni bir varlıq formalaşacağı üçün Allah oranı təmiz yaratmışdır. Əgər təsadüfən yumurtalığa bir mikrob düşərsə spermatozoid özü onu məhv edərək sıradan çıxarır. Lakin heyz zamanı qan vasitəsi ilə çoxlu sayda mikrob yumurtalığa keçir ki, onları sıradan çıxarmaq spermatozoidlərin qüdrəti xaricindədir. Beləcə mikroblar böyük qalibiyyət qazanır və nəticədə döl nöqsanlı olur”³.

4. Qadınların heyzdən sonra qüsl vermələrinin hikməti.

Bəzi elm adamları bu haqda yazırlar:

a) Qadın aybaşı adətləri zamanı həyat yoldaşı (və digər ünsiyyətdə olduğu insanlarda) ikrah hissi doğurur (iyrənc vəziyyət alır). Buna görə də heyz dövrü bitdikdən, qan kəsildikdən sonra qüsl - bədəni tam yumaq ona vacib olur ki, yaranmış ikrah hissi aradan getsin və qadın tam ürəyəyatan vəziyyətə düşsün.

b) Nisbətən uzun çəkən heyz dövründə dəri məsamələrinin üzərini tərdən yaranan çöküntülər tutur. Qüsl zahiri təmizliklə yanaşı məsamələrin üstünü açır və parazitlərin yuva salmasını əngəlləyir.

c) Heyz dövründə qanda mövcud olan mikrobların bədənin digər hissələrinə də sirayət etməsi ehtimalı böyükdür. Buna görə də qüsl verərək tam təmizlənmək zəruridir⁴.

TƏDQIQ

1. Heyz halında qadınlarla yaxınlıq etməyin yasaq, eləcə də heyz dövrü bitdikdən sonra qüsl etməyin vacib edilməsi ilahi dinlərin bəşəriyyətə xidmətlərindəndir.

2. Öncə də qeyd olunduğu kimi bu göstəriş İslamdan qabaq da mövcud olmuşdur. Elə buna görə də Quranın elmi möcüzəsi hesab oluna bilməz.

3. Qeyd olunan hikmətlər spesifik səbəblərdir. Bunları tam səbəb kimi qiymətləndirmək doğru deyil.

¹ “Quranda təbabət”, səh. 50-51.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 2, səh. 92-93.

³ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 258, 280.

⁴ “Hökmlərin fəlsəfəsi”, səh. 257-258.

4. Səbir və cinsi əlaqələrdə israfə yol verilməməsinin bu hökmün səbəbi kimi göstərilməsi düzgün deyil. Çünki İslam heyz dövründəki boşluğu doldurmaq üçün digər yollar təklif etmişdir. Misal üçün, bir kişinin bir neçə qadınla daimi ailə qurması və s.

ZİNANIN YASAQ OLUNMASI

Zina kişi və qadının qeyri-qanuni əlaqəsidir. Bu növ əlaqə Quranda "فاحشة" [fahişə] (çirkin əməl) kimi yad edilmiş və qarşısını almaq üçün ailə qurmaq, qadınların hicaba riayət etməsi və s. yollar göstərilmişdir. Zina Quranda bir neçə mərhələdə məzəmmət olunaraq (pislənərək) qadağan olunmuşdur.

Birinci mərhələ:

*"Zinaya da yaxın düşməyin. Çünki o, çox çirkin bir əməl və pis bir yoldur!"*¹

Bu ayədə zina "çirkin əməl" və bəyənilməz yol kimi göstərilərək məzəmmət olunmuşdur.

Bəzi təfsirçilərə görə bu ayədə üç məqama toxunulmuşdur:

a) Ayədəki yasaq "zina etmək" deyil, zinaya yaxın düşmək şəklində verilmişdir. Bu səbəbsiz deyil. Çünki zina bir çox hallarda nikahdan yayınmaq, naməhrəmə baxmaq və s. müqəddimələrdən doğur. Ayə çox incə şəkildə bunlara da toxunmuşdur.

b) "انه كان فاحشة" ibarəsi üç təkidlə müşayiət olunur. "إن" [innə] təkid ədatı "كان" [kanə] keçmiş zaman köməkçi felii və "فاحشة" [fahişə] ifadəsi.

c) "ساء سييلا" ibarəsi zinanın cəmiyyətdə digər pozğunluqlara da yol açdığını göstərir².

İkinci mərhələ: Quran Allah bəndələrinin özəlliklərini açıqlayarkən buyurur:

*"Onlar Allahla yanaşı başqa bir tanrıya ibadət etməz, Allahın haram buyurduğu cana nahaq yerə qiyməz (onu öldürməz), zina etməzlər"*³.

Burada namusluluq Allahın xüsusi bəndələrinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri kimi göstərilmiş və bu çirkin əmələ qurşananları ilahi əzab gözlədiyini bildirmişdir.

Üçüncü mərhələ: Məkkənin fəthindən sonra qadınlar Peyğəmbərə (s) beyət etdikdə sazişdə göstərilən bəndlərdən biri zina ilə bağlı idi. Quran bu haqda buyurur:

*"Ya Peyğəmbər! Mö'min qadınlar Allaha heç bir şərik qoşmayacaqları, oğurluq və zina etməyəcəkləri, övladlarını öldürməyəcəkləri (qız uşaqlarını diri-diri torpağa gömməyəcəklərini), özgə kişilərdən olan uşaqlarını yalandan ərlərinə isnad etməyəcəkləri və heç bir yaxşı (bəyənilən) işdə sənə əleyhinə çıxmayacaqları barədə sənə bey'ət etmək üçün yanına gəldikləri zaman onların bey'ətini qəbul et və Allahdan onların bağışlanmasını dilə. Həqiqətən, Allah bağışlayandır, rəhm edəndir!"*⁴

Dördüncü mərhələ: Allah-taala Nur surəsində buyurur:

*"Zinakar kişiyyə və zinakar qadına yüz çubuq vurun. Allaha və axirət gününə inanırsınızsa, Allahın dini barəsində (bu işin icrasında) ürəyiniz onlara yumşalmasın və mö'minlərdən bir dəstə də onların əzabına şahid olsun. (Bu, subay kişiyyə və ərsiz qadına aiddir. Evli kişiyyə və qadın zina etdikdə isə onların cəzası daşqalaq edilməkdir). Zinakar kişiyyə ancaq zinakar, yaxud müşrik bir qadınla evlənə bilər. Zinakar qadın da yalnız zinakar, yaxud müşrik bir kişiyyə ərə gedə bilər. Bu (belə bir evlənmə), mö'minlərə haram edilmişdir"*⁵.

¹ İsra, 32.

² "Təfsiri-nümunə", c. 12, səh. 102.

³ Furqan, 68.

⁴ Mumtəhinə, 12.

⁵ Nur, 2-3.

Bu, zinakarlarla qarşı tutulan son mövqedir. Çünki Quran öncəki ayələrdə müsəlmanları son mərhələdə göstəriləcək ağır hökmü eşitmək üçün hazırladı. Bu Ayə Mədinədə, İslam dövləti yarandıqdan sonra nazil olmuşdur.

Qeyd: Quranın bu mərhələli mövqeyi tərbiyəvi baxımdan çox maraqlıdır və ictimai məsələlərlə qarşılaşdıqda bu metoddan istifadə etmək məqsədəuyğundur.

QISA TARİX

Qadınlarla qeyri-qanuni əlaqə bəşər tarixində və öncəki ilahi dinlərdə də mənfi hal kimi qiymətləndirilmişdir. Yəhudilikdə də bu əməl yasaq edilmişdir. Bugünkü Tövratda da öz əksini tapmış “on göstəriş”dən biri zina etməklə bağlıdır.

İncildə də zina çirkin əməl kimi qiymətləndirilmişdir. Hansı ki, İncildə talaqın qadağan olmasına baxmayaraq, zina səbəbi ilə talaq verməyə icazə verilmir.

HÖKMLƏR

İslamda zina ilə bağlı çox ağır hökmlər var.

1. Zina etmək böyük günahlardandır.
2. Zinakar üçün müəyyən cəza tədbirləri təyin edilmişdir. Misal üçün, məhrəmləri ilə zina edən cəzası qətdir. Ailəli zinakarın cəzası daşqalaqdır. Subay zinakarın cəzası yüz qamçı zərbəsidir və s. Bu haqda ətraflı məlumat geniş izahlı fiqh kitablarında verilmişdir.

ELMİ SİRLƏR

Hər bir insanın qarşı cinslə qeyri-qanuni cinsi əlaqəsi, mənəvi, ictimai və gigiyenik fəsadlarla nəticələnir. Əhli-beytdən (ə) gələn rəvayətlərdə, təbabətlə bağlı elmi əsərlərdə bu məsələlərə toxunulmuşdur. Aşağıda bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq.

1. Rəvayətlər.

Rəvayətlərdə zinakarın imanını hüdudlarından kənara çıxdığı bildirilir. Nümunə üçün aşağıdakı hədisə nəzər salaq.

“Zinakar şəxs bu çirkin əmələ qurşandığı zaman mömin deyil. Oğurluq edən də eyni katiqoriyaya aiddir. Çünki o, bu əməli həyata keçirdiyi zaman köynək əynindən çıxan kimi iman da ondan xaric olur (imanını itirir).

2. Mənəvi fəsadları.

İnsan öz həyat fəaliyyətini ağıl, düşüncə və din çərçivəsində proqramlaşdırır. Zina isə iki insanın qeyri-qanuni cinsi münasibətidir, hansı ki, bir çox hallarda kobud cinsi təcavüzlə müşayiət olunur. Fərd zina edərkən insanlıq hüdudlarını aşaraq heyvan şəklini alır. Buna görə də zina insanlığa sığmayan əməldir. Ehtimal ki, Quranın bu əməli “سَاء سببًا” və “فاحشة” adlandırmasına səbəb də budur.

3. Zinanın ictimai fəsadları.

Bəzi təfsirçilər zinanın yasaq olunmasının fəlsəfəsi haqqında yazırlar:

1. Ailə quruluşunda hərc-mərclik yaranması, ata və övladlar arasında soyuq münasibət yaranması.
2. Bu rüsvayçı əməl fərdi və ictimai zəmində dava-dalaşa, düşmənçiliyə yol açır.
3. Təcrübə göstərir ki, bu əməl müxtəlif xəstəliklər törədir (elm də sübut etmişdir).
4. Bu əməl adətən uşağın abort olunmasına və s. bəis olur.

5. Ailə qurmaqda məqsəd yalnız cinsi tələbatın ödənilməsi deyil. Burada müştərək yaşam, ruhi təsəkinlik, övlad yetişdirmək və s. amillər də mövcuddur. Bütün bunlar yalnız sağlam, möhkəm ailə mühitində gerçəkləşir¹.

4. Zöhrəvi xəstəliklərin yayılması.

Zöhrəvi xəstəliklər hansılardır?

Zöhrəvi xəstəliklər ən mühüm veneroloji xəstəliklər sayılan olduqca təhlükəli və yolxucu xəstəliklərdir.

Zöhrəvi xəstəliklər dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Sifilis (Syphilis)
2. Süzənək (Gonorrhea)
3. Yumşaq şankr (Chancroid)
4. Qasıq limfoqranulmatozu (Donovania granulomatis)

Bəzi həkimlər zöhrəvi xəstəliklərin yayılması haqqında yazırlar:

“Zöhrəvi xəstəliklərin yayılmasının başlıca səbəbi təsadüfi yaxınlıqlardır”.

John Bisston bu haqda yazır:

“Araşdırmalar göstərir ki, əksər zöhrəvi xəstəliklər qanuni nikah xaricində baş verən cinsi yaxınlıqlar vasitəsi ilə yoluxur”².

5. QİÇS³ xəstəliyinin yayılması.

QİÇS (Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu) əsasən cinsi əlaqə yolu ilə yayılan xəstəliklərdəndir. Bu xəstəlik son on ildə dünyada xüsusilə, Amerika və Avropada ciddi şəkildə yayılmışdır. Müsəlman ölkələrində isə çox yayılmamışdır. Ehtimal ki, bu müsəlman ölkələrində təsadüfi cinsi əlaqələrin nisbi azlığının nəticəsidir.

İSLAMIN ZÖHRƏVİ XƏSTƏLİKLƏRİN QARŞISININ ALINMASINDA GÖSTƏRDİYİ DAHIYANƏ METOD

Nə üçün müsəlman ölkələrində (gigiyenik tədbirlərin nisbətən zəif olmasına baxmayaraq) zöhrəvi xəstəliklərə yoluxma halları az inkişaf etmiş ölkələrdə isə daha çoxdur?

Bu sualın cavabını İslamın bu məsələyə münasibətində axtarmaq lazımdır. Quran zinanın müqəddimələrindən başlayaraq onları yasaq etmişdir. Sonra zinanı mərhələli şəkildə (4 mərhələdə) qadağan etmişdir.

¹ “Təfsiri-nümunə”, c. 12, səh. 102.

² Son 20 ildə Penisillin preparatının kəşf olunmasına və zöhrəvi xəstəliklərin azalmasına baxmayaraq, alimlər bəşəriyyətin qarşılaşdığı bu böyük təhlükəni hiss etdilər. Buna görə də 1964-cü ildə Amerikada 50 ölkədən 1500 mütəxəssisin iştirakı ilə zöhrəvi xəstəliklər mövzusunda qlobal seminar keçirildi. Seminarda oxunan məqalələr ayrıca kitab şəkilində çap olundu. Seminarda təqdim olunan statistikaya görə 1950 - 1960-cı illərdə araşdırılan 105 ölkədən 71-də bu növ xəstəliklər artmışdır. Bu ölkələr arasında Avropa ölkələri çoxluq təşkil edir. Yəni 20 Avropa ölkəsindən 19-da zöhrəvi xəstəliklər artmışdır. Ən az artım müşahidə olunan isə Şərqi ölkələridir. Burada 12 ölkədən yalnız 6-da artım qeydə alınmışdır.

Həmin seminarda məlum oldu ki, 1957-ci ildə Amerikada siflisə yoluxanların sayı 7600 nəfər olmuşdur. Bu rəqəm 1961-ci ildə 20800-ə yüksəlmişdir. Yəni 4 ildə 3 dəfə artmışdır. Süzənək xəstəliyinə yoluxanların sayı yalnız Amerikada ildə 1 mln. nəfərə çatır. Dünyada siflisə yoluxanların sayı isə 1953-cü ildə 20 mln.–a çatırdı (“Quranda təbabət”, səh. 181-182).

³ Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu (QİÇS, *ing: Acquired Immune Deficiency Syndrome*) İİV (İnsanda İmmun çatışmazlığı Virusu) infeksiyası fonunda inkişaf edən və CD4+ limfositlərinin (leykosit növü) azalması ilə xarakterizə olunan, mahiyyəti etibarilə İİV infeksiyasının son mərhələsidir. QİÇS-in təzahür formaları özlərini çoxsaylı opportunistik yoluxucu və qeyri-yoluxucu xəstəliklərlə büruzə verir. Sadəcə şəkildə desək, bu virusa yoluxmuş insanların immun-müdafiə sistemi kəskin zəifləyir və onlar bir çox xəstəliklərə asanlıqla tutulurlar. Bu xəstəliklər ölümlə nəticələnir.

Bəzi həkimlər bu haqda yazırlar:

“Bu təhlükəli xəstəliklərin kontrol olunmasına səbəb olan metod hansıdır? Axı bütün yollar təcrübədən keçirilmişdir. Onlar Penisillin preparatını sınaqdan keçirdilər; lakin uğursuzluqla qarşılaşdılar. Əxlaqsızlıq yuvalarını nəzarət altına aldılar; lakin bunun da faydası olmadı. Düzgün cinsi əlaqə mədəniyyətini təbliğ etdilər; lakin bu da yaralarını sağaltmadı. Bütün bu metodlar təcrübə olundu; lakin heç bir nəticə vermədi. İslamın göstərdiyi mübarizə üsulu isə sınaqdan uğurla keçməsinə baxmayaraq, unuduldu”¹.

YEKUN

1. Təsadüfi, qeyri-qanuni cinsi əlaqənin yasaq olunması ilahi dinlərin bəşərə xidmətlərindən biridir. Bu hökmün elmi sirləri qədim dövrlərdə insanlara məlum olmadığı üçün onu ilahi dinlərin elmi möcüzəsi hesab etmək olar.

2. Zina yəhudilikdə də qadağan olunduğu üçün bunu Qurana məxsus elmi möcüzə hesab etmək olmaz.

3. Zinanın gigiyenik və ictimai fəsadları onun yasaq olunmasına spesifik səbəb ola bilər. Çünki hələ bu hökmün bütün sirləri açılmamışdır.

4. Zöhrəvi xəstəliklərin yayılmasının müxtəlif səbəbləri var. Onlardan yalnız biri təsadüfi cinsi əlaqədir. Hər zinada xəstəlik axtarmaq doğru deyil. Bir çox hallarda gigiyenik tədbirlər nəticəsində təsadüfi cinsi əlaqə zamanı belə xəstəliklərin qarşısı alınır.

Deməli, zinanın yasaq olunmasının tam səbəbini göstərmək olmaz. Bu yalnız gigiyenik səbəblərlə izah edilməməlidir.

LİVATIN² YASAQ OLUNMASI

Livat cinsi təmin olunmanın qeyri-adi üsulla yerinə yetirilməsidir. Bu, insan təbiətinə, instinktiv meylinə ziddir. İlahi peyğəmbərlər (ə) bu çirkin adətə qarşı mübarizə aparmışlar. Quran bir neçə ayədə Lut peyğəmbərin (ə) qövmü haqqında söhbət açır və bu qeyri-adi cinsi təmin olunmanı pisləyərək qadağan edir.

Birinci:

“Doğrudanmı siz bəşər övladından yalnız erkəklərlə yaxınlıq edirsiniz? Və Rəbbinizin sizin üçün yaratdığı qadınlarınızı tərk edirsiniz? Siz (günah etməklə) həddi aşan bir camaatsınız!”³

İkinci:

Bir zaman o öz tayfasına demişdi: "Sizdən əvvəl bəşər əhlindən heç kəsin etmədiyi həyasızlığı (kişilər arasında olan cinsi əlaqəni) sizmi edəcəksiniz? Siz qadınları atıb şəhvətlə kişilərin üstünə gəlersiniz. Siz, doğrudan da, həddi aşmış bir tayfasınız!”⁴

Birinci ayədə bu əməlin rüsvayçı, çirkin əməl olmasını qeyd etməklə yanaşı, buna öncəki ümmətlərdə təsadüf edilmədiyini vurğulayır. Bu məlum əməlin çirkinliyini daha da artırır. Çünki bu gün əsası qoyulan pis adət sabah gələcək nəsillərə örnək olacaq⁵.

Üçüncü:

¹ “Quranda təbabət”, səh. 188-190.

² İslama görə bütövlükdə homoseksualizm və eləcə də cinsiyyət pozğunluğunun digər növləri (sadizm, mazohizm, pedofiliya və s.) qəti şəkildə yasaqdır.

³ Şüəra, 165-166.

⁴ Əraf, 80-81.

⁵ “Təfsiri-nümunə”, c. 6, səh. 242.

Lutu da (yad et)! Bir zaman o öz qövmünə demişdi: "Doğrudanmı siz özünüzdən əvvəl aləmlərdən (bəşər əhlindən, ins və cindən) heç kəsin etmədiyi iyrənc bir işi görürsünüz?"¹

Dördüncü:

"Lutu da (peyğəmbər göndərdik). O zaman (Lut) öz tayfasına demişdi: "Gözünüz görə-görə çirkin işləmi məşğul olursunuz? (Etdiyiniz əməlin qəbahətini, günahını başa düşə-düşə hələ də ona davam edirsiniz!) Siz qadınları qoyub şəhətlə erkəklərin yanınamı (üstünəmi) gedirsiniz? Həqiqətən, siz cahil bir tayfasınız!" (Lut) tayfasının cavabı yalnız: "Lutun ailəsini yurdunuzdan qovub çıxardın. Çünki onlar (bizim gördüyümüz işlərdən) təmiz qalmaq istəyən insanlardır!" - deməkləri olmuşdu"².

“فاحشة” [fahişə] qəbahətli olduğu aydın olan işlərə deyilir. Burada məqsəd **livat**dır.

Beşinci:

Elçilərimiz (mələklər) Lutun yanına gəldikləri zaman (tayfası bu gözəl qonaqlara bir pislik yetirər deyər) əndişəyə düşdü, ürəyi sıxıldı və: "Bu, çox çətin (başabəlalı) bir gündür!" - dedi. (Qonaq gəldiyini bilən) tayfası tələsik (Lutun) yanına gəldi. Onlar (Lutun yanına gəlməzdən və mələkləri görməzdən) əvvəl də pis işlər görürdülər. (Lut onlara) dedi: "Ey qövmüm! Bunlar (balalarım və ya ümmətimin qadınları) mənim qızlarımdır (onlardan şəriətə müvafiq surətdə istifadə edin). Onlar (nikah baxımından) sizin üçün daha təmizdirlər. Allahdan qorxun və (yaramaz əməllərinizlə) məni qonaqların yanında rüsvay etməyin. Məgər aranızda (sizə yaxşı işlər görməyi əmr edən, pis işləri yasaq edən) ağılı başında bir adam yoxdur?" Onlar dedilər: "Sənin qızlarına heç bir rəğbətimiz (və ya ehtiyacımız) olmadığını, şübhəsiz, bilirsən. Nə istədiyimizi də, yəqin ki, bilirsən!"³

Hədəslərdə bu hadisə belə anılır. Həzrət Lut (ə) tarlada işlədiyi zaman yaraşlıqlı gənclərin ona doğru gəldiklərini, qonağı olmaq istədiklərini gördü. O, bir tərəfdən qonaqpərvərlik hislərinin çağırışına səs vermək istəyir, digər tərəfdən də yaraşlıqlı gənclərin cinsi pozğunluğa aludə olan şəhərə girməsinin hansı rüsvayçılıqlara səbəb ola biləcəyini düşünürdü.

Altıncı: Qəmər (34) və Zariyat (32-37) surələrində də Lutun (ə) qövmünün məruz qalacağı əzabdan söhbət açılır.

QISA TARİX

Qurana görə bu çirkin əməl ilk olaraq həzrət Lutun (ə) qövmü tərəfindən həyata keçirilmişdir. İslam bu cinsi pozğunluğa qarşı çıxmış və ona qurşananlara edam cəzası kəsmişdir.

İslamdan öncə Tövratda da Lutun (ə) qövmü haqqında ətraflı məlumat verilir.

O zamandan uzun əsrlər keçməsinə baxmayaraq, dünyanın bir çox ölkələrində cinsi pozğunluğun bu növü hələ də müşahidə olunmaqdadır. Bir çox Avropa ölkələrində isə seksual azlıqlar rəsmi fəaliyyət göstərirlər. Statistik məlumatlara görə təkcə İngiltərədə 40 min uşaq bu yolla pul qazanır⁴.

HÖKMLƏR

İslamda bu çirkin əməllə bağlı bir neçə hökm mövcuddur.

¹ Ənkəbut, 28.

² Nəml, 54-56.

³ Hud, 77-79.

⁴ “Quranda təbabət”, səh. 191-192.

1. لواط haram və böyük günahdır.
- 2 Bu əməli həyata keçirən hər iki tərəf müəyyən şəraitdə edam olunmalıdır.
3. Fərd cinsi əlaqədə olduğu partnyorunun ana, nənə, bacı, qız və oğul nəvəsi ilə ailə qura bilməz.

ELMİ SİRLƏR

1. Bu çirkin əməl insanın instinktiv meyllərinə ziddir. Onun mənəvi düşgünlüyünə, insanlıq hədudlarından kənarlaşmasına yol açır. Quranda da bu məsələyə toxunulmuşdur.

2. Livatın gigiyenik zərərləri.

Anal yaxınlıq, tərəf müqabilinin kişi və ya qadın olmasından asılı olmayaraq davamlı olduqda xroniki hal alır. Bundan doğan fəsadlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1. Bütün zöhrəvi xəstəliklər bu yolla yayılır (sifilis, süzənək, yumşaq şankr və s.).
2. Anus dəliyinin əzələlərinin funksiyası pozulur və ifrazat (ekskrement) kontroldan çıxır.
3. Cinsi əlaqəyə məruz qalmış kişi psixi sarsıntı keçirir və kişi olmadığını təsəvvür edir. Bu, özünü onun davranışında göstərir və onda sadizm, mazohizm və s. psixi xəstəliklər yaradır.
4. Kişinin öz həyat yoldaşına meyl göstərməməsi nəticəsində nikah pozulması ilə müşayiət olunur.
5. Qadın və kişi arasında psixi gərginliklər yaranır.
6. QİÇS xəstəliyinin yaranması və inkişafına yol açır.

YEKUN

Burada bir neçə məqama nəzər salmaq zəruridir.

1. **Livatın** psixi və gigiyenik fəsadlarına nəzərən yasaq olunması ilahi dinlərin bəşəriyyətə xidmətlərindən biridir.
2. Bu Quranın elmi möcüzəsi sayıla bilməz. Çünki Qurandan öncə Tövratda da bu məsələyə toxunulmuşdur.
3. Livatın gigiyenik fəsadları onun yasaq edilməsinin spesifik səbəbidir.

ONANİZMİN¹ YASAQ OLUNMASI

Onanizm (kəfləmə) orqazm yaratmaq məqsədi ilə erogen nahiyələrin (çox vaxt cinsi orqanların) süni qıcıqlandırılması prosesinə deyilir. Bu əməl İslamda haram və yasaq olunmuşdur. Quranda bu haqda oxuyuruq:

“O kəslər ki, ayıb yerlərini (zinadan) qoruyub saxlayarlar; Ancaq zövcələri və cariyələri istisna olmaqla. Onlar (zövcələri və cariyələri ilə görəcəkləri bu işdən ötrü) qınanmazlar. Bundan artığını isyayənlər (halaldan harama addayaraq) həddi aşanlardır (Allahın əmrini pozanlardır)”².

Bu ayələr Quranda iki dəfə təkrar olunmuşdur. Nəql olunduğuna görə İmam Sadiqdən (ə) bu əməl haqqında soruşulduqda həzrət (ə) buyurdu:

“Çox böyük günahdır. Bu işi görəni özü ilə izdivac etmişə bənzəyir. Kimsənin bu işi gördüyünü bilsəm onunla bir süfrə arxasında əyləşməyəm”. Rəvayətçi soruşdu: Quranda bu haqda ayə varmı? Həzrət bu ayələri oxudu: *“O kəslər ki, ayıb yerlərini (zinadan) qoruyub saxlayarlar; Ancaq zövcələri və cariyələri istisna olmaqla. Onlar (zövcələri və cariyələri ilə*

¹ İslama görə bütövlükdə masturbasiya qəti yasaq olunmuşdur.

² Muminun 5-7; Məaric, 29-31.

görəcəkləri bu işdən ötrü) qınanmazlar. Bundan artığını isyayənlər (halaldan harama addayaraq) həddi aşanlardır (Allahın əmrini pozanlardır)”.

Qeyd: Sözügedən ayə ümumi bir hökm açıqlayır. Yəni cinsi tələbatını qeyri-adi üsulla təmin edənləri təcavüzkar adlandırır. Diqqətinizə çatdırılan rəvayətdə isə İmam (ə) bu təcavüzkarlığın nümunələrindən biri haqda söhbət açmışdır. Başqa sözlə desək, ayədə konkret onanizm deyə qeyd vurulmamışdır.

HÖKMLƏR

1. Onanizm haram olmaqla yanaşı böyük günahlardandır.
2. Oruc olduğu halda süni qıcıqlanma yolu ilə orqazm yaranarsa oruc batil olar.
3. Onanizmlə məşğul olduğu isbat olunan fərd hakim tərəfindən cəzalandırıla bilər.

ELMİ SİRLƏR

Tibb elmləri üzrə mütəxəssis alimlər Onanizmin böyük fəsadlar törətdiyini bildirmişlər ki, aşağıda diqqətinizə çatdırırıq.

1. Psixi və etik fəsadları.

Bəzi yazıçılar onanizmin törətdiyi zərərlər haqqında yazırlar:

“İnsanın əxlaqı təsəvvür olunmaz dərəcədə mənfiyə doğru dəyişir. Paxıllıq (dargözlük), qəm-qüssə, malxülya (səbəbsiz ruh düşkünlüyü) və guşənişinlik cinsi pozğunluğun bu növünə qurşanmağın acı nəticəsidir”¹.

2. İctimai fəsadları.

Bəzi alimlər “Cinsi zəiflik” kitabından sitat gətirərək yazırlar:

“Onanizm cinsi aktın qeyri-normal keçməsinə - cinsi zəifliyə (impotensiyaya) səbəb olur. Fərdi qorxaq, süst edir, cəsarətini əlindən alır. Bəzən cinsi yetginlik dövründə davamlı Onanizmlə məşğul olmaq fərdi narkotik maddələrin belə bacarmadığı şəkildə zəiflədir”².

3. Fiziki (cismani) ziyanları.

Doktor *Hobin*-in müşahidələri sübuta yetirmişdir ki, cinsiyyət orqanı ilə bağlı bütün xəstəliklər masturbasiya nəticəsində meydana gəlir. Bundan başqa gözün tor qişasında, eləcə də xovlu qişasında xəstəlik törədir. Bu iyrənc əməl davamlı olduqda üz öz rəngini itirir və solğun görünür. Çöhrədə tutqun hal yaranır. Göz yaşıl halqa ilə əhatə olunur. Bundan sonra müxtəlif üzvlərdə süstlük, əzginlik müşahidə olunur. Hafizə zəifləyir, iştah azalır, həzm çətinləşir, nəfəs tənqiyir.

Cinsi pozğunluğun məlum növünün digər əlamətləri isə qan azlığı, baş gicəllənmə, arıqlama süstləşmə və s.-dir”³.

Alimlərdən biri yazır:

“Onanizm gənclik təravətini, yaraşığı azaldır. Davamlı olduqda isə impotensiya ilə nəticələnir. Saçlara dən salır, vaxtsız qocalığa yol açır. Orqazmın tezləşməsi onanizmin acı nəticələrindəndir”⁴.

YEKUN

Bir neçə məqama aydınlıq gətirək.

¹ “İslam, dərmansız həkim”, səh. 63-64.

² “Böyük günahlar”, c. 2, səh.312-313.

³ “İslam dərmansız həkim”, səh. 63-64.

⁴ “İslam mədəniyyəti”, səh. 288.

1. Onanizmin yasaq olunması dinin bəşəriyyətə, xüsusilə gənclərə xidmətlərindəndir. Bəşər hələ onanizmin ziyanları haqqında hər hansı bir məlumata malik olmadığı bir dövərdə İslam bu iyrənc əməli haram etdiyini elan etmişdir. Bu, həm də İslam hökmlərinin müasir elmi nailiyyətlərlə üst-üstə düşdüyünün göstəricisidir.

2. Quranda açıqca onanizmdən söhbət açılmamışdır. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi, ayədə ümumi bir hökm (cinsi təlabatın qeyri-adi üsulla təmin olunmasının yasaq olunması) verilmişdir. Onanizm isə bu ümumi hökmün nümunələrindən biridir. Elə buna görə də Quranın elmi möcüzəsi hesab oluna bilməz.

3 Onanizmin törətdiyi ziyanlar məlum yasaq hökmünün tam səbəbi deyil. Ehtimal ki, İslama görə bu yasaqın arxasında digər sirlər də mövcuddur.

4. Qeyd olunan xəstəliklərin səbəblərindən yalnız biri onanizmdir. Çünki sözügedən xəstəliklərin (qan çatışmazlığı və s.) digər törədici səbəbləri də var.

QURAN VƏ İNSANIN PSIXİ SAĞLAMLIĞI

Bir çox Quran ayələrinin ehtiva etdiyi ideoloji, etik göstərişlər insanın psixi təsəkinliyinə, ruhi tarazlığının qorunmasına müsbət təsir göstərir və nəticədə insanın psixi sağlamlığını təmin edir. Bu mövzuya üç cəhətdən yanaşmaq olar. Birincisi, Quranın özünü “şəfa” adlandırması. İkincisi, Quranın tarixi baxımdan şəfavericiliyi (tarixi faktlar). Üçüncüsü, tibb elmlərinin bu şəfavericiliyi təsdiq etməsi.

Quranın şəfavericiliyi ilə bağlı ayələr.

Bu məsələ ilə bağlı bir neçə ayəyə istinad edilmişdir.

1. *“Biz Qur’andan mö’minlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil edirik. O, zalımların (kafirlərin) ancaq ziyanını artırır”¹.*

2. *“(Ey insanlar!) Sizə Rəbbinizdən bir öyüd-nəsihət, ürəklərə bir şəfa, mö’minlərə hidayət və mərhəmət (Qur’an) gəlmişdir!”²*

3. *De: “O, iman gətirənlərə hidayətdir və şəfadır”³.*

1. “شفاء” [şifa] sözü xəstəliklərə, eyb və nöqsanlara qarşılıq olaraq işlənir. Deməli, Quran ilk növbədə insanı əxlaqi xəstəliklərdən, qüsurlardan sağaldır. “رحمة” [rəhmət] sözü əxlaqi sərvətlərlə zinətlənməyə, Quranın nəzarəti altında tərbiyə olunmağa işarədir.

2. Bəzi təfsirçilər “Quran necə şəfa verir?” sualına cavab olaraq yazırlar:

“Şübhəsiz, əxlaqi xəstəliklər bir çox cəhətdən fiziki xəstəliklərə bənzəyir. Hər iki xəstəlik dağdıdır, hər ikisinin təbibə, müalicəyə ehtiyacı var, hər ikisi bəzən yolxucudur. Çox maraqlı və mənalı bənzətmədir. Bəli, Quran cəhalətə, qürura, həsədə, nifaqa qarşı mübarizəyə qalxmaq istəyənlər üçün həyatverici nüsxədir. Quran dünyanın dörd bir yanında alovlanan müharibə odunu söndürə biləcək yeganə doktrinadır”.

3. Bir çox hədislərdə Quranın şəfavericiliyi öz əksini tapmışdır.

4. Nə üçün Quran zülümkarlara mənfi təsir göstərir?

Bu suala cavab olaraq bildirmək lazımdır ki, Quran saf, təmiz yağış suyunu xatırladır. Hansı ki, bağda lələ, şoranlıqda tikan bitirir. Quran vitamin dolu qida məhsuluna bənzəyir. Alim daddıqda təlim-tərbiyə üçün güc alır. Zülümkar daddıqda isə daha da həddini aşır”⁴.

¹ İsra, 82.

² Yunus, 57.

³ Fussilət, 44.

⁴ “Təfsiri-nümunə”, c. 12, səh. 237-238.

QURANIN ŞƏFAVERİCİLİYİ TARİXİN GÖZÜ İLƏ (TARİXİ FAKTLAR)

Quranın şəfavericiliyinin ən yaxşı göstəricisi cahiliyyət dövrü ərəblərinin İslam tərbiyəsi görmüşlərlə müqayisəsidir. İslam günəşi doğmazdan öncə Ərəbistan yarımadasında cəhəlt hökm sürürdü. Müxtəlif ictimai, əxlaqi xəstəliklər baş alıb gedirdi. Lakin İslamdan sonra nəinki şəfa tapdılar, hətta dünyanın böyük qüdrətlərini (super güclərini) diz çökdürdülər¹.

Quranın nazil olmasından 200 il keçməmiş sivilizasiyalı cəmiyyət quruldu. Təfriqələr, qarətçiliklər ali hakimiyyətlə əvəz olundu. Kölə vəziyyətində yaşayan, diri ikən gömülən, ən adi hüquqlardan belə məhrum olan qadınlar xilas oldular. Belə ki, valideynlərindən qalan irsdən onlara da pay ayrılır, ictimai fəaliyyət göstərirdilər. Çox az sayda insanın yazıb-oxumaq bildiyi Ərəbistan yarımadası əsrlər boyu dünyanın elmi mərkəzinə çevrildi.

QURANIN ŞƏFAVERİCİLİYİ VƏ TİBB ELMLƏRİ

Bir çox psixoloq və sosioloqlar Quran ayələrinin məzmununu incələmiş, onun insan psixikasına təsirindən söhbət açmış və bunu təcrübi elmlərlə isbat etmişlər. Bu tədqiqatçılar öz araşdırmalarını iki əsas xətt üzrə açıqlamışlar:

a) Quran oxumağın ağrıların, iztirab və solğunluğun azalmasında rolu;

Bu yöndə çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış və maraqlı nəticələr əldə olunmuşdur ki, aşağıda diqqətinizə çatdırırıq.

1. Əlirza Nikbəxt Nəsrabadi öz dissertasiyasını “Quran avazının qarın nahiyəsində cərrahi müdaxilədən (operasiya) sonra baş verən ağrıların azalmasındakı rolu” mövzusunda həsr etmiş və sübuta yetirmişdir ki, Quran səsi qarın nahiyəsindən cərrahi müdaxilə üsulu ilə müalicə olunan xəstələrin operasiya sonrası ağrıların azalmasında böyük rol oynayır.

2. Tehranda “İztirab testi” üsulu ilə aparılan tədqiqat göstərir ki, 60 orta məktəb şagirdindən 6 ayda minimum yarım saat Quran oxuyan qız uşaqlarında iztirab, solğunluq, ruh düşgünlüyü, digərlərinə nisbətdə olduqca azdır.

3. Digər statistik araşdırma isə davamlı Quran oxumağın stresin (gözlənilməz gərgin şəraitin törətdiyi emosional vəziyyət) aradan qaldırılmasında mühüm rol oynadığını aşkara çıxarmışdır. Əlbəttə, Quranın düşünülməsi də bu baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyır.

b) Quran təlimlərinin fərdi və ictimai psixikanın sağlamlığında rolu.

Bir çox mütəxəssislər bu haqda araşdırmalar aparmış və Quran təlimlərinin (göstərişi və tövsiyələrinin) fərdi-ictimai psixikanın sağlamlığındakı rolunu incələmişlər. Burada bu tədqiqatların nəticələrini diqqətinizə çatdırırıq.

1. Şəxsiyyətin səbatı və onun tövhidlə əlaqəsi.

Alimlərdən biri bu haqda yazır:

“İnsanın psixi sağlamlığı haqqında araşdırmalar göstərir ki, sağlam şəxsiyyətdə başlıca rolu psixi bütövlük (tarazlıq) və dini öhdəçilik oynayır. Dəyərlər sistemində sədaqət həyata məna verir. İnsan şəxsiyyətinə səbat bəxş etmək iqtidarında olan dəyərlər sistemi yalnız dindir. İslam dini tövhid, səbatlılıq, bütövlük, bölünməzlik üzərində qurulmuşdur. Tövhidin bariz nümunəsi və təzahürü müqəddəs yaradandır².

2. Quranda optimizmin aşılınması, pessimizmə yasaq qoyulmasının insanın solğunluğunun azalmasında rolu.

Quranda oxuyuruq:

¹ “Təfsiri-nümunə”, c.12, səh. 241.

² “Dinin psixi sağlamlıqda rolu” məqaləsindən.

“Oğullarım! Gedin Yusifdən və qardaşından bir xəbər bilin. Allahın mərhəmətindən ümidinizi kəsməyin. Allahın mərhəmətindən yalnız kafirlər ümidini üzər!”¹

Dini kitablar, xüsusilə Quran insana Allaha təvəkkül, Onun rəhmətindən naümid olmamaq aşılrayır, ümitsizliyi, bədbinliyi pisləyir. Ümitsizlik İslamda ən böyük günahlardan hesab olunur. Buna görə də möminlər özlərini daim şən, gümrah hiss edir və nikbin olurlar.

Alimlərdən biri bu haqda yazır:

“Araşdırmalar göstərir ki, dini etiqadı güclü olan, dini ayinləri icra edən xəstələr sağlamlıqlarına daha tez qovuşurlar”².

3. Quranın insanları səbrə³ dəvət etməsi və onun psixi gərginliklərin aradan qaldırılmasında rolu.

4. Quranın insanları Allaha təvəkkül etməyə⁴ dəvət etməsi və bunun problemlərin həllində, ruhi təskinlikdə rolu.

5. Allahı yad etməyin iztirab və gərginliyin aradan qaldırılmasındakı rolu⁵.

6. Dində intiharın yasaq olunması və bunun müsəlman cəmiyyətlərində intihar sayının sifra enməsində rolu.

Gartner və həmkarları tərəfindən aparılan çoxsaylı araşdırmalar dini etiqadla intihar arasında mənfi əlaqə olduğu aşkar edilmişdir.

Stock “nə üçün dindarlar intihar etmirlər?” sualına cavab olaraq müxtəlif dəlillər göstərir. Bu dəlillər sırasında izzəti-nəfs, əxlaqi məsuliyyət, Allahın rəhmətinə ümid və s. amillər böyük əhəmiyyət daşıyır⁶.

7. Validənlərə sevgi göstərmək və onun sağlam ailə mühitində təsiri.

8. Hicab və qadınların psixi sağlamlığı.

9. Axirətə inam və psixi sağlamlıq.

10. Namazın ruhi təskinlikdə rolu.

11. Ailə qurmaq və onun fərdi-ictimai təskinliyə təsiri və s.

YEKUN

Burada bir neçə məqama aydınlıq gətirmək faydalıdır.

1. Quranın qeyd olunan şəfavericiliyi hələ nazil olduğu dönmədə müşahidə olunur və ilahi kitab olduğunu isbatlayırdı. Psixoloji biliklər inkişaf etdikcə bu motivlər daha aydın olacaq.

2. Unutmaq lazım deyil ki, Quranın göstərişlərinin hikməti psixi sağlamlığa göstərdiyi müsbət təsirlərlə bitmir. Burada digər (mənəvi) amillər də mövcuddur. Bir çox amillər isə hələ də aşkar olunmamışdır.

3. Quranın şəfavericiliyi, psixi sağlamlığa müsbət təsiri onun elmi ecazarlığını sübuta yetirmir. Çünki bu təsirlər iki cürdür.

Birinci: Quranın ehtiva etdiyi dəyərlərin təsiri. Bu dəyərlər öncəki dinlərdə də mövcud olmuşdur və buna görə də möcüzə ola bilməz.

İkinci: Qeyd edilən təsirlər Quranın avazı ilə bağlıdır. Yəni Quran oxuyanın xüsusi avazı və ya Quranın özünə məxsus musiqisi xəstələrin müalicəsinə müsbət təsir göstərir və onların

¹ Yusuf, 87

² “Psixiatriya və kiliniki psixologiya” jurnalından.

³ Bəqərə, 153, 154; Ali-İmran, 200.

⁴ Əhzab, 3; Ali-İmran, 159.

⁵ Bəqərə, 155.

⁶ “Düşüncə və davranış” jurnalından.

ağrılarını azaldır. Fikrimizcə bu Quranın əzəmətini göstərsə də onun ecazkarlığına sübut ola bilməz. Çünki bu növ müsbət təsirlər hər bir musiqidə müşahidə olunur. Lakin Quranın bu növ təsirinin (mənəviyyatla birgə olduğu üçün) daha çox olduğu iddia olunarsa, bunun ətraflı və dəqiq araşdırmalara ehtiyacı olduğunu bildirərik.

4. Quranın fərdi-ictimai psixikaya göstərdiyi müsbət təsirlərin aşkar olunması bizə Quranı daha yaxşı tanımaqda, psixi xəstələrin müalicəsində istifadə etməkdə kömək edir. Başqa sözlə desək, bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar mənəvi keyfiyyətləri təcrübi kəmiyyət olaraq insanların ixtiyarına verir və ilahi vəhydən istifadə etmək üçün yeni qapılar açır. Ümidvarıq ki, bu yeni başlanmış tədqiqatlar davam etdiriləcək, insanlar mənəviyyata daha çox maraq göstərəcəklər.

İKİNCİ HİSSƏ

QURAN VƏ XƏSTƏLİKLƏRİN MÜALİCƏSİ

A) Quran və psixi xəstəliklərin müalicəsi;

Öncə də qeyd etdiyimiz kimi Qurana görə xəstəliklər fiziki xəstəliklərlə bitmir. Bəzən insanın ruhu xəstə olur. Belə hallarda Quran mahir bir təbib kimi insanı xəstəlikdən xilas edir. Allah Qurani şəfa olaraq təqdim edir.

“Biz Qur’andan mö’minlər üçün şəfa və mərhəmət olan ayələr nazil edirik. O, zalımların (kafirlərin) ancaq ziyanını artırır”¹

Qeyd: “Quran və gigiyena” fəslində Quranın psixi xəstəliklərin müalicəsində oynadığı roldan söhbət açdığımız üçün burada təkrar etmirik.

B) Quran və fiziki (cismani) xəstəliklərin müalicəsi.

BAL

Bal, (işçi) arıların bal verən bitkilərin çiçək nektarından hazırladığı və yem ehtiyacı kimi istifadə etdiyi şəkərli mayedir. Quranda bir çox qida məhsullarının adı çəkilmiş, lakin “شفاء” [şifa] sözü yalnız bala aid edilmişdir.

“Rəbbin bal arısına belə vəhy (təlqin) etdi: “Dağlarda, ağaclarda və (insanların) qurduqları çardaqlarda (evlərin damında, üzümlüklərdə) özünə evlər tik (pətəklər sal). Sonra bütün meyvələrdən ye və Rəbbinin sənə göstərdiyi yolla rahat (asanlıqla) get! (Və ya: “Rəbbinin yollarını itaətlə tut!”) (O arıların qarınlarından insanlar üçün şəfa olan müxtəlif rəngli (ağ, sarı, qırmızı) bal çıxar. Şühəsiz ki, bunda düşünüb dərk edənlər üçün bir ibrət vardır!”²

QISA TARİX

Bal qədim dövrlərdən başlayaraq diqqət mərkəzində olmuşdur. Ondan hələ Hipokrat dövründə qida məhsulu olmaqla yanaşı dəri xəstəliklərinin və yaraların sağaldılmasında antibakteriya kimi istifadə olunurdu. Tövratda da bal haqqında söhbət açılmışdır.

ELMİ SİRLƏR

Bir çox həkim və mütəxəssislər balın qiymətli qida məhsulu olmaqla yanaşı müalicəvi əhəmiyyətindən söhbət açmışlar. Burada bal haqqında aparılan ən əhatəli tədqiqatlardan birini diqqətinizə çatdırırıq.

Doktor Əbd əl-Həmid **Diyab** və doktor Əhməd **قرقوز** dünya alimlərinin, xüsusilə Rusiya və Amerika mütəxəssislərinin tədqiqatlarının nəticəsini aşağıdakı şəkildə toplayaraq elmi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmışlar:

Birinci: Balın (kimyəvi) tərkibi.

Bal 70 müxtəlif maddədən ibarətdir.

1. Bal təbii şəkər maddələrinin ən mühüm qaynağıdır. İndiyə qədər balın tərkibində 15 növ şəkər aşkar olunmuşdur (Araşdırmalar göstərir ki, balın tərkibində 80%-dən artıq karbohidrat, əsasən qlükoza və fruktoza; bundan başqa saxaroza, maltoza və s. mövcuddur).

¹ İsra, 82.

² Nəhl, 68-69.

2. Balın tərkibində çoxsaylı vitaminlər (B, B₂, B₅, B₆, C, K, E, A vitaminləri) mövcuddur. Bu vitaminlər bal tərkibinin az miqdarını təşkil etməsinə baxmayaraq olduqca faydalıdır.

3. Balın tərkibində müxtəlif zülallar, üzvi turşular (qlükon və s.), fermentlər (amilaza, katalaza, invertaza və s.) mövcuddur.

4. Balın tərkibində fermentlər (enzimlər) olduğu üçün maddələr mübadiləsi və qidanın asanlıqla həzm olunmasına kömək edir.

5. Balın tərkibində sodium, maqnezium, potasium, kalsium, natrium-xlor, fosfor, dəmir, kükürd və s. kimi aromatik və mineral maddələr də mövcuddur (0/002%).

Bunlardan başqa balın tərkibində alkaloidlər və boyayıcı maddələr də mövcuddur.

6. Bir çox tədqiqatçılara görə bal antibakterial və antienflamatuar xüsusiyyətlərə malikdir. Bundan başqa balın tərkibində bitki hormonları, eləcə də bir növ cinsiyyət hormonu (estrogen bölmələrindən) olduğu bildirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, balın kimyəvi tərkibi bitkinin növünə və hava şəraitinə görə dəyişir.

İkinci: Balın antibakterial xüsusiyyəti. Alimlər bildirirlər ki, insan orqanizmində xəstəlik törədən mikroblar balın tərkibinə daxil olduqda funksiyalarını itirirlər.

Üçüncü: Bal və uşaq xəstəlikləri. Bal uşaq üçün həm əlverişli qida məhsulu, həm də onları xəstəlikdən qoruyan dəyərli dərmandır.

Dördüncü: Bal və xərçəng xəstəliklərinin profilaktikası.

Beşinci: Balın müalicəvi əhəmiyyəti. Balın müalicəvi əhəmiyyəti فيه شفاء للناس (Onda insanlar üçün şəfa var) ayəsindən aydın başa düşülür. Bu ilahi dərmanın bir çox xəstəliklərin, xüsusilə hələ elmin təsirli dərmanını tapa bilmədiyi xəstəliklərin müalicəsində oynadığı məharətli rol insanı heyrtləndirməyə bilmir. Balı digər dərman və pəreparatlardan ayıran onun müalicəvi funksiyası ilə yanaşı mənfəi təsirinin olmamasıdır. Balın müalicəsində xeyirli olduğu xəstəlikləri nəzərdən keçirək.

1. Bal və dəri xəstəlikləri (dermatologiya). Hələ Hipokrat dönməndə dəri xəstəliklərinin müalicəsində baldan istifadə olunurdu. Günümüzdə də həkimlər aparılan təcrübələr nəticəsində balın bu qəbildən olan xəstəliklərin müalicəsindəki əhəmiyyətini isbat etmişlər¹.

2. Bal və həzm xəstəlikləri. Balın tərkibində mövcud olan çoxsaylı kimyəvi elementlər həzm xəstəliklərinə müsbət təsir göstərir².

3. Bal və tənəffüslə bağlı xəstəliklər. Bal tuprekulyoz (vərəm), qara öskürək, boğaz iltihabı, ağ ciyər iltihabı, astma (təngənəfəslik) və pnevmaniya (sətəlcəm) xəstəliklərinin müalicəsində çox faydalıdır.

4. Bal və göz xəstəlikləri. Hələ qədim dövrlərdən göz xəstəliklərinin müalicəsində baldan istifadə edilərək müsbət nəticələr əldə olunmuşdur.

5. Balın qadın və doğuş xəstəliklərinin müalicəsindəki misilsiz rolu.

6. Balın qulaq, boğaz və burun xəstəliklərinin müalicəsindəki bənzərsiz rolu.

7. Balın ürək xəstəliklərinin müalicəsindəki rolu.

8. Bal və böyrək xəstəlikləri.

9. Bal və sinir sistemi.

10. Bal və qan çatışmazlığı. Bal eritrositləri (qırmızı qan kürəciyi) artırır və orqanizmdə K vitamini çatışmazlığını aradan qaldırır.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, bu möcüzəli nemətdən müalicəvi istifadə həkim nəzarəti ilə aparılmalıdır. Əks təqdirdə gözlənilən nəticə əldə olunmaya bilər.

¹ Ətraflı məlumat üçün bax: Doktor Ədnan əş-Şərif, "Quran təbabətindən", səh. 219.

² Ətraflı məlumat üçün bax: "Quranda təbabət", səh. 205-206.

YEKUN

1. Balın müalicəvi əhəmiyyəti şübhəsizdir. Bu Quranda da öz əksini tapmışdır *فيه شفاء للناس* (Onda insanlar üçün şəfa var).

2. Hələ erkən təbabətdə balın müalicəvi əhəmiyyətinin dərk olunmasını, hətta Tövrətdə də yad edilməsini nəzərə alsaq, bunun Quranın elmi möcüzəsi olmadığı anlaşılır. Quranda verilən bu ibarə (Onda insanlar üçün şəfa var) sadəcə bal haqqında mövcud olan fikirlərin təsdiqidir.

3. Balın kimyəvi tərkibi bitkinin növündən və hava şəraitindən asılıdır. Elə buna görə də qeyd olunan xüsusiyyətlər (balın mədə-bağırsağ, qaraciyər, öd yolu, böyrək, ürək-damar, sinir və s. xəstəliklərin müalicəsindəki rolu) hər balda olmaya bilər.

ORUC

Oruc, obaşdandan ilk axşam saatlarında qidalanmadan çəkinməyə deyilir. Bu əməl insan orqanizminə, eləcə də onun psixoloji durumuna olduqca müsbət təsirlər göstərir. Quranda bu əməl haqqında bir neçə mərhələdə söhbət açılmışdır.

İlk mərhələdə oruc tutanlara böyük mükafat vəd edilir.

“Həqiqətən, Allah məhz müsəlman kişilər və qadınlar, mö'min kişilər və qadınlar, (Allaha) müt'i kişilər və qadınlar, doğru danışan kişilər və qadınlar, səbirli kişilər və qadınlar, təvazökar (yalnız Allah qarşısında kiçilən) kişilər və qadınlar, sadəqə verən, oruc tutan kişilər və qadınlar, ayıb (övrət) yerlərini (zinadan) qoruyub saxlayan kişilər və qadınlar və Allahu çox zikr edən kişilər və qadınlar üçün (axirətdə) məğfirət (bağışlanma) və böyük bir mükafat (Cənnət) hazırlamışdır!”¹

Növbəti mərhələdə oruc müsəlmanlara vacib edilmişdir.

“Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki ümmətlərə vacib edildiyi kimi, sizə də vacib edildi ki, (bunun vasitəsilə) siz pis əməllərdən çəkinəsiniz! (Oruc tutmaq) sayı müəyyən olan (bir ay) günlərdir. (Bu günlərdə) sizdən xəstə və ya səfərdə olanlar tutmadığı günlər qədər başqa günlərdə oruc tutmalıdırlar. Oruc tutmağa taqəti olmayanlar isə (hər günün əvəzində) bir yoxsulu doyuracaq qədər fidyə verməlidirlər. Hər kəs könüllü xeyir iş görərsə (həm oruc tutub, həm də fidyə verərsə), bu onun üçün daha yaxşı olar. Bilsəniz oruc tutmaq sizin üçün nə qədər xeyirlidir! İnsanlara doğru yolu göstərən, bu yolu açıq dəlilləri ilə aydınlaşdıran və (haqqı batıldən) ayıran (Qur'an) ramazan ayında nazil edilmişdir. Aya (ramazan ayına) yetişən şəxslər (bu ayı) oruc tutmalıdırlar; xəstə və ya səfərdə olanlar isə tutmadığı günlərin sayı qədər başqa günlərdə tutsunlar. Allah sizin üçün ağırlıq deyil, yüngüllük istər ki, fəvtə gedən günlərin orucunu tamamlayasınız və sizi düz yola yönəltməsinə görə Ona ("Allahu əkbər" deməklə) tə'zim və şükür edəsiniz”².

QISA TARİX

Oruc İslama qədərki dinlərdə müəyyən şəkildə (sükut orucu və s.) mövcud olmuşdur. Quran orucun tarixi haqqında iki ayədə söhbət açır. İlk dəfə orucu vacib edərəkən buyurur:

¹ Əhzab, 35.

² Bəqərə, 183-185.

“Ey iman gətirənlər! Oruc tutmaq sizdən əvvəlki ümmətlərə vacib edildiyi kimi, sizə də vacib edildi ki, (bunun vasitəsilə) siz pis əməllərdən çəkinəsiniz!”¹

Digər bir ayədə isə həzrət Məryəmin (ə) orucuna işarə vuraraq buyurur:

Əgər (səndən bu uşaq barəsində soruşan) bir adam görəcəkdir, belə de: "Mən Rəhman yolunda oruc (sükut orucu) tutmağı nəzir eləmişəm, ona görə də bu gün heç kəslə danışmayacağam!"²

Müqəddəs kitabda da yəhudi və xristianlara oruc tutmaq tövsiyə olunur və həzrət Musanın, eləcə də İsanın (ə) oruc tutması yad edilir. *“Musa (ə), İliya və İsanın (ə) qırx gün oruc tutması möcüzəli şəkildə olmuşdur”³*. Həzrət İsa (ə) şagirdlərinə onun vəfatından sonra oruc tutmalarını tapşırırdı⁴. O həzrətin həvariləri lazım gəldikdə oruc tutardılar. Lakin bu onlara vacib olunmamışdı⁵.

ELMİ SİRLƏR

Orucun elmi sirləri, bəzi xəstəliklərin profilaktika və müalicəsindəki rolu haqqında bir çox həkimlər, elm adamları fikir söyləmiş, əsər yazmışlar. Əhli-beytdən gələn rəvayətlərdə də bu haqda söhbət açılmışdır ki, aşağıda diqqətinizə çatdırırıq.

1. Rəvayətlər.

Bir çox hədislərdə orucun faydaları, xüsusilə mənəvi faydası haqqında söhbət açılmışdır. Burada bir hədisi qeyd etməklə kifayətlənirik.

Peyğəmbər (s) buyurmuşdur: **صوموا تصحوا** “Oruc tutun ki, sağlam olasınız”⁶.

2. Oruc insanın iradəsini gücləndirir.

Bəzi həkimlər bu haqda yazırlar:

“Oruc cismani faydaları ilə yanaşı insanın ruhuna, psixikasına da müsbət təsir göstərir. Belə ki, onda emosionallıq, xeyirxahlıq, təmkin müşahidə olunur. Oruc tutan transsendental ruha, fövqəladə zəkaya malik olduğunu hiss edir”⁷.

Bundan başqa oruc insana cinsi meyllərini cilovlamaqda da böyük dayaqdır. O, günahdan çəkinməyin ən uğurlu metodlarından biridir. Peyğəmbər (s) ailə qurmaqdan boyun qaçıran gənclərə müraciətlə buyurur:

“Ey gənclər! Ev tədarükü olanlarınız ailə qursun. Buna gücü çatmayanlar isə oruc tutsun. Oruc onun üçün günahlara qarşı siperdir”.

3. Orucun xəstəliklərə müsbət təsiri.

Bəzi həkimlər yazırlar:

“Günümüzdə artıq orucun bir çox xəstəliklərə müsbət təsiri sübuta yetirilmişdir. Bu xəstəliklərə aşağıdakıları misal göstərmək olar:

Həzm sistemi ilə bağlı xəstəliklər. Xüsusilə kəskin mədə iltihabı, piylənmə, ateroskleroz, qan təzyiqi, inaq, xroniki böyrək iltihabı, astma, etik və psixi anomaliya və s.⁸

4. Orucun profilaktik faydaları.

---

¹ Bəqərə, 183.

² Məryəm, 26. Həzrət Məryəm sükut orucu tutmuşdu. Ayədən anlaşılır ki, orucun bu növü dövrün cəmiyyəti tərəfindən qəbul edilirmiş. İslamda isə bu növ oruc yoxdur (“Təfsiri-nümunə”, c. 13, səh. 45).

³ Samuil, 7/6; Hakimler, 19/8.

⁴ Luka, 5/34, 35.

⁵ Matfey, 6/16, 18.

⁶ “Bihar əl-ənvar”, c. 96, səh. 255.

⁷ “Quranda təbabət”, səh. 213.

⁸ “Quranda təbabət”, səh. 214.

Bəzi həkimlər yazırlar:

“Oruc insan yaşamının müxtəlif tərəflərini nizamlayan dövrü ayındır. Burada insan ildə bir dəfə bu ayınə əməl etməyi zəruri hesab edir və bu onun ruhunda, orqanizmində dərin iz buraxır.

Oruc pəhriz rejimi, müalicə üsuludur. Çox güman ki, ondan ən çox yararlanan həzm sistemidir. Çünki qidalanma prosesi qidanı udmaqla bitmir. Əslində bu qidalanmada ilkin mərhələdir. Qida udulduqda bütün orqanizm onu ən yaxşı şəkildə həzm etmək, sovrmaq üçün fəaliyyətə keçir. Buna görə də orqanizmdə ən işlək sistem həzm sistemidir. Digər orqanların istirahəti zəruri olduğu kimi həzm sistemi üçün də istirahət həyatı əhəmiyyət daşıyır. Bu istirahətin bir ay sabit pəhriz rejimi çərçivəsində baş verməsi bir çox müsbət nəticələr verir. Bunlar aşağıdakılardır.

Orqanizmdə yığılıb qalmış artıq piylərin əriməsi (əks təqdirdə piylənmə xəstəliyi törədir).

Orqanizmdə mövcud olan zəhərli artıq maddələrin aradan getməsi.

Orqanizmdə mövcud hüceyrə və vəzilərə funksiyalarını ən yaxşı şəkildə həyata keçirmə fürsəti verir.

Böyrək və sidik kisəsinin nisbi istirahəti.

Arteriyalarda piy yığıntılarının azalması və aterosklerozun profilaktikası.

Aclıq oruc müddəti bitdikdən sonra orqanizmin reaksiyasına səbəb olur. Bu reaksiya özünü qidalanmaya meyl, gümrahlıq, aktivlik şəklində göstərir. Halbuki bundan öncə qidalanma yorucu vəziyyət almışdı. Oruc şəraitdə göstərilədiyi qaydada həyata keçirilsə, ən yaxşı müalicə metoduna çevrilər. Hansı ki, bu gün Avropa alimləri müəyyən şəraitdə ac qalmağı müalicə üsulu kimi dəyərləndirirlər. Avstraliyalı həkim *Barselius* yazır:

“Aclığın müalicəvi funksiyası pəhrizlərdən istifadəni üstələyir”. Helba adlı digər həkim isə ona müraciət edən xəstələri bir neçə gün ac saxlayar, sonra yüngül qida məhsullarından istifadə etməyə icazə verərdi”.

Oruc funksiyasını itirmiş toxumalara yeni həyat bəxş edir. Elə buna görə də doktor *Bachwitn* “Oruc gəncliyi geri qaytara bilər” deyə bildirir.

YEKUN

Bir neçə məqama nəzər salaq.

1. Oruc ayını və orucun vacib edilməsi peyğəmbərlərin (ə) bəşərə təqdim etdiyi ilahi hədiyyədir.

Orucun müalicəvi və profilaktik əhəmiyyəti tam aydındır. Bu elmi məslədir və ilahi dinlərdə də mövcud olmuşdur. O dönmədə insanların orucun elmi hikmətini bilmədikləri halda icbari şəkildə tutmalarını nəzərə alsaq, bunun ilahi dinlərin elmi möcüzəsi hesab etmək olar. Əlbəttə, belə bir ehtimal da mövcuddur ki, qidalanma ilə bağlı pəhriz rejimi daim müalicəvi üsul kimi həyata keçirilmişdir. Oruc isə bu tibbi metodun təsdiqi kimi göstərilmişdir. Lakin bu ehtimal yanlışdır. Çünki ilahi dinlərə görə oruc sağlam insanlara vacibdir. Xəstələr isə bu hökmdən istisnadır. Halbuki pəhriz rejimi tibdə xəstələrə tətbiq olunur.

2. Oruc Qurana məxsus elmi möcüzə deyil. Çünki qeyd etdiyimiz kimi İslamdan öncə də mövcud olmuşdur.

3. Orucun adı çəkilən bir çox xəstəliklərə müsbət təsiri həkim nəzarətindən asılıdır. Ola bilər ki, oruc həkim məsləhətlərinə görə bir çoxlarına ziyan olsun. Belə olduqda oruc haramdır. Deməli, orucun qeyd olunan xəstəliklərə müsbət təsiri yalnız bəzi hallarda özünü göstərir.

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

QURAN VƏ İNSANIN YARADILIŞININ SİRLƏRİ

GİRİŞ

Quran nazil olduğu dövəndə tibb elmi ilkin addımlarını atırdı. Həkimlər orqanizmin daxili orqanlarından, onların funksiyalarından xəbərsiz idilər. Yunan və İran təbabətinin elmi dairələrə hakim olmasına baxmayaraq, hələ lazımi inkişaf yolunu keçməmişdi. İnsanın bütünlükdə orqanizmini, habelə onu təşkil edən ayrı-ayrı sistem və orqanların forması və quruluşu haqqında biliklər son yüz ildə ciddi şəkildə inkişaf etmiş və anatomiyanın müstəqil antropotomiya bölməsi (insan anatomiyası) yaradılmışdır.

Cahiliyyə dövəmində, ərəb cəmiyyətinin tibb haqqında heç bir anlayışı olmadığı bir halda Quran insan orqanizminin yaradılışına üstüörtülü işarələr vurmuşdur. Bu ayələrdən bir neçəsinə nəzər salaq.

İNSANIN YARADILIŞ MƏRHƏLƏLƏRİ QURANIN ELMİ MÖCÜZƏSİ KİMİ

Quranda insanın yaradılışı və bu yaradılışın hansı mərhələlərdən keçdiyi haqqında bir çox ayələr mövcuddur. Bu ayələrin hidayət məqsədi daşması ilə yanaşı elmi məsələlərə də toxunması tibb mütəxəssislərinin təəccübünə səbəb olmuşdur. Belə ki, onların nəinki elmi möcüzə, hətta bədii sintaksisin ecazkar nümunəsi hesab etmişlər¹.

Quran ayələrinə əsasən insanın yaradılışının mərhələlərini başlanğıcdan dünyaya gələnədək (və dünyadan köçənədək) aşağıdakı şəkildə sıralamaq olar.

1. Torpaq mərhələsi (تراب، طين).
2. Su mərhələsi. (ماء، ماء دافق، ماء مهين).
3. Nütfə mərhələsi (نطفة من منى).
4. Qarışıq nütfə mərhələsi (نطفة أمشاج).
5. Laxtalanmış qan mərhələsi (علقة).
6. Bir parça ət mərhələsi (مضغة).
7. Şəkilə salma, formalaşdırma mərhələsi (تسوية، تصوير).
8. Sümüklərin formalaşması mərhələsi (عظاما).
9. Sümüklərin ətə örtülməsi mərhələsi (فكسونا العظام لحما).
10. Cinsiyyətin təyin olunma mərhələsi (مذكر و مؤنث).
11. Ruh verilməsi mərhələsi (خلقا آخر). Qulaq və gözün yaranması haqqında da bəzi məsələlərə toxunulmuşdur.
12. Uşağın dünyaya gəlməsi (نخرجكم طفلا).
13. Həddi-bülüğ (yetkinlik) dövrü.
14. Yaşlılıq dövrü.
15. Həyatın sonu (ölüm).

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi həkimlər Quran ayələrini başqa şəkildə sıralamış və Qurana görə yaradılışın yeddi mərhələsi olduğunu bildirmişlər².

Doktor *Maurice Bucaille* yazır:

¹ “Quranda təbabət”, səh. 84.

² “Təfsiri-nümunə”, c. 20, səh. 165; c. 14, səh. 23.

“Quranın bu halda buyurduqlarını nəzərdən keçirdikdə görürük ki, elm bu (elmi) məsələləri yalnız XIX əsrdə kəşf edə bilmişdir. Quran nazil olduğu dövəndə isə insanlar bu növ elmi məsələlərdən uzaq idilər.

YEKUN

Biz insanın yaradılış prosesini 14 mərhələyə böldük. Təcrübi elmlərin də təsdiq etdiyi bu 15 mərhələnin hər biri ayrı-ayrılıqda Quranın əzəmətinin göstəricisidir. Lakin onların heç biri təklikdə Quranın elmi möcüzəsinə sübut ola bilməz.

Burada belə bir sualla qarşılaşırıq. Qeyd olunan 15 mərhələ bütövlükdə Quranın ELMİ möcüzəsi ola bilərmi?

Fikrimizcə, Quranın qeyd olunan mərhələli yaradılışla bağlı ayələri (xüsusilə Həcc, 12; Muminun, 12-14; Ğafir, 76) nazil olduğu dövəndə insanlar onun bənzərini gətirməkdə aciz idilər. Deməli, məlum ayələri bütövlükdə Quranın elmi möcüzəsi hesab etmək olar.

Mündəricat

ÖN SÖZ.....	1
TƏDQIQIN PREDMETİ.....	1
SUALLAR.....	1
HƏDƏFLƏR.....	1
TARİXİ KEÇMİŞ.....	1
BİRİNCİ FƏSİL.....	3
ÜMUMİ BƏHSLƏR.....	3
GİRİŞ.....	3
“ELMİ TƏFSİR” TERMİNİ HAQQINDA.....	3
(Quranın təcürbi elmlərlə uyğunlaşdırılması).....	3
ELMİ TƏFSİRİN TARİXİ KEÇMİŞİ.....	3
BÜTÜN ELMLƏR QURANDA MÖVCUDDURMU?.....	4
QURANIN ELMİ MƏSƏLLƏRİNİN MÜSƏLMANLARIN İNKİŞAFINDA ROLU.....	5
QURANIN ELMİ MƏSƏLLƏRLƏ UYĞUNLAŞDIRILMA METODUNUN QİSİMLƏRİ.....	6
QURANIN DAHA YAXŞI BAŞA DÜŞÜLMƏSİ ÜÇÜN MÜXTƏLİF ELMLƏRDƏN İSTİFADƏ OLUNMASI.....	7
MÖTƏBƏR ELMİ TƏFSİRİN MEYARLARI HANSILARDIR?.....	7
QURANIN TƏCRÜBİ ELMLƏRLƏ UYĞUNLAŞDIRILMASININ MÜSBƏT TƏSİRLƏRİ HANSILARDIR?.....	8
QURANIN TƏCRÜBİ ELMLƏRLƏ UYĞUNLAŞDIRILMASININ MƏNFİ TƏSİRLƏRİ HANSILARDIR?	9
MÖCÜZƏ NƏDİR?.....	9
QURAN HANSI BAXIMDAN MÖCÜZƏDİR?.....	10
QURANIN BƏNZƏRSİZLİYİNİN SİRRİ NƏDƏDİR?.....	10
QURANIN ECAZKARLIĞININ SİRRİ NƏDƏDİR?.....	11
QURANIN ELMİ ECAZKARLIĞINDAN MƏQSƏD NƏDİR?.....	11
BƏŞƏR ELMİ VƏ ZƏKASI BÜTÜN HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİNİ DƏRK EDİRMİ?.....	12
İKİNCİ FƏSİL.....	13
QURAN VƏ KOSMOLOJİ ELMLƏR.....	13
GİRİŞ.....	13
DÜNYA NECƏ YARANMIŞDIR?.....	13
DÜNYANIN BAŞLANGICI İLƏ BAĞLI ELMİ NƏZƏRİYYƏLƏR.....	13
ELMİ SİRLƏR.....	14
QURAN YARADILIŞIN MƏRHƏLƏLƏRİ HAQQINDA NƏ DEYİR?.....	18
QISA TARİX.....	20
QURAN VƏ ELMƏ GÖRƏ YARADILIŞIN MƏRHƏLƏLƏRİ.....	21
QURAN DÜNYANIN GENİŞLƏNMƏSİ HAQQINDA NƏ DEYİR?.....	26
KAİNATIN GENİŞLƏNMƏSİ NƏZƏRİYYƏSİNİN QISA TARİXİ.....	27
ELMİ SİRLƏR.....	28
CAZİBƏ QÜVVƏSİ QURANIN ELMİ MÖCÜZƏSİ KİMİ.....	29
QISA TARİX.....	30
ELMİ SİRLƏR.....	30
GÜNƏŞİN HƏRƏKƏTİ QURANIN ELMİ MÖCÜZƏLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ.....	33
QISA TARİX.....	33
ELMİ SİRLƏR.....	34
YER KÜRƏSİ.....	38
QISA TARİX.....	39

QURANDA YERİN HƏRƏKƏTİNƏ İŞARƏLƏR VARMI?	40
YERİN HƏRƏKƏTİ İLƏ BAĞLI SON SÖZ	46
QURANDA YERİN KÜRƏŞƏKİLLİ OLMASI İLƏ BAĞLI AYƏ VARMI?.....	47
QISA TARİX.....	47
QƏRB VƏ ŞƏRQ ELMİN GÖZÜ İLƏ.....	48
ELMİ SİRLƏR.....	49
GÖYLƏRDƏ CANLI VARLIQLAR MÖVCUDDURMU?	50
(YERDƏNKƏNAR SİVİLİZASIYA).....	50
QISA TARİX.....	50
ELMİ SİRLƏR.....	51
QURANA GÖRƏ DÜNYANIN SONU NƏ ZAMAN VƏ NECƏ BAŞ VERƏCƏK?.....	52
DÜNYANIN SONU HAQQINDA ELMİ FİKİRLƏR.....	53
ELMİ SİRLƏR.....	54
ÜÇÜNCÜ FƏSİL.....	57
QURAN VƏ RİYAZİ ELMLƏR	57
DÖRDÜNCÜ FƏSİL	63
QURAN VƏ BİOLOJİ ELMLƏR	63
YERDƏ HƏYATIN MEYDANA GƏLMƏSİ VƏ İNKİŞAFI	63
(ÜZVİ ALƏMİN İNKİŞAFI)	63
ELMİ SİRLƏR VƏ ŞƏRH	63
İLK İNSANIN YARANMASI VƏ TƏKAMÜL HİPOTEZİ	65
TƏKAMÜL HİPOTEZİNİN QISA TARİXİ VƏ ALİMLƏRİN BAXIŞLARI	66
TƏKAMÜL VƏ NÖVLƏRİN DƏYİŞMƏZLİYİ KONSEPSİYALARININ İZAHİ	66
TRANSFORMİSTLƏRİN DƏLİLLƏRİ.....	67
NÖVLƏRİN DƏYİŞMƏZLİYİ TƏLİMİNİN TƏRƏFDARLARININ CAVABLARI	67
TƏKAMÜL TƏLİMİ VƏ TEOLOGİYA.....	68
TƏKAMÜL HİPOTEZİ VƏ İNSANIN MƏNŞƏYİ.....	68
TƏKAMÜL HİPOTEZİ VƏ QURAN	69
NÖVLƏRİN DƏYİŞMƏZLİYİ NƏZƏRİYYƏSİNİN İSBATI ÜÇÜN İSTİNAD OLUNAN AYƏLƏR.....	76
QURANDA TƏKAMÜL NƏZƏRİYYƏSİ HAQQINDA YEKUN SÖZ	78
BİTKİ VƏ ƏŞYALARIN CÜTLÜYÜ (ERKƏK VƏ DIŞI CİNSİ HÜCEYRƏLƏRƏ - QAMETLƏRƏ MALİK OLMASI)	79
QISA TARİX.....	80
ELMİ SİRLƏR.....	80
TOZLANDIRMA, QURANIN ELMİ MÖCÜZƏSİ KİMİ.....	82
QISA TARİX.....	83
ELMİ SİRLƏR.....	83
BEŞİNCİ FƏSİL.....	87
QURAN VƏ TİBB ELMLƏRİ (TƏBABƏT)	87
BİRİNCİ HİSSƏ.....	87
QURAN VƏ GİGİYENA	87
GİRİŞ	87
QİDALANMA GİGİYENASI	87
1. TƏMİZ ƏRZAQ MƏHSULLARI “طیب” [TƏYYİB].....	87
QURANIN TƏKLİF ETDİYİ YEMƏK REJİMİ.....	87
HÖKMLƏR.....	88
ELMİ SİRLƏR.....	88
2. QEYRİ-GİGİYENİK ƏRZAQ MƏHSULLARI (خبیث).....	89
QISA TARİX.....	89

HÖKMLƏR.....	89
ELMİ SİRLƏR.....	89
3.QİDALANMADA İSRAFA QADAĞA QOYULMASI.....	90
HÖKMLƏR.....	91
ELMİ SİRLƏR.....	91
4. LEŞ ƏTİNİN (YEYİLMƏSİNİN) QADAĞAN OLUNMASI	93
QISA TARİX.....	93
HÖKMLƏR.....	93
ELMİ SİRLƏR.....	93
5. DONUZ ƏTİNİN (YEYİLMƏSİNİN) QADAĞAN OLUNMASI.....	95
QISA TARİX.....	95
HÖKMLƏR.....	95
ELMİ SİRLƏR.....	95
6. QANIN (YEYİLMƏSİNİN) HARAM OLMASI.....	97
QISA TARİX.....	97
HÖKMLƏR.....	98
ELMİ SİRLƏR.....	98
7. SPİRTLİ İÇKİLƏRİN QADAĞAN OLUNMASI (خمر).....	99
QURANIN ALKOQOLİZMƏ QARŞI MƏRHƏLƏLİ MÜBARİZƏSİ	99
QISA TARİX.....	100
HÖKMLƏR.....	101
ELMİ SİRLƏR.....	101
ALKOQOL PSİXOZLARI.....	102
ŞƏXSİ SAĞLAMLIQ	104
DƏSTƏMAZ	104
ELMİ SİRLƏR.....	104
QÜSL	105
ELMİ SİRLƏR.....	106
GEYİMİN PAK OLMASI.....	107
HÖKMLƏR.....	108
ELMİ SİRLƏR.....	108
ƏTRAF MÜHİTİN (ÇİRKLƏNMƏDƏN) MÜHAFİZƏSİ	109
ELMİ SİRLƏR.....	109
CİNSİ SAĞLAMLIQ	110
MENSTRUASIYA HALINDA CİNSİ ƏLAQƏNİN YASAQ OLUNMASI.....	110
QISA TARİX.....	111
HÖKMLƏR.....	111
ELMİ SİRLƏR.....	111
TƏDQIQ.....	112
ZİNANIN YASAQ OLUNMASI	113
QISA TARİX.....	114
HÖKMLƏR.....	114
ELMİ SİRLƏR.....	114
İSLAMIN ZÖHRƏVİ XƏSTƏLİKLƏRİN QARŞISININ ALINMASINDA GÖSTƏRDİYİ DAHİYANƏ METOD.....	115
LİVATIN YASAQ OLUNMASI	116
QISA TARİX.....	117
HÖKMLƏR.....	117
ELMİ SİRLƏR.....	118
ONANİZMİN YASAQ OLUNMASI	118
HÖKMLƏR.....	119

ELMİ SİRLƏR.....	119
QURAN VƏ İNSANIN PSİXİ SAĞLAMLIĞI.....	120
QURANIN ŞƏFAVERİCİLİYİ TARİXİN GÖZÜ İLƏ (TARİXİ FAKTLAR).....	121
QURANIN ŞƏFAVERİCİLİYİ VƏ TİBB ELMLƏRİ	121
<i>İKİNCİ HİSSƏ</i>	124
QURAN VƏ XƏSTƏLİKLƏRİN MÜALİCƏSİ	124
BAL.....	124
QISA TARİX.....	124
ELMİ SİRLƏR.....	124
ORUC.....	126
QISA TARİX.....	126
ELMİ SİRLƏR.....	127
<i>ÜÇÜNCÜ HİSSƏ</i>	129
QURAN VƏ İNSANIN YARADILIŞININ SİRLƏRİ	129
GİRİŞ	129
İNSANIN YARADILIŞ MƏRHƏLƏLƏRİ QURANIN ELMİ MÖCÜZƏSİ KİMİ	129